

SAPIENTIANA

A SAPIENTIA SZERZETESI HITTUDOMÁNYI
FŐISKOLA FOLYÓIRATA

BAGYINSZKI ÁGOSTON OFM

A „résztvevő megismerés” és a Nemzetközi Teológiai Bizottság
2011-es dokumentuma

DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG OP

Aquinói Szent Tamás és az ereklyék tisztelete:
teológiai kérdés és devóció

SZABÓNÉ KÁRMÁN JUDIT

Katolikus nevelésideológiai kortörténet,
amint az megjelent hazánk első pedagógiai folyóiratának lapjain
(Második rész)

LÉVAI ÁDÁM

Az üdvözítő Logosz – Szent Jusztinosz logosztana

ANDOK MÓNICA – P. SZILCZL DÓRA
– RADEZKY ANDRÁS

Vallási médiatartalmak előállítóinak
szerepfelfogásai Magyarországon

BARITZ SAROLTA LAURA OP

Emberközpontú gazdasági elvek a gyakorlatban.
A Béres Gyógyszergyár Zrt. tanúsága

Sapientiana

17. évfolyam 2024/1

TARTALOM

Tanulmányok

BAGYINSZKI ÁGOSTON OFM

A „részrtveő megismerés” és a Nemzetközi Teológiai Bizottság
2011-es dokumentuma 1

DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG OP

Aquinói Szent Tamás és az ereklyék tisztelete:
teológiai kérdés és devóció 21

SZABÓNÉ KÁRMÁN JUDIT

Katolikus nevelésideológiai kortörténet. Amint az megjelent
hazánk első pedagógiai folyóiratának lapjain (Második rész) 35

LÉVAI ÁDÁM

Az üdvözítő Logosz – Szent Jusztinosz logosztana 58

ANDOK MÓNKA – P. SZILCZL DÓRA – RADEZKY ANDRÁS

Vallási médiatartalmak előállítóinak szerepfelfogásai Magyarországon 77

BARITZ SAROLTA LAURA OP

Emberközpontú gazdasági elvek a gyakorlatban.
A Béres Gyógyszergyár Zrt. tanúsága 101

Recenziók

PAPP MIKLÓS

Renzo Gerardi: A szeretet öröme 122

SZABÓ BERTALAN OP

Dom Samuel: A világosság gyermekei megpróbáltatás idején 123

SÁGHY ÁDÁM

Andrea Riccardi: Perifériák. Az egyházat érintő válságok és újdonságok 125

HETESI EDIT

Pukánszky Béla – Sárkány Péter (szerk.): Pedagógia és kereszténység.
Teológiai, neveléstörténeti és nevelésfilozófiai metszetek 127

KÉK EMERENCIA

Rónay Tamás: Rejtélyes vatikáni diplomácia.
Mit tesz a pápa a békéért? 128

Főiskolánk életéből

2024. február–június 132

A „résztvevő megismerés” és a Nemzetközi Teológiai Bizottság 2011-es dokumentuma

BAGYINSZKI ÁGOSTON OFM

Abstract: This paper examines contemporary theological epistemology within the ecclesiastical and university contexts, drawing insights from the International Theological Commission’s 2011 document „Theology Today: Perspectives, Principles and Criteria”. It focuses on the concept of „participatory knowledge,” emphasizing theology’s unique position as a discipline that integrates ecclesiastical tradition with academic inquiry. The study explores the dual identity of theology, highlighting its challenges and opportunities in bridging faith with reason. It contrasts theological methods with those of religious studies, arguing for a participatory approach that transcends empirical analysis by engaging with the divine mystery through a lived ecclesial faith. Conclusively, the paper argues for theology’s vital role in academic discourse, advocating for a deeper understanding of divine mystery that is rooted in participatory knowledge and the Church’s mission.

Keywords: *theological epistemology, concretization of the Logos, epistemological voluntarism, sensus fidei, spiritual experience, theology and religious studies.*

Kulcsszavak: *teológiai episztemológia, Logosz konkretizálódása, episztemológiai voluntarizmus, hitérzék, lelki tapasztalat, hittudomány és vallástudomány.*

I. BEVEZETÉS

Az egykori Hittani Kongregáció teológiai szatellitműhelyeként tevékenykedő Nemzetközi Teológiai Bizottság 2011-ben jelentette meg *Teológia ma* címmel azt a dokumentumát, amelyben az akadémiai teológia identitásáról, műkö-

BAGYINSZKI PÉTER ÁGOSTON ferences szerzetespap, teológus, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola rektorhelyettese, a Fundamentális Teológia Tanszék vezetője, szűkebb szakterülete a teológiai episztemológia; bagyinszki.agoston@sapientia.hu

désének mai egyházi és egyetemi kontextusokból fakadó kettős kihívásairól kívánt elemzést adni, illetve egy ezzel kapcsolatos „statútumot” körvonalazni.¹ A szöveg két különböző albizottság munkájának eredménye, amelyek 2004 és 2012 között dolgoztak. A második albizottságot, amely a projektet befejezésre vitte, Paul McPartlan (az Amerikai Katolikus Egyetem angol származású professzora) vezette, míg négy tag mindkét albizottságban részt vett.² A szöveg a világ különböző régióiból delegált mintegy öt tucat teológus konszenzusából, valamint a Kongregáció prefektusának, William Levada bíborosnak a jóváhagyásából nyeri relatív tekintélyi erejét. Jelen tanulmányban csupán a dokumentumot három részre tagoló episztemológiai szempontrendszer alapvető bemutatására helyezzük a hangsúlyt, ezek közül is a harmadikra fókuszálva.

Amikor a dokumentum tudományelméleti, illetve episztemológiai elemzést végez (most a metodológiáitól elvonatkoztathatunk), akkor két olyan élénk kortárs diskurzushoz kapcsolódik, amelyek jelentős átfedésben vannak ugyan, ám még sincsenek teljes fedésben egymással. A tudományelmületről általánosságban elmondható, hogy a szakmai közösségtől érkező legitimáció, az akadémiai munka struktúrája, a hipotézisek és elméletek státusza, valamint az áltudományok beazonosítása felől közeledik a hitelességi kérdésekhez. Ettől kissé eltérően az episztemológia szélesebb látószöggel foglalkozik az ismeretek természetével, forrásaival és korlátaival, valamint az igazság természetének és hiteles megfogalmazásának lehetőségével. Ilyen értelemben tanulmányunkban a teológiának azt a három episztemológiai jellegadó tulajdonságát vizsgáljuk, amelyek – a dokumentum három fő részének megfelelően – a teológia identitását tárgyaló szöveget a Bizottság döntése szerint alapvetően strukturálja.

A három említett jellegadó tulajdonság a kortárs teológiai ismeretelmélet szakirodalmában olyan téma, amely a legkülönbözőbb kortárs szerzőknél visz-

¹ NEMZETKÖZI TEOLÓGIAI BIZOTTSÁG: *A teológia ma: távlatok, alapelvek és kritériumok* (2011), Római Dokumentumok 38., Szent István Társulat, Budapest, 2013.

https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_cti_doc_20111129_tologia-oggi_hu.html [2024. 05. 14.]

² A kommentárokhoz lásd THOMAS SÖDING: Im Denkgebäude der katholischen Kirche. Eine kurze Einführung in das Dokument der Theologenkommission, in Idem (Hg.): *Die Rolle der Theologie in der Kirche. Die Debatte über das Dokument der Theologenkommission*, Quaestiones Disputatae 268., Herder, Freiburg, 2015, 72–90; és LIEVEN BOEVE: Creating Space for Catholic Theology? A Critical-Empathetic Reading of Theology Today, *Theological Studies* 74 (2013) 828–855.

szá-visszatér.³ Ezek a Logosz konkretizálódása felé fordulás, a sajátos egyházi kötődés, valamint a résztvevő megismerés – teológia számára jellegadó – episztemológiai szempontjai. Részben a terjedelmi keretektől fakadóan, részben a magyar teológiai szakirodalomban megfigyelhető elhanyagoltsága miatt jelen tanulmány terjedelmének mintegy felét a harmadik szempont analitikus kifejtésére szánjuk. Ugyanakkor – az NTB-dokumentum gondolatmenetét követve – a megelőző két jellegadó vonásra is ki kell térnünk, hogy a harmadikat ne szakítsuk ki ezek kontextusából.

Ahhoz, hogy a teológia sajátos episztemológiai vonásait kidomboríthassuk, hasznos ezeket összevetni a kortárs akadémiai közegben otthonosabb vallástudomány⁴ párhuzamos vonásaival, hiszen ez utóbbi diszciplína jól belesimul a modernitásra általában jellemző tudományosság ismeretelméleti karakterisztikájába. Maga a vizsgált NTB-szöveg erről a következőket jegyzi meg:

„A teológia *tárgya* az Isten igazsága, és erre a tárgyra hittel és Isten fényében reflektál, míg a vallástudomány vagy vallási tudományok tárgya a vallási jelenség, és ezekhez kulturális érdeklődéssel közelednek, metodológiailag elvonatkoztatva a keresztény hit igazságtartalmától. A teológia túlmutat a vallástudományon vagy vallási tudományokon, amikor belülről reflektál az Egyházra és annak hitére, de ugyanakkor hasznát is húz azokból a kutatásokból, melyeket a vallástudomány vagy vallási tudományok külsődlegesen végeznek.” (83)⁵

Az ismerettárgy itt említett szempontján túl a két diszciplína kontrasztban áll egymással azon a ponton is, hogy az utóbbi a profán tudományokra általában jellemző módszertani individualizmus elvét érvényesíti, míg a teológia a módszertani közösségelvűség ismeretelméleti útján halad. Ezzel összefüggésben megjegyzendő, hogy az NTB-dokumentum fontos eligazítást ad az individualisztikusabb misztikus teológia és a közösségelvűbb hivatalos teológia viszonyára vonatkozóan! (vö. 91–92). További, később kifejtendő fontos különbséget

³ Lásd például BAGYINSZKI ÁGOSTON (szerk.): *A hitvallástól a teológiai megalapozásig*, Sensus Fidei Fidelium 3., L'Harmattan – Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, Budapest, 2014. Az NTB-dokumentum elemzésére összpontosító tanulmányunkban csak ott hivatkozunk szakteológusokra, ahol az értelmezési támpontot jelent, vagy recepciók kapcsolatára utal.

⁴ Vö. JAMES C. LIVINGSTON: *Bevezetés a vallástudományba*, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, Budapest, 2021.

⁵ Az idegen nyelvű szavakat a hivatalos magyar fordítás kurzíván emeli ki. Mi az idézetekben kurzívált magyar szavakat a tartalmi hangsúlyozás eszközeként használjuk.

jelent, hogy a vallástudomány olyan „semleges és statikus pozícióból” közelít az ismerettárgyához, ami az utóbbi számára az „ismerettárgy” természete miatt megvalósíthatatlan. A teológia érdemi művelése nem lehet csupán elvont tevékenység, hanem az episztemikus alany részéről megköveteli az erényben való elköteleződést, a vizsgált istenkapcsolatban való tényleges részvételt és az életszentségbe való bevonódást.

2. AZ ELSŐ JELLEGADÓ VONÁS A LOGOSZ KONKRETIZÁLÓDÁSA FELÉ FORDULÁS

A hívő gondolkodás nem csupán a modern tudományokra jellemző empirikus módszerrel tájékozódik a világban, hogy annak immanens működéseit vizsgálja, hanem egy mélyebb, metafizikai vagy transzcendens valóságélményre is nyitott, amely magában foglalja a dolgokat létbehívó isteni szándék és üdvözítő terv „logoszát”. A teológia tartalmát Rino Fisichella – Eugen Peterson nyomán – úgy írja le, mint aminek „a Logosz konkretizálódása» áll a középpontban”.⁶ Az NTB-dokumentum első fejezete ennek megfelelően már a bevezetőben megállapítja, hogy a teológia mint szakrális tudomány sajátossága „az Isten Igéjére való összpontosítás” (5). A hívő gondolkodás ilyen módon mintegy dialógusban (gör. *dia-logosz*) áll a teremtés művében megvalósuló isteni önközléssel. A teológia identitására vonatkozóan a szöveg egy későbbi ponton mély értelműen megjegyzi:

„A teológia nem csupán bölcsesség önmagában, hanem bölcsességre való invitalás más tudományágak felé is. A teológia jelenlétének a tudományos vitatkozásban és az egyetemi életben potenciálisan megvan az az áldásos hatása, hogy mindenkit emlékeztet az emberi értelem bölcsességi hivatására és Jézus sokatmondó kérdésére, amit első szavaival mondott Szent János evangéliumában: »Mit kerestek?« (Jn 1,38).” (86)

Az evangéliumi történetből figyelemre méltó, hogy első tanítványai nem csupán fizikai megjelenésében („test szerint”) ismerték meg őt, hanem a Mester követése során fokozatosan beavatást kaptak az ő „Lélek szerinti” ismeretébe is.

⁶ Lásd RINO FISICHELLA: A teológia episztemológiai alapjai, in Bagyinszki Ágoston (szerk.): *A hitvallástól a teológiai megalapozásig*, Sensus Fidei Fidelium 3., L'Harmattan – Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, Budapest, 2014, 149.

Így válik lehetségessé, hogy János evangelista húsvét fényében és pünkösöd nyomán már mint „testté lett Igét (Logoszt)” mutatja be Jézust evangéliumának Prológusában. Tudnivaló, hogy ennek nyomán a teológiai ismerettárgy sajátosságának kérdéseit az egyházatyák az ún. Logosz-tan keretei között tárgyalták.

A korai egyház a görög filozófiából átöröklött és az egyházatyák által „megkeresztelt” komplex Logosz-fogalomban találta meg az isteni önközlést leíró keresztény gondolatrendszer tengelyét. E „logosztan” által figyelemreméltóan sikeresen adtak rendszerszintű választ a teológiai gondolkodás olyan kihívására, mint például a transzcendens–immanens mozzanatok párhuzamos érvényesítése, avagy az egység és sokaság problémájának teremtetstani megoldása. Az általános teremtetstani kiindulópont az volt, hogy a teremtmények – amelyek Isten szavára lettek – a hozzájuk kapcsolódó isteni gondolatok által léteznek, mint ahogy a létezők ugyanezen „logosz-szikrák” által ismerhetők meg a maguk konkrét valóságában. Míg az antik filozófiában a Logosz a fizikai és szellemi világ értelmes szervezője volt, az egyházatyák számára az ideák világa már egy valóságos szellemi lény *gondolataiként* vagy isteni *Gondolatként* jelent meg. Miután e patrisztikus korból származó víziót a következő korok eszmei mátrixának megfelelően különböző teológiai iskolák változatos módon aktualizálták, a II. Vatikáni Zsinat alapvető döntése volt, hogy a maga mondanivalóját kifejezetten ebben a fundamentális teológiai keretben helyezi el.⁷ Az itt vizsgált dokumentum így már a logosztan zsinati recepciójára építhetett.

A Logosz-misztérium vonatkozásában a Nemzetközi Teológiai Bizottság lezögezi: „A teológia *tárgya* az élő Isten, a teológus életét pedig szükségszerűen jellemeznie kell annak a folytonos törekvésnek, hogy megismerje az élő Istent. A teológus nem vonhatja ki az életét abból a törekvésből, hogy a teljes valóságot Istennel kapcsolatban megértse” (93). Ehhez az is szorosan hozzátartozik, hogy a teológus a „tárgyat *saját módján* tanulmányozza, vagyis a Kinyilatkoztatás által megvilágított értelem használatával” (74). Az itt bemutatott megismerési folyamat tehát nem korlátozódik empirikus adatok feldolgozására, hanem egy élő, megvilágosító, szeretetteljes kapcsolat részeként jelenik meg, amelyben az episztemikus alany részt vesz, és amely egzisztenciális válaszadást igényel.

⁷ A logosztan történetének áttekintéséhez lásd BAGYINSZKI ÁGOSTON (szerk.): *A Szó szimfóniája. Teológiai horizont Isten Igéje vasárnapjához*, Konferenciakötet (Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, Budapest, 2021. november 20.), Sapientia Füzetek 39., L’Harmattan – Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, Budapest, 2022. [<https://doi.org/10.55726/SF.2022.39>]

Az NTB-dokumentum első fejezetében az első alfejezet címe: „Isten Igéjének primátusa” (a hivatalos magyar fordításban: „Isten Igéjének elsőbbsége”).⁸ A szöveg itt olyan, a János-evangélium Prológusából kiinduló biblikus teológiai alapozást ad, amely egyaránt tekintettel van a Logosz-misztérium egymást kiegészítő kozmikus és üdvtörténeti dimenzióira. Amikor a szöveg az első fejezet második alfejezetében rátér a Logosz-önközlés befogadásának tárgyalására, így fogalmaz: „Az Isten által kinyilatkoztatott igazság hittel fogadható el, mégsem valami irracionális dolog. Inkább azt a »szellemi hódolatot [*logikè latreia*]« indítja el, amiről Szent Pál megállapítja, hogy a gondolkodásmód megújítását foglalja magába (Róm 12,1–2)” (12). Megjelenik ebben két fontos mozzanat: egyrészt, a hit teológiájának logosztani pozicionálása; másrészt, a hit bevonódó megismerési formaként való bemutatása: „Hit által tudjuk tehát megérteni azt a hitet, amely átfogja mind a reményt, mind a szeretetet” (11). E karakterjegy részletesebb elemzésére a teológia harmadik jellegadó vonásának tárgyalása során még lesz módunk részletesebben kitérni. Végül az első fejezet utolsó, harmadik alfejezete a Logoszhoz fűződő kapcsolat jegyében, a hit általi megértés témáját állítja fókuszba: „Azt tanítva, hogy mi „birtokában vagyunk Krisztus gondolatainak” (1Kor 2,16), Szent Pál implicite azt állítja, hogy Isten kegyelme által részesülünk egy bizonyos mértékig abban az ismeretben, ahogyan maga Krisztus ismeri az Atyát, és abban az ismeretben, ahogyan Isten ismeri önmagát” (16).

A következő bekezdés a hívőkre vonatkozóan ehhez hozzáfűzi: „A Lélek által vezéreltetve és értelmük minden forrásából merítve arra törekszenek, hogy asszimilálják Isten Igéjének felfogható tartalmát oly módon, hogy az hitük számára fénné és táplálékká válhasson” (17). Bár ez az első fejezet kifejezetten a logosztani orientáció témáját járja körül, fontos megjegyezni, hogy az itt bemutatott szemlélet és szókészlet valójában a vizsgált dokumentum további két fejezetét is mélyen áthatja.

3. A MÁSODIK JELLEGADÓ EPISZTEMOLOGIAI VONÁS AZ EGYHÁZI KÖZVETÍTETTSÉG

A teológiai ismeretszerzés nemcsak az egyén szubjektív tapasztalataira támaszkodik, hanem a közösség történetének, hagyományának tágasabb horizontjá-

⁸ A 38. pontban már a hivatalos magyar fordítás is „Isten Igéjének a primátusáról” beszél, helyesen élve e forma gazdagabb jelentéstartalmával.

ba illeszkedik. Bár a természettudományos adatgyűjtésért elsődlegesen valóban az egyén vállal felelősséget, még a profán tudományok módszertani individualizmusát is valamelyest ellensúlyozza az individuum teljesítményét kiértékelő akadémiai közösség szerepe. Kifejezetten teológiai területen azonban a közösségelvűség további hangsúlyt kap, hiszen a Logosz megnyilatkozásának eleve az egyházi közösség az elsődleges címzettje és befogadója (amely *creatura Verbi*). Ennek megfelelően az NTB-dokumentum II. fejezetének már a felütése is kiemeli:

„A teológia igazi helye az *Egyház kebelén belül* van, Isten Igéjével egyesülten. A teológia egyháziassága a teológiai feladat építő eleme, mert a teológia a hitre alapozódik, mégpedig magára a személyes és az egyházi hitre. Isten kinyilatkoztatása arra irányul, hogy összehívja és megújítsa Isten népét, a teológusok pedig az Egyház által kapják meg kutatásuk tárgyát.” (20)

Az itt jelentkező szemléletmód gyökerei biblikus teológiai természetűek: a Mestert megismerni vágyók nem individualista módon csatlakozva, hanem Isten Országának kapcsolatrendszerébe „betérve” szerezhetnek tapasztalatot arról a Krisztusról, aki úgy hordozza magában az Országot (vö. *autobaszileia*), hogy közben tanítványai közösségében is sajátos módon jelenvalóvá teszi azt (vö. *shaliab*).⁹ Az Isten Országáról szóló jézusi igehirdetés nem érthető meg úgy, mint ami pusztán egyének üdvözítését célozza, hanem sokkal inkább földi életünk egész kapcsolatrendszerének húsvéti átlényegítéseként gondolhatunk az üdvösség megvalósulására.

Fontos tehát hangsúlyozni, hogy a teológia egyházi közvetítettsége nem egyszerűen a teológusok egyháziasságának követelményét, lojalitását vagy a kinyilatkoztatás mechanikus továbbadását jelenti, hanem a Megtestesült Logosz egyháztól elválaszthatatlan misztériumára utal, amely átöleli és meghaladja az egyén hitbeli tapasztalatait és az individuális megértést.¹⁰ Megjegyzendő, hogy ezt maga a skolasztikus tárgyalás sem mindig tette egyértelművé, amikor az egyházi közvetítés természetét illető kérdéseket misztagogikus egyháztani utalások nélkül, szinte kizárólagosan az „engedelmesség” és „hierarchikus tekintély” gondolköréhez kapcsolva, egyoldalúan jogi nézőpontból mutatták

⁹ AVERY DULLES: *Az egyház modelljei*, Vigilia, Budapest, 2003, 258. (ford. Kató Eszter, Bretz Annamária)

¹⁰ Vö. MAX SECKLER: A teológia egyháziassága és az akadémiai szabadság, in Bagyinszki Ágoston (szerk.): *A hitvallástól a teológiai megalapozásig*, Sensus Fidei Fidelium 3., L'Harmattan – Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, Budapest, 2014, 158.

be.¹¹ Ezzel szemben az NTB-dokumentum kiemeli, hogy Isten Igéje az egyháznak lett átadva (vö. 33), illetve az Ige-teológia tágabb keretében értelmezendő „idők jeleit” az egyház a maga közösségi mivoltában kell beazonosítsa és értelmezze (vö. 51). Az egyház pedig olyan értelemben is közösségalkotó (lásd *kommunió*), hogy a párbeszédese kommunikáció előmozdítása szorosan a hivatásához tartozik (vö. 56–57).

Az NTB-szöveg az individuális és kollektív szempontok sajátos teológiai finomhangolásának a kérdésére már korábban kitért:

„A hit egyszerre mélységesen személyes és egyházi. A keresztények – mikor megvallják a hitüket – azt is mondják, hogy »hiszek«, meg azt is, hogy »hiszünk«. A Szentlélek *koinonia*-jában megvallott hit (vö. 2Kor 13,13) az összes hívőt Istenhez és egymáshoz kapcsolja (vö. 1Jn 1,1–3), és legteljesebb kifejeződését az *Eucharishtiában* éri el (1Kor 10,16–17). A hitvallások a legkorábbi időktől kezdve a hívők közösségének kebelén belül keletkeztek. Minden keresztény arra kapott meghívást, hogy személyes tanúságát adja a hitének, de a hitvallások lehetővé teszik az Egyház – mint olyan – számára is, hogy megvallja a maga hitét. Ez a hitvallás megegyezik az apostolok tanításával, az Örömhírrrel, amelyben az Egyház fennáll, és amely által épségben marad (vö. 1Kor 15,1–11).” (13)

Ismételten visszatér a dokumentum az eucharisztikus egyháztani érvelésre a 94. pontban, hiszen ez segíthet a feszültségben álló szempontok dinamikus összebékítésében. Amikor tehát a módszertani individualizmus alapján álló profán vallástudománytól eltérően arról beszélünk, hogy a teológia ismerettárgyához fűződő viszonyában sajátos szerepe van bizonyos egyházi közvetítésnek, akkor ez nem kell, hogy az individuális és kollektív szempontok konfliktusos szembeállítását jelentse. Az itt jelentkező dialektikát a különböző egyházi autoritásformák együttműködéséről szóló, kellően elmélyült teológiai tárgyalás képes kezelni.¹²

Az NTB-dokumentum II. fejezete a teológia egyházi közvetítettségének jelenségét az öt legfontosabb korporatív tekintélyforma tárgyalásán keresztül szemlélteti is. A Szentírás vonatkozásában például a teológus „csak akkor tudja

¹¹ Vö. uo. 156, 163.

¹² Erről lásd BAGYINSZKI ÁGOSTON (szerk.): „*Tekintéllyel beszélt*” (Mt 7,29.) *Hit, tudás, egyházi autoritás*, Konferenciakötet (Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, Budapest, 2023. november 18.), Sapientia Füzetek 43., L’Harmattan – Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, Budapest, 2024. (*in press*)

megismerni az igazságot, ha tanulmányozza a róla szóló mértékadó tanúságokat a Szentírás kánonjában, és ha így cselekedve kapcsolatba hozza a Biblia emberi szavait Isten élő Igéjével” (21). Az apostoli Hagymány összefüggésében elmondható, hogy az episztemológiai szempontból „a Szentírás értelmezésének biztos vezérfonala” (27). A hívek hitérzékéről szóló részben ezt olvashatjuk: „A teológusok számára a *sensus fidelium*-nak nagy jelentősége van. Nem csupán figyelmük és tiszteletük tárgya, hanem munkájukhoz alap és *locus*. [...] A teológusok függenek a *sensus fidelium*-tól, mert az általuk kifejtett és magyarázott hit Isten népében él” (35). A *magisterium*ról szóló rész pedig így kezdődik:

„A katolikus teológiában a Tanítóhivatal integráns része magának a teológiai munkának, mivel *a teológia Istentől kapja a tárgyát az Egyházon keresztül*, s az Egyház hitének hiteles értelmezése „kizárólag az Egyház eleven Tanítóhivatalára van bízva”, vagyis a Pápa és a püspökök Tanítóhivatalára. [...] A teológusok a munkájukban, a püspök pedig a tanítóhivatalukban egyformán alá vannak vetve Isten Igéje primátusának, és soha nem lehetnek annál nagyobbak. [...] A Tanítóhivatal a teológia számára elengedhetetlen segítség a hitletétemény (*depositum fidei*) hiteles átadásában, különösen a döntések fontos idején.” (37, 38, 39)

Végül a testületként szemlélt akadémikus teológia vonatkozásában ezt találjuk: „Mint bármely más keresztény hivatás, úgy a teológus szolgálata is – azon túl, hogy személyes – közösségi és kollegiális. Az Egyházban és az Egyházért műveli és szolidaritásban éli meg azokkal, akik ugyanezt a hivatást kapták” (45). A korporatív (vagyis a közösséget képviselő) autoritások tehát egyenként és Isten Igéjének *par excellence* tekintélyét hatékonyan közvetítő összjátékukban jól szemléltetik az egyházi mediáció általános elvét.

Max Seckler találó megfogalmazása szerint a teológiát episztemológiai szempontból bizonyos „axiomatikus egyházi kötelék” jellemzi,¹³ ami maga után vonja, hogy az ide tartozó belátások nem a profán tudományoknál megszokott módon kapcsolódnak az individuum tapasztalatvilágához, illetve nem esnek maradéktalanul az egyéni ítélőképesség hatáskörébe.¹⁴ A teológia esetében a közösségi és az egyéni szempontoknak olyan sajátos konfigurációja jön létre, amely lényegi okokból eltér a természettudományok esetében érvényesülő hasonló konfigurációtól. Max Seckler frappáns összegzése szerint:

¹³ Vö. MAX SECKLER: A teológia egyháziassága és az akadémiai szabadság, in Bagyinszki Ágoston (szerk.): *A hitvallástól a teológiai megalapozásig*, i. m., 161.

¹⁴ Vö. uo. 163.

„Az Egyház a saját teológiája számára *nem külsődleges tényező*, hanem annak hordozó alanya. Itt elsősorban lényegi, episztemológiai kapcsolatra kell gondolnunk, és csupán másodlagosan utalunk a külsődleges, jogi-intézményi ke-retekre. [...] A teológiai munka legfőbb kritériuma nem az Egyház tanításának egy konkrét üdvtörténeti pillanatban adott megfogalmazása, hanem Isten Szava [gör. *Logosz*]. A teológia és az Egyház végső kritériuma Isten Igéje: mindenkinek ehhez kell csatlakoznia, és ehhez kell alakítania önmagát (vö. LG 25).”¹⁵

Az NTB-dokumentum a teológus szükséges lelkületére vonatkozóan ezzel egy-behangzóan jelenti ki: „A teológus spiritualitásának szerves része az igazság szeretete, a szív és az értelem megtérésére való készség, szentségre való törekvés és *elköteleződés* az egyházi küldetés és közösség felé” (93). A következőkben rátérünk az elköteleződéssel együtt járó bevonódás episztemológiai szempont-jának a részletesebb tárgyalására.

4. A TEOLÓGIA HARMADIK JELLEGADÓ VONÁSA A RÉSZTVEVŐ MEGISMERÉS

Aquinói Szent Tamás – akire a Nemzetközi Teológiai Bizottság dokumentuma összesen mintegy tucatnyi alkalommal hivatkozik – „körkörösén támogató” kapcsolatot állapít meg egy konkrét episztemikus alany kognitív teljesítménye és az illető ember egzisztenciális-spirituális állapota, erkölcsi minősége között. Fél évezreddel később John Henry Newman is patrisztikus alapokon védel-mezi azt a teológiai episztemológiai elvet, amely szerint az Istenre irányuló megismerés nem tekinthető pusztán csak intellektuális folyamatnak, mert ab-ban valami módon találkoznak a létbeli adottságaink etikai és episztemológi-ai dimenziói. A tomista magyarázat szerint az erkölcsi minőség azért játszhat episztemológiai szerepet, mert a tökéletesedő személyben olyan ontológiai vál-tozás megy végbe, amely a megismerés természetfeletti és természetes rendjé-ben egyaránt mélyebb tudásra képesíti az episztemikus alanyt.¹⁶ Ha a filozófiai előfeltevéseket illetően nem is azonosulunk minden részletében az ősi elvet magyarázni kívánó tomista elmélettel, a bevonódó vagy elköteleződő megis-

¹⁵ Uo. 156–157, 158–159.

¹⁶ Szent Tamás erről szóló téziséhez lásd JESSICA MURDOCH: On the Relationship Between Sanctity and Knowledge. Holiness as an Epistemological Criterion in St. Thomas, *Pro Ecclesia* 23 (2014/4) 418–434. [<https://doi.org/10.1177/106385121402300404>]

merés teológiai gondolata alapvető eleme a hagyománynak. A következőkben az NTB-dokumentum III. fejezetére fókuszálva, azt a biblikus, patrisztikus, skolasztikus és modernítésra jellemző teológiai hagyományrétegek prizmáján keresztül elemezve szeretnénk rámutatni a teológia azon jellegadó vonására, amely Avery Dullestől a „résztvevő megismerés” (*participatory knowledge*) nevet kapta.¹⁷ A vallástudományi ismeretszerzéssel kontrasztban a teológiai megismerési folyamatnak – az általunk alább jól körülírt értelemben – beavatási struktúrája van.

4.1. A biblikus hagyományréteg

Az NTB-dokumentum III. fejezete egy rövid bevezető áttekintés után rögtön rátér az itt tárgyalt téma biblikus krisztológiai megalapozására (lásd 61). Krisztus úgy jelenik meg, mint aki tanítványai között beteljesíti az Atya megvilágosító tevékenységét: ilyen értelemben is ő „az út, az igazság és az élet” (Jn 14,6). A fejezet hamarosan a tanítványi állapothoz köthető, Jézus társaságában megtapasztalható tanulási folyamatot említi, amellyel kapcsolatban összefoglalóan megjegyzi: „Csak ő fedi fel az Írások értelmét (vö. Lk 24,25–27; Jn 5,36–40; Jel 5,5), mert Isten igazsága és bölcsessége benne lett kinyilatkoztatva” (88). Lényeges, hogy a krisztusi igazságba beavató megvilágosítási folyamatot fokozatosság jellemzi, hiszen a Mester a maga személyének misztériumát és küldetésének titkát csak a lelki teherbíráruk és belátásra való képességük mértékében tárhatja fel tanítványai előtt.

Bár az NTB-szövegnek nem célja a teljességre törekvő biblikus teológiai alapozás, itt utalhatunk arra, hogy a tanítványokat „követésre hívó” pedagógiája, valamint Jézus sajátos, példabeszédekre épülő tanítási módszere jól szemléltetik a résztvevő megismerés gondolkörének evangéliumi gyökérzetét. Az evangéliumi hagyomány átfogó tanúsága szerint Jézus „követésre” hívta meg azokat, akiket tanítványként maga mellé fogadott.¹⁸ Ezek az evangéliumi szereplők „Jézus tanítványaiként fokozatos beavatást nyernek küldetésének titkába és személyének misztériumába”¹⁹. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a tanítvány

¹⁷ Ehhez lásd ROSS A. SHECTERLE: *The Theology of Revelation of Avery Dulles, 1980–1994. Symbolic Mediation*, Roman Catholic Studies 8., Edwin Mellen, Lewiston (NY) – Queenston – Lampeter, 1996, 57–59.

¹⁸ Vö. BARTHA TIBOR (szerk.): *Keresztyén bibliai lexikon*, 2. köt., Magyarországi Református Egyház, Budapest, 1995, 87.

¹⁹ XAVIER LÉON-DUFOUR et al. (szerk.): *Biblikus teológiai szótár*, Szent István Társulat, Budapest, 1986, 808.

az elköteleződése nyomán bevonódik Jézus történetébe, hogy belülről találkozzon életstílusával és annak „logoszával”. Az egyre teljesebb megismerés a bizalomnak ebben a légkörében válik lehetségessé, miközben a tanítvány részt vesz a Mester mindennapjaiban, és egyre alkalmasabbá válik a Mester által megosztott életszerű tudás befogadására.

Jézus imént felvázolt pedagógiájával teljes összhangban utalhatunk a Mester példázatokra épülő tanítási stílusára is. A szinoptikus hagyományban döntő szerepet játszó mintegy 40 példázat jelentőségét nemcsak a szövegekben elfoglalt mennyiségi arány jelzi, hanem az is, hogy az azokban megjelenő főszereplő „leggyakrabban a mennyei Atyát (Mt 21,28; Lk 15,11) vagy magát Krisztust idézi fel”²⁰. A kutatók meggyőződése továbbá, hogy éppen „a példázatok a legmegbízhatóbban hagyományozott szavai Jézusnak”²¹. E műfaj intenzív evangéliumi jelenléte világosan rámutat arra, hogy Jézus nem csupán oktatta tanítványait (a tárgyilagos információmegosztás értelmében), hanem egy bizonyos látásmódban vagy új valóságérzékelésben konkretizálódó tudást kívánt átadni nekik. E valóságérzékelés befogadásának alanyi feltételei vannak (lásd „tisztá szív”). Jézus mondanivalóját azok tudták igazán megérteni, akik készek voltak elmerülni az egyes általa életre keltett történetek jelentésében. A példázatokra épülő kommunikáció ilyen módon a hallgatót aktív értelmezői szerepbe állította, a szimbolikus történetben való részvételre hívta, hogy ezen keresztül szólítsa meg. Jézus ezt a műfajt központi spirituális üzenete közléséhez, a hallgató semleges szerepből való kimozdításához használta, hogy hallgatóit bevonja a hitbeli elköteleződésbe és beavassa Isten Országának misztériumába.

4.2. A patrisztikus hagyományréteg

Az NTB-dokumentum III. fejezetének gondolatmenete magát a keleti teológiában otthonos kulcsszót is említve, a *theószisz* teológiai-antropológiai fogalmának a leírásába torkollik: „az emberek arra kaptak hivatást, hogy részt vegyenek Isten életében, és hogy az »isteni természetben részesüljenek« (2Pt 1,4) Krisztus által a Lélekben. [...] A szeretet révén a hívők már részesednek a Misztériumban” (98). Az ember *theószisz*ban való előrehaladása együtt jár az erkölcsi minőségnek azzal a fejlődésével, amelyet a latin terminológia az „életszentségben (*sanctitas vitae*)” való előrehaladásnak nevez. Az egyházatyák egybehangzó meggyőződése szerint az ilyen értelemben vett „átistenülésnek” kognitív hatása

²⁰ Uo. 1090.

²¹ BARTHA TIBOR (szerk.): *Keresztény bibliai lexikon*, 2. köt., 368.

is van: fejleszti az ember misztériumérzékét és beavat a „szentek tudományába” (99). Amikor az NTB-dokumentum a későbbi latin *contemplatio* szóhasználat alapján „szellemi szemlélődésről” beszél (pl. 91), annak teológiatörténeti gyökerét az egyházatyák által kedvelt *theória* rokon fogalmában találhatjuk meg. Bár a szó görög formája a vizsgált dokumentumban nem kerül említésre, azt a keleti teológia magától értetődően bekapcsolja a *theószisz* jelen részben fejtegetett gondolatkörébe.²² A résztvevő megismerés gondolata a patrisztikus hagyományrétegben legmarkánsabban a *theória* keresztény teológiai fogalmán keresztül jelenik meg: „Isten igazsága [...] élő igazság, amit a Krisztusból való részesedésnek köszönhetően lehet megtapasztalni” (95).²³

Említést kell még tennünk a *theória* gondolatkörének egy további fontos eleméről, amelyet az NTB-szöveg csak futólag említ ugyan, de amely más összefüggésben jelentősnek bizonyul. Miután a III. fejezet elején (66) a szöveg utalást tesz arra, hogy a földi zarándoklét során megtapasztalt szemlélődés csak fokozatosan elővételezi azt, ahogyan az üdvözültek végül „színről színre látják Isten lényegét”, a fejezet utolsó részében a dokumentum kijelenti, hogy „az intenzív, szentségre törekvő lelki élet a hiteles teológia tartozéka, amint azt a keleti és nyugati Egyház hittudósainak példája mutatja. Az igazi teológia feltételezi a hitet, és a szeretet az ösztönzője: »Aki nem szeret, nem ismeri az Istent, mert az Isten szeretet« (1Jn 4,8)” (92). E megállapítást lábjegyzetben magyarázva pedig utalást találunk a lelki érzékszervek első évezredben különösen fontos szerepet játszó hagyományára, ahogy azt Szentviktori Richárd később összegzi: „*Ubi amor, ibi oculus. [...] Amor oculus est, et amare videre est.*”²⁴ Szent Ágoston hangsúlyozta, hogy a hívők az „értelmük vagy szívük szemeivel” (*oculi mentis/cordis*)²⁵ az isteni Ige misztériumának szemlélődő megértésében úgy jutnak előre, hogy az Ige mint „belső tanító” (*magister interior*)²⁶ is vezeti őket.

²² Vö. JOHN ANTHONY MCGUCKIN (ed.): *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity*, 1. köt., Wiley-Blackwell, Oxford, 2011, 182–187.

²³ Lásd még FRÉDÉRIC NEF: Contemplation, in Jean-Yves Lacoste (ed.): *Encyclopedia of Christian Theology*, vol. 1., Routledge, New York, 2004, 353–361.

²⁴ Ennek forrásához lásd az NTB-dokumentum 92. pontjának első lábjegyzetét!

²⁵ Szent Ágoston terminológiájának áttekintéséhez lásd MATTHEW R. LOOTENS: Augustine, in Paul L. Gavriluk – Sarah Coakley (eds.): *The Perception of God. The Spiritual Senses. Perceiving God in Western Christianity*, University of Cambridge, Cambridge, 2011, 56–70.

²⁶ Vö. SZENT ÁGOSTON: *Beszédek Szent János evangéliumáról*, I., Ókeresztény Örökségünk 11., Jel, Budapest, 2008, XX, 3; valamint *Enarratio in psalmum* 120,7; továbbá *De Magistro*.

4.3. A skolasztikus hagyományréteg

Az NTB-dokumentum III. fejezete a skolasztikus hagyományréteg összefüggésében az *intellectus fidei* modern nyelvekre nehezen fordítható fogalmával közelíti meg a résztvevő megismerés gondolatát. Magyar értelmező, körülíró fordításban „hit általi megértést” vagy „a hitben való megértés képességét” említhetnénk, de a dokumentum legkülönbözőbb nyelvi változatai beszédes módon egyaránt lefordíthatatlanul hagyják az eredeti latin kifejezést. Azt is fontos megjegyezni, hogy az eredeti angol szöveg a kontextusok által következetesen kizárja a banális „hit megértése” értelmezést, amely nem okozna fordítási kihívást.²⁷

A latin kifejezéssel jelölt fogalom dinamikus természetét a III. fejezet elején jól megvilágítja a 63. pont: „Az Isten által kinyilatkoztatott igazság tehát megkívánja – és ugyanakkor ösztönzi is – a hívő értelmét. A hívőnek egyrészt vizsgálnia és tanulmányoznia kell Isten Igéjének igazságát; így kezdődik az *intellectus fidei*, a hívő vágyának, hogy Istent lássa, e földön kapott formája.” Ezt erősíti a fogalom eszkatologikus természetének egy korábbi említése is: „Az *intellectus fidei* útja a hívésből indul, mely állandó forrása és alapelve, hogy megérkezzen a dicsőségben való szemlélésre (a boldogító színelátásra; vö. 1Jn 3,2), melynek az *intellectus fidei* az elővételezése” (17). Ezen a helyen a szöveg az úton járás képével ábrázolja a hit bevonódó megismerési folyamatát.

Fogalomtörténeti összefüggésben az NTB-dokumentum megjegyzi, hogy „Nyugaton a patrisztikus korszak végén, Boethius olyan utat nyitott a teológia művelésének, amely az *intellectus fidei*-nek a tudományos természetét hangsúlyozta” (66). A következő bekezdésben ehhez a szöveg hozzáteszi: „A teljes középkorban, majd különösképpen az egyetemek alapításával és a skolasztikus módszer kifejlődésével a teológia folyamatosan differenciálódott, de nem szükségszerűen vált el az *intellectus fidei* egyéb formáitól (például a *lectio divinától*, a prédikációtól)” (67; lásd még ugyanerről: 18).

A Krisztus-követés és *theória* fogalmainak vonalában már vázolt hagyományanyagot a skolasztika egyrészt metafizikai, másrészt antropológiai vonatkozásban fejlesztette tovább. Az *intellectus fidei* gondolkör metafizikai reflexiója vezetett el a *connaturalitas* (egytermészetűség) terminológiájának a népszerűvé válásához, míg az antropológiai reflexió az episztemológiai voluntarizmus álláspontjában öltött alakot. Az első fogalom leghangsúlyosabban a vizsgált

²⁷ A hivatalos magyar fordítás az első előforduláskor (17) sajnos mégis beleesik az értelemzavaró fordítás hibájába, de a további hét előfordulási helyen már körültekintőbb.

dokumentum 91. pontjában kerül említésre: „A szeretet ugyanis hatékony egytermészetűséget teremt az ember és az Isten között, aki megengedi a spirituális személyeknek, hogy ismerjék, sőt elszenvedjék az isteni dolgokat (*pati divina*), valóságosan megtapasztalva azokat az életükben.” Az egytermészetűség metafizikai-episztemológiai fogalma így a hit általi megismerés (*intellectus fidei*) lehetőségi feltételeként utal a Szentlélek működésére a hívőben. Érdemes megjegyezni, hogy e skolasztikus fogalom kulcsfontosságú episztemológiai szerepét a Nemzetközi Teológiai Bizottság egy 2014-es, hitérzékről szóló dokumentuma részletesebben is bemutatja:

„A *sensus fidei fidelis* elsősorban és főként abból az *egytermészetűségből* fakad, amelyet a hit hoz létre a hívő alany és a hit hiteles tárgya, azaz Istennek Jézus Krisztusban kinyilvánított igazsága között. Általánosan mondván az *egytermészetűség* olyan helyzetre utal, amiben egy »A« valóság olyan bensőséges kapcsolatban áll egy másik, »B« valósággal, hogy az »A« úgy részesedik a »B« természetes adottságaiból, mintha a sajátjairól lenne szó. Az *egytermészetűség* lehetővé teszi a megismerés eredeti és mély formáját. Például amilyen mértékben egy barát társul egy másikhoz, olyan mértékben válik képessé spontán módon megítélni, mi a megfelelő a másiknak, mert megosztja a másik hajlamait, és így megérti az *egytermészetűség* révén, hogy mi a jó és mi a rossz a másiknak. Ez az ismeret – más szavakkal – különbözik attól az objektív tudástól, amely a fogalomalkotásokon és az érvelésen keresztül alakul ki. Ez átéléssel vagy a szív ismeretével szerzett tapasztalat.”²⁸

A *connaturalitas* skolasztikus fogalma ilyen módon metafizikai nyelvezetre fordítja le a Krisztus-követés biblikus és a szellemi szemlélődés patrisztikus gondolatát, hozzájárulva ezzel a résztvevő megismerés teljesebb megértéséhez, illetve az *intellectus fidei* korabeli fogalmának ontológiai összefüggésbe állításához.

A patrisztikus hagyomány aktualizálásában hasonló szerepet töltött be antropológiai vonatkozásban az episztemológiai voluntarizmus megjelenése.²⁹ E szemléletmód – az episztemológiai intellektualizmus ellenpontjaként – az értelmi belátás és az „akarás” mozzanatai között nem egyirányú, hanem inkább „körkörös”, egymást erősítő kapcsolatot ír le a kegyelem átfogóbb erőte-

²⁸ NEMZETKÖZI TEOLÓGIAI BIZOTTSÁG: A „sensus fidei” az egyház életében (2014), *Athanasiana* 43 (2016) 50–51. https://szentatanaz.synergyfox.app/public/1/kiadvanyok/athanasiana/athanasiana_43.pdf [2024. 05. 14.]

²⁹ Lásd JOHN M. McDERMOTT: *Love and Understanding. The Relation of Will and Intellect in Pierre Rousselot's Christological Vision*, *Analecta Gregoriana*, Gregorian & Biblical Press, Roma, 1983.

rében. Episztemológiai voluntarizmuson ebben a vonatkozásban azt a nézetet értjük, hogy a szeretethez pozitívan vagy éppen negatívan viszonyuló emberi akarat (*voluntas*) olyan erő, amely lényegesen befolyásolja az értelem (*intellectus*) igazságra irányuló megismerőképességét. E nézet szerint az igazságra való nyitottság jelentős részben a konkrét ember egzisztenciális-spirituális állapotán múlik, amely állapot mindkét irányban belejátszik az akarat és az értelem között megvalósuló körkörös interakcióba. Az episztemológiai voluntarizmus ilyen módon összeköti az etikai és episztemológiai dimenziókat, amelyek az episztemológiai intellektualizmusra jellemző nézet szerint elszigetelten jelentkeznek. Ebben a kontextusban olvasva beszédes a 2011-es NTB-dokumentum III. fejezetének az első bekezdése:

„A hitben befogadott Isten Igéje megvilágítja a hívő értelmét és felfogását. A Kinyilatkoztatást az emberi ész nem kizárólag passzív módon fogadja be. Ellenkezőleg, a hívő ember értelme aktívan átöleli a kinyilatkoztatott igazságot. A szeretettől ösztönözve arra törekszik, hogy asszimilálja azt, mert ez az Igé megválaszolja a legmélyebb kérdéseit.” (59)

A szakirodalmi kontextus jelzésére hozzátehetjük ehhez, hogy Pierre Rousselet modern *ressourcement*-mozgalomba illeszkedő munkássága a korabeli racionalizmus kontrasztjában, retrospektíve mutatott rá az összetett skolasztikus hagyományanyag episztemológiai vonatkozásban „voluntarista” karakterére.³⁰

A modernitás fejleményeit elemezve az NTB-szöveg a maga szóhasználatával határozott utalást tesz a résztvevő megismerés gondolatának háttérbe szorulására, amikor ezt olvassuk: „Nagyobb elsőbbséget adott a hitvédő, mint a tudományos szempontnak, túlzó elkülönítést alkalmazott az értelem természetes rendje és a hit természetfeletti rendje között, továbbá túl nagy jelentőséget tulajdonított a »természetes teológiának«, és túl keveset az *intellectus fidei*nek a hittitkok megértésében” (70). A következő bekezdésben pedig a „klasszikus értelem posztmodern kríziséről”, illetve annak az *intellectus fidei*re gyakorolt hatásáról olvashatunk (vö. 71). Mindazonáltal a skolasztikában *intellectus fidei* módján leírt szemléletmód maradandóan „a katolikus teológia egyik kritériuma” (85).

³⁰ Lásd JOHN M. McDERMOTT: *Love and Understanding*, i. m., 87–106, 167–176.

4.4. A modern teológia hagyományrétege

A vizsgált dokumentum leszögezi: „A hit Istenről szerzett *tapasztalat*, amely magába foglalja a Róla szóló ismeretet, hiszen a kinyilatkoztatás utat nyit az Isten igazságához, mely üdvözt bennünket (vö. 2Tim 2,13) és szabadabbá tesz minket (vö. Jn 8,32)” (12). A III. fejezet bevezetőjében pedig ezt olvassuk: „A teológia szorosan kötődik a *lelki tapasztalathoz*, mely megvilágítja és amelyből táplálkozik, valamint természetéből fakadóan megnyílik a hiteles bölcsességre Jézus Krisztus Istene transzcendenciájának élő érzésével” (60). Továbbá, ez a résztvevő megismerés gondolatát körüljáró fejezet később is hangsúlyosan törekszik elmélyíteni a „lelki tapasztalat” témájának tárgyalását, kapcsolatba hozva azt a „szentek bölcsességével” (86). A teológiatörténet modern korszaka a lelki tapasztalat – Krisztus-követéssel összefüggésben leírt – tanítványságra jellemző ősi formáját, a *theória* patrisztikus ideáján keresztül, a skolasztika „hit általi megismerés” koncepcióján át, végül a *sensus fidei* (hitérzék) kanonizált fogalmában intézményesítette.

A bevonódó vagy elköteleződő megismerésnek az így leírt képessége teológiailag a beavató szentségekhez (elsősorban a keresztséghez) kapcsolódik. E sajátos, a krisztusi tanítványságból kibontakozó, beavatás jellegű, gyakorlatias ismeretformánál John Burkhard rámutat a Dulles-i „résztvevő megismeréssel” fennálló lényegi kapcsolatra.³¹ Az NTB-szöveg már a 33–36. pontokban részletesen bevezeti a keresztény doktrinális lelkiismeretnek ezt a lelki tapasztalatokkal összefüggésben kulcsszerepet játszó fogalmát, amire a III. fejezet a lelki tapasztalatokkal összefüggésben visszautalhat. A téma súlyozásával kapcsolatban az is sokat elárul, hogy – amint már említettük – a Nemzetközi Teológiai Bizottság a hitérzék témáját később önálló dokumentumban is kifejtette. Mivel ez a 2014-es dokumentum szerves továbbfejlesztése a korábbi megfelelő részének, és mivel a hitérzék témája jelen gondolatmenetünkben kulcsszerepet játszik, ezért az alfejezet hátralévő részében érdemes kitérőt tennünk az újabb szöveg eredményeinek az integrálása céljából.

A későbbi NTB-dokumentum hitérzékben való részesedés kritériumrendszerét tárgyaló alfejezete kifejezetten reflektál az itt szerepet játszó tudásforma „résztvevő” jellegére. Bevezetésként a szöveg megállapítja: „Nemcsak egy egyszerű feltétel van itt, hanem egy sor egyházi, spirituális és etikai tényezők által befolyásolt feltétel együttese. Ezek egyikét sem lehet elszigetelt módon

³¹ Lásd JOHN J. BURKHARD: *The 'Sense of Faith' in History. Its Sources, Reception, and Theology*, Liturgical Press, Collegeville (MN), 2022, 359, 377–378.

tárgyalni; figyelembe kell venni ezek egymáshoz és önmagukhoz való viszonyát” (88). Az alpontokra tagolt tárgyalás magában foglalja az Isten Igéje felé fordulás kritériumát csakúgy, mint a teológiai közösségelvűség szempontját. Az első esetben említhető a liturgiában artikulálódó „ámen” mint a *sensus fidei* voltaképpen hangja: „A liturgiában való részvétel kulcs az egyház élő hagyományában való részvételhez, a szegényekkel és rászorulókkal való szolidaritás pedig megnyitja a szívet Krisztus hangjának, jelenlétének felismerésére (vö. Mt 25,31–46)” (93). A második esetben az egyházi Tanítóhivatalhoz mint korporatív tekintélyhez való ragaszkodás fejezheti ki a teológiai közösségelvűséget: „Az Egyházi Tanítóhivatal Jézus küldetésében gyökerezik, különösen az ő tanítói tekintélyében (vö. Mt 7,29). Bensőséges kapcsolatban van a Szentírással és a Hagyománnyal; e három közül egy sem »állhat meg a másik kettő nélkül«” (97). Legfontosabb szempontként azonban a dokumentum kiemeli:

„Az első és legalapvetőbb feltétel az egyház életében való *aktív részvétel*. A formális egyháztagság nem elegendő. Az egyház életében való részvétel állandó imádságot jelent (vö. 1 Tessz 5,17), a liturgiában, különösen az Eucharishtiában való aktív részesedést, a bűnbocsátás szentségének rendszeres vételét, a Szentlélektől kapott ajándékoknak és karizmáknak a megkülönböztetését és gyakorlását, aktív elkötelezettséget az egyház missziója és diakóniája iránt. Feltételezi az egyház tanításának elfogadását hit és erkölcs dolgában, a készségét az Isten parancsainak való engedelmeskedésre, valamint a bátorságot a testvéri feddés gyakorlására s ugyanúgy annak elfogadására.” (89)

A tágabb értelemben vett krisztusi tanítványságra jellemző aktív részvétel módzatainak kifejtését a szöveg így folytatja:

„Sokféle módon megnyilvánulhat ez a részvétel, de ami minden esetben közös, az az egyházzal való szívből jövő szolidaritás, a testvéri érzés a hívek egész közösségével és az egyház egészével, valamint az ebből fakadó ösztönös érzék az iránt, amire az egyháznak szüksége van, illetve ami veszélyezteti őt. Ezt a szükséges hozzáállást fejezi ki a mondás: »sentire cum ecclesia«, azaz együtt érezni, élni és harmóniában lenni az egyházzal. Ez nemcsak a teológusok felé elvárás, hanem minden hívő felé is; egyesíti Isten népének összes tagját a zarándokútján. Ez a »közös zarándoklásuk« kulcsa.” (90)

A kritériumrendszer összegzése emellett kitér a hittől megvilágosított értelemmel való összhang megteremtésének és az egyház életében való konstruk-

tív részvételnek a katolikus jelentőségére is. Végül, de nem utolsósorban a dokumentum leszögezi:

„A »sensus fidei«-ben való hiteles részvétel életszentséget kíván meg. Az életszentség az egész egyház és minden hívő hivatása. Az életszentség azt jelenti, hogy alapvetően Istenhez tartozunk Jézus Krisztusban és az ő egyházában, hogy meg vagyunk kereszttelve és hitünk szerint élünk a Szentlélek erejéből. Az életszentség ugyanis részesedés Isten, az Atya, a Fiú és a Szentlélek életében, s ez tartja össze az Isten szeretetét és a felebarát szeretetét, az Isten akarátának való engedelmességet és a testvérek javára végzett kötelelességteljesítést. Olyan életről van szó, amit a Szentlélek tart fenn, akit a keresztyének nem szűnnek meg segítségül hívni és megkapni (vö. Róm 1,7–8.11), különösen a liturgiában.” (99)

Mivel a hitérzék megnyilvánulásai a hittudat működésének nélkülözhetetlen „hajszálerezetéhez” tartoznak, a *sensus fidei* alapvető fontosságú a hittudat dinamikájának mélyebb megértéséhez. A hitérzék egyrészt kifejezi a megkeresztelték „testületének” azt a képességét, amellyel érzékelik, megkülönböztetik, élük és tanúsítják „Isten Igéjének szent letéteményét” (vö. DV 10), másrészt kifejezi az egyénnek azon felelősségét, amely a tanítás tisztaságának felismerésében, őrzésében és tanúsításában arányosan rá hárul. A kinyilatkoztatott igazság megragadásának ez a II. Vatikáni Zsinat által közösségi és egyéni dimenzióban is leírt képessége nem egyéni ízlés vagy vélemény alapján áll, hanem végsősoron – a természetünkből fakadó morális lelkiismeret lehetőségeit meghaladóan – a Szentlélek ajándéka az egyén és az egész egyház javára.

5. BEFEJEZÉS

Fentiekben a teológia legfontosabb ismeretelméleti jellegadó vonásait tekintettük át: elsősorban a résztvevő megismerésre utaló fogalomkészletet a hagyomány különböző rétegeiben, illetve ennek hátterében az egyházi kötődés, valamint a Logosz konkretizálódása felé fordulás ismertetőjegyeit. Elemzésünkhöz a Nemzetközi Teológiai Bizottság 2011-es dokumentuma adta a vezérfonalat, amely szöveg egyszerre tekinthető a teológia identitásáról évtizedek óta folyó diskurzus normatív összegzésének, de ugyanakkor további kutatások irányadó szövegének is. Ez a dokumentum olyan szempontból szintén összetett anyagot kínál, hogy egyszerre törekszik a teológia tudományelméleti, módszertani, valamint episztemológiai tulajdonságainak leírására. Ahogy a gondolatmenet

több pontján utaltunk rá, a teológia dokumentum által tárgyalt jellegadó vonásai kontrasztban állnak az általános – a modern akadémiai világba szervesen illeszkedő – vallástudomány párhuzamos ismeretelméleti karakterjegyeivel. E kontraszt ellenére az NTB-dokumentum a teológiát is a tudományok közé sorolja be, a következőképpen árnyalva ezt az állásfoglalást:

„A teológia tudományos reflexió arra az isteni kinyilatkoztatásra, melyet az Egyház hittől fogad el mint egyetemes üdvözítő igazságot. [...] Létezik egy modern tendencia, amely a »tudomány« fogalmat a »kemény« tudományoknak (matematika, tapasztalati tudományok stb.) tartja fenn, és irracionálisnak vagy egyszerű véleménynek tartja azt az ismeretet, amely nem felel meg eme tudomány kritériumainak. A tudománynak és a racionalitásnak ez az egyoldalú szemlélete leegyszerűsítő és nem megfelelő. [...] Ugyanakkor] a teológia nem csupán tudomány, hanem bölcsesség is, különleges szereppel az egész emberi megismerés és Isten Misztériuma közötti kapcsolatban [...], bölcsességre való invitálás más tudományágak felé.” (5, 62, 86)

A teológiai mint tudomány sajátosságait éppen episztemológiai szempontból lehet a legjobban megragadni.

Végül érdemes megjegyezni, hogy másfél évvel az NTB-dokumentum publikálását követően egy olyan enciklika is napvilágot látott, amely az itt tárgyalt gondolatmenet minden fontos mozzanatának tanítóhivatali recepcióját képviseli. Ferenc pápa *Lumen fidei* kezdetű enciklikájának³² második fejezetében a résztvevő megismerés körülírásaként például ezt olvassuk:

„Mivel a hit világosság, arra hív, hogy hatoljunk benne egyre előbbre, hogy egyre többet fedezzünk fel abból a horizontból, amelyet megvilágít, és egyre jobban ismerjük meg azt, amit szeretünk. E vágyból születik a keresztyén teológia. Mindebből világosan látszik, hogy teológia lehetetlen hit nélkül, s hozzátartozik a hit fejlődéséhez. [...] Az értelem meggazdagodva kerül ki az Isten Igéjével való találkozásból, mert új és nem várt horizontokat fedez fel. [...] A hittől szándékosan elzárkózó értelem, bár nagy előrelépéseket tehet, nem éri el azokat a magasságokat, amelyeket megismerhetne.” (LF 36, 63–64)

³² FERENC PÁPA: *Lumen fidei. Ferenc pápa A hit világossága kezdetű enciklikája a püspököknek, a papoknak és diakónusoknak, az Istennek szentelt személyeknek és minden Krisztushívőnek a hitről*, Pápai Megnyilatkozások 49., Szent István Társulat, Budapest, 2013. <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=470> [2024. 05. 14.]

Aquinói Szent Tamás és az ereklyék tisztelete: teológiai kérdés és devóció¹

DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG OP

Abstract

Thomas Aquinas is venerated first and foremost as a speculative theologian who is extremely reticent – with some rare exceptions – on his own personal religious practice. However, the cult of relics is a meeting point of these two aspects, and therefore it offers an area of study hitherto unexplored. Dating from 1272, the sources on the life of Aquinas describe an episode which testifies how himself venerated the relics of Saint Agnes Virgin and Martyr. My question is whether this segment of his personal religious practice had any visible impact on his theological oeuvre. With an example taken from the Tertia pars of the Summa, I would like to show that the answer could be affirmative: Aquinas composed a theological reflection on the cult of relics which cannot be disconnected from his own devotional practice.

Keywords: *Thomas Aquinas, cult of relics, soul and body relation, Saint Agnes, Summa theologiae.*

Kulcsszavak: *Aquinói Szent Tamás, ereklyetisztelet, test és lélek viszonya, Szent Ágnes, Summa theologiae.*

DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG domonkos nővér, teológus, történész, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Dogmatika Tanszékének egyetemi tanára; deak.hedvig@sapientia.hu

¹ Jelen tanulmány annak az előadásnak a szerkesztett változata, amely a “Saints and the Supernatural in the Middle Ages and Beyond” című, 2023. május 17–19-én Budapesten megrendezett nemzetközi konferencián hangzott el. A konferenciát az ELTE BTK Középkori Egyetemes Történeti Tanszék, a Magyar Hagiográfiai Társaság és a Medieval Central European Research Network (MECERN) szervezte.

I. FORRÁSOK TAMÁS ÉLETÉRŐL

Az utóbbi évtizedekben több monográfia is szerencsésen ráirányította a figyelmet arra, hogy Aquinói Szent Tamás nem pusztán spekulatív teológus volt, hanem a lelki élet, az imádság mestere is.² Ugyanakkor teológiai munkásságának nem jellemzője a személyes hangvétel. Igen ritkák azok az esetek a műveiben, amelyekből személyes életébe, tapasztalatába kaphatunk betekintést.³ Annál is érdekesebbek tehát azok az epizódok, amelyek rálátást engednek arra, van-e – és ha igen, milyen – kapcsolat Tamás saját vallási gyakorlata és teológiai reflexiója között. Hatással volt-e esetében a személyes gyakorlat a reflexióra?

Gyümölcsözően lehet ezt az összefüggést vizsgálni Tamás eucharisztikus áhítata, költeményei és az Eucharishtiára vonatkozó teológiai reflexiója között.⁴ Tamás élettörténete kapcsán azonban felmerülhet más lehetséges terület is, amelyek vizsgálatra érdemesek: úgymint a szentek közbenjárása, a csodák kérdése, a szentek és ereklyék tisztelete. Itt most egyetlen kérdésre szeretnék összpontosítani, nevezetesen az ereklyék kultuszára: Szent Tamás, az egyház kanonizált szentje, a teológus életében játszottak-e szerepet az ereklyék, és viszont, reflektált-e ő maga az ereklyék tiszteletére? Van-e összefüggés az ereklyetisztelet és a teológiai reflexió között? Látható-e különbség az ún. népi vallásosság vallási gyakorlatai és a teológuséi között?

Mielőtt Tamás élettörténetének egy e szempontból érdekes epizódját ismertetném, röviden szólok Tamás életének forrásairól, hogy a háttérrel megvilágítsam. Tamás útközben halt meg 1274. március 7-én: Rómától délre, a fossanovai ciszterci apátságban, miközben X. Gergely pápa hívására a II. Lyoni Zsinatra tartott. Szentté avatási eljárását a prédikátor testvérek újonnan létrehozott szicíliai provinciája kezdeményezte 1317-ben:⁵ a provincia bízta meg a beneventói származású Tocco Vilmost és Beneventói Róbertet, hogy gyűjtsék össze azt az anyagot, amely szükséges volt a hivatalos szentszéki kérelem beadásához. Ekkor keletkeztek az első életrajzi források Tamásról. Ezek egyike Tocco Vilmos *Ystoria Sancti Thome de Aquino* című műve, amely kifejezetten

² Lásd különösen is: JEAN-PIERRE TORRELL: *Aquinói Szent Tamás, a lelki mester*, Osiris, Budapest, 2022. Továbbá: PAUL MURRAY: *Aquinas at Prayer*, Bloomsbury, London, 2013, kül. XI–29.

³ Kivétel talán az *Adoro Te* kezdetű ima, amelyről lásd PAUL MURRAY: *Aquinas at Prayer*, i. m., 240–259.

⁴ Ezt teszi pl. PAUL MURRAY: *Aquinas at Prayer*, i. m. 159–259.

⁵ A szentté avatási eljárásról lásd JEAN-PIERRE TORRELL: *Aquinói Szent Tamás élete és műve*, Osiris, Budapest, 2007, 502–512.

a szentté avatás miatt íródott, és tartalmazza a Tamás életében és halála után történt csodákat – ezen életrajz első változatát be is mutatták XXII. János pápának 1318-ban.⁶ A szicíliai provincia Gaetában összegyűlt káptalanja pedig Tocco Vilmost nevezte ki Tamás ügyének promotorává. A szentté avatási per kihallgatásait Nápolyban és Fossanovában bonyolították le 1319-ben.

Másik fontos forrásunk szerzője Luccai Tolomeo Fiadoni (vagy Bartolomeo/Bertalan), aki Tamást életének utolsó szakaszában – Nápolyban 1272 és 1274 között – személyesen is ismerte. Tamás rövid életrajzáról van szó ebben az esetben, melyet 1316–1317-ben írt, és beillesztett saját, akkor elkészült történeti művébe, a *Historia ecclesiastica novába*.⁷

Tocco Vilmos és Luccai Tolomeo életrajzai tehát a legfontosabb források, melyek Tamás rokonainak beszámolóira és Regináld testvérnek, Tamás titkárának a visszaemlékezéseire épülnek – utóbbit Tocco Vilmos szintén személyesen ismerte.⁸

2. A SZENT ÁGNES EREKLYÉIRŐL SZÓLÓ TÖRTÉNET

Ezekből a forrásokból Tamást kora akadémiai életének tevékenységeibe elmerült embernek látjuk, akinek munkabírása híres volt – naponta képes volt akár tizenöt oldalt is írni (a modern kiadásokat alapul véve). Meglehetősen jól ismerjük az imaéletét is: Tamás a domonkos teológiai magiszterek életformáját élte, ami azt jelentette, hogy felmentése volt a kórusima alól, csak a komplementoriumon kellett részt vennie, ami a hét nappali imaóra közül az utolsó volt. Reggel misézett, utána pedig egy másik misén is részt vett.⁹

Emellett azonban találunk olyan részleteket is, amelyek arról tanúskodnak, hogy Tamás személyes vallásossága nem sokban különbözött az érett közép-kor lelki beállítottságának jellegzetességeitől. Az életében történt kevés számú csoda közül az egyik Szent Ágnes, a híres római vértanú szűz ereklyéihez kap-

⁶ A halála utáni csodák a második verzióba kerültek be 1318–1320 között. Kiadása: CLAIRE LE BRUN-GOUANVIC (éd.): *Ystoria sancti Thome de Aquino de Guillaume de Tocco (1323)*, Pontifical Institute of Medieval Studies, Toronto, 1996.

⁷ Kiadása: THOLOMEUS VON LUCCA: *Historia Ecclesiastica Nova*, herausgeben von Ottavio Clavuot, MGH SS 39, Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 2009.

⁸ Lásd EDMUND COLLEDGE: *The Legend of Saint Thomas Aquinas*, in *Saint Thomas Aquinas. Commemorative Studies 1274-1974*, Pontifical Institute of Medieval Studies, Toronto, 1974, 13–28.

⁹ JEAN-PIERRE TORRELL: *Aquinói Szent Tamás*, i. m., 448–449.

csolódik. Tocco Vilmos ezt az *Ystoria* 50. fejezetében beszéli el, továbbá találkozunk vele Luccai Tolomeo *Historiajában* (XXIII,10), és Tocco Vilmos a nápolyi szentté avatási perben is elmondta.¹⁰

A történet nagy vonalakban a következő: Tamás második párizsi tanári periódusa négy évig tartott (1268–1272). Miután gondoskodott megfelelő utódáról, és miután a koldulórendi polémia újabb szakasza lecsillapodott, Tamás titkára, Pipernói (mai Priverno) Regináld testvér társaságában 1272 húsvét táján (április 24.) indult el Itália felé. Regináld testvér fontos szerepet töltött be Tamás életében, ő volt az ún. *socius continuus* mellette. A *socius continuus* egy olyan testvér volt, akit a rend a teológiai magiszterek mellé rendelt állandó segítőnek, titkárnak, kvázi személyi asszisztensnek. Regináld még ennél is több volt: ő volt Tamás gyóntatója és jó barátja, akinek az Aquinói mester egyik kései, befejezetlenül maradt művét ajánlotta, a *Compendium theologiae*-t.¹¹

Tamásnak azért kellett útra kelnie, mert a rend akkori mestere, Iohannes Vercellensis hazahívta őt saját provinciájába, a római tartományba, a tartományi káptalan pedig azzal bízta meg, hogy új studium generalét alapítson a provinciában. Tamás Nápolyt választotta ki alkalmas helyszínül. Pünkösöd körül értek Firenzébe, ott zajlott a provincia káptalanja, melynek Tamás hivatalból tagja volt.¹² A hosszú úton Tamás megállt Rómában, és meglátogatta testvérét, Teodórát; Rómától dél felé haladva pedig ismét megálltak, ezúttal La Molara várában. Itt valószínűleg Tamás barátját, Riccardo Annibaldi bíborost akarták meglátogatni. Csak akkor tudták meg, amikor odaértek, hogy a bíboros pár héttel korábban meghalt. La Molarában Tamás és Regináld is megbetegedett. Tamás három nappal később jobban lett, de Regináld állapota súlyosbodott.

Luccai Tolomeo szerint ekkor Tamás Szent Ágnes ereklyéjét vette elő, melyet Rómából hozott magával, majd meghagyta Regináldnak, hogy helyezze magára, és bízson a szentben. Regináld így tett és meggyógyult, bár az orvosok már lemondtak róla. Tamás úgy döntött, hogy erről az eseményről meg

¹⁰ A nápolyi per kiadása: *Processus canonizationis S. Thomae, Neapoli*, in *Fontes vitae S. Thomae Aquinatis notis historicis et criticis illustrati*, fasc 4. ed. M.-H. Laurent, Saint Maximin, 1931, 265–407. A szóban forgó hely uo., c.LX, 348.

¹¹ Regináld testvér személyéről lásd JEAN-PIERRE TORRELL: *Aquinói Szent Tamás*, i. m., 435–439. Regináld volt az, akinek Tamás a híressé vált szavakat mondta: „Omnia quae scripsi videntur michi palee.” *Ystoria sancti Thome*, i. m., c.47, 347. Regináld őrizte meg Tamás saját kézíratait, és neki köszönhetjük a *Summa theologiae* befejezetlen részének kiegészítését is, az ún. *Supplementumot*.

¹² JAMES A. WEISHEIPL: *Friar Thomas d'Aquino. His Life, Thought and Works*, The Catholic University of America Press, Washington, D.C, 1983, 293–297.

kell emlékezni minden évben, oly módon, hogy a testvérek ünnepélyes formában tartják meg Szent Ágnes napját és nagy vacsorát is tartanak.¹³ Tocco Vilmos lényegében ugyanezt a történetet adja elő, két figyelemre méltó részletet azonban hozzátesz: Tamás „reliquias dicte sanctae quas ad pectus suspensas ex devotione portabat”,¹⁴ vagyis Tamás a szóban forgó ereklyét a szent iránti devócióból mindig a nyakában hordta, továbbá, hogy arra bízta Regináld testvér, hogy különleges áhítattal forduljon Szent Ágnes felé, akitől az egészség ajándékát bizton remélheti.¹⁵ A szentté avatási per során Tocco Vilmos ugyanezt ismételte el, megerősítve, hogy Tamás testvér Szent Ágnes ereklyéit devócióból a nyakában hordta.¹⁶

Regináld testvér csodás gyógyulásának történetében Tamás úgy áll előttünk, mint aki a középkori vallásosság egyik fő elemét, az ereklyék tiszteletét magától értetődően éli, gyakorolja: vagyis mint akinek a jámborsága, devóciója semiben sem különbözik attól a megtestesült jámborságtól, mely a középkori ember sajátja.

Tamás jelenkori biográfusai azonban nem értenek egyet abban, hogy a Szent Ágnes iránti tisztelet csak alkalmi volt Tamás életében, vagy komolyabb jelentőséget kell-e neki tulajdonítani. James A. Weisheipl például amellett van, hogy nem kell különösebb jelentőséget tulajdonítani ennek az epizódnak, Tamás gesztusa mögött nincs semmilyen különleges kapcsolat Szent Ágnessel.¹⁷

¹³ Historia Ecclesiastica Nova, Liber XXIII, c.10: „Ceterum, quod vidi de ipso ad indicium sanctitatis eius, tacere non debeo. Cum enim ego cum ipso venirem de Roma, declinavit Molariam ad castrum domini Richardi cardinalis ibique prefatus doctor infirmatus est de tertiana, socius vero suus frater Raynaldus de continua gravi. Et cum non apparerent in eo signa cretica, medici domini Richardi male iudicabant de ipso. Tunc venerabilis doctor accepit reliquias beate Agnetis, quas ex devotione secum ferebat de Urbe, et misit dicto fratri, quod super se poneret et haberet fidem plenam in eis. Quod et fecit et curatus est ultra spem omnium medicorum. Propter quam causam disposuerat singulis annis facere festum solemne de ipsa cum bona refectione fratrum, quod et illo anno fecit Neapoli.” In THOLOMEUS VON LUCCA: *Historia Ecclesiastica Nova*, i. m. 590.

¹⁴ *Ystoria sancti Thome*, i. m., c.50, 186.

¹⁵ „[...] ut ad beatam Agnetem specialem devotionem conciperet, a qua beneficium valetudinis pro certo speraret. Cuius merita apud Deum, cum praedictus doctor devotissime implorasset, reliquias dicte sancte quas ad pectus suspensas ex devotione portabat, orans supra pectus infirmi posuit, et infirmus sanus et hilaris in lecto resedit” *Ystoria sancti Thome*, i. m., c.50, 185.

¹⁶ „[...] dictus frater Thomas reliquias sanctae Agnetis quas ad collum pro devotione gestabat.” *Processus canonizationis S. Thomae, Neapoli*, 348.

¹⁷ JAMES A. WEISHEIPL: *Friar Thomas d'Aquino*, i. m., 297.

Jean-Pierre Torrell szerint azonban nem véletlen, hogy éppen Szent Ágnes ereklyéit hordta magánál Tamás: Ágnesnek komoly kultusza volt Itáliában, és Tamás több ízben említi is őt műveiben.¹⁸ Valóban, Ágnest hat alkalommal említi meg,¹⁹ míg például Szent Domonkost, rendje alapítóját csak egyszer.²⁰

Tamásnak ez a jámborsági gyakorlata, mint utaltam rá, nem példa nélkül való. Kortársa, Árpád-házi Szent Margit szentté avatási perében elhangzik Katharina cantrix vallomásában Margittal kapcsolatban:

„Majd elmondta, hogy éjjel-nappal mindig magával hordott, illetve tartott egy keresztet, amelyben egy darabka volt az Úr szenvedésének fájából. Arra a kérdésre, honnan tudja ezt, így felelt: »Láttam Szent Margit nyakában egy zsinórt, s erre volt rákötve ama kereszt.«”²¹

Egy másik híres példa Jacques de Vitryé (Jacobus de Vitriaco): Thomas de Cantiprato (Cantimpré) beszéli el Marie de Oignies életrajzához írt Supplementumában, hogy Jacobus, a híres püspök, Marie lelkivezetője büszkén viselte Marie egyik ujját a nyaka körül; sőt, egy alkalommal kölcsön is adta Hugolin bíborosnak (a későbbi IX. Gergely pápának), hogy segítségével gyógyuljon káromló gondolataiból.²²

¹⁸ Lásd JEAN-PIERRE TORRELL: *Aquinói Szent Tamás élete és műve*, i. m., 451, 77-es lábjegyzet.

¹⁹ Ezek a következők: Super Sent., lib. 4 d. 49 q. 5 a. 3 qc. 2 ad 9; Super Sent., lib. 4 d. 48 q. 1 a. 4 qc. 3 ad 2; Osanna filio David, pars 1; Quodlibet III, q. 6 a. 3 ad 1; Super Sent., lib. 4 d. 7 q. 3 a. 2 qc. 3 ad 2; Summa theologiae II-II, q. 124 a. 4 arg. 2.

²⁰ Homo quidam erat dives, pars 2. Tamás tanítványának, Niccoló Brunaccinak Szent Ágnes iránti tiszteletét úgy magyarázza Mandonnet, hogy azt Tamástól tanulta. Lásd PIERRE MANDONNET: Saint Thomas d'Aquin, lecteur à la curie romaine. Chronologie du séjour (1259-1268) Xenia Thomistica III.9–40: 40. Idézi Le Brun-Gouanvic, in *Ystoria sancti Thome*, i. m., 186, lábjegyzet.

²¹ *Árpád-házi Szent Margit legrégebb legendája és szentté avatási pere*. Balassi, Budapest, 1999, 164. (ford. Bellus Ibolya – Szabó Zsuzsanna) „Item dixit, quod semper secum portabat et tenebat de die et de nocte cum magna devotione quamdam crucem, in qua erat de cruce domini. Interrogata, quomodo scit hoc, respondit: »Vidi cordam ligatam ad collum ipsius sanctae Margarethae, et ad illam cordam erat ligata illa crux.«” ILDIKÓ CSEPREGI – GÁBOR KLANICZAY – BENCE PÉTERFI (eds.): *Legenda Vetus, Acta Processus Canonizationis et Miracula Sanctae Margaritae de Hungaria / The Oldest Legend, Acts of the Canonization Process, and Miracles of Saint Margaret of Hungary*. (Central European Medieval Texts 8.). Central European University Press, Budapest – New York, 2017, 382–384.

²² Thomas de Cantiprato így írja le kettejük párbeszédét: „Tunc Achonensis episcopus ipse roganti exultabundus arridens: »Est«, inquit, »digitus eius, argenteo locello reconditus, assidue michi suspensus ad collum, qui me utique in diversis periculis et inter marina

Vagyis úgy tűnik, hogy a 13. században az ereklyék viselése nyakba akasztva elterjedt szokás volt. Amint Godefridus Snoek kifejti az ereklyék és az Ol-táriszsentség párhuzamos használatáról szóló monográfiájában, rengeteg példa van a keresztény ókorból és a korai középkorból arra, hogy ereklyét (sőt az Eucharisziát is), otthon tartották, vagy útra vitték magukkal mint különleges oltalmat. Lehetett itt szó a keresztről, az evangélium szövegéről vagy ereklyéről: ezeket az ún. *capsellae*-ben vagy *pendulae*-be zárva hordták, nyakba akasztva. Ezek a kis tárca alakú ereklyetartók – melyek aranyból, ezüstből vagy kristályból készültek – a mindennapi élet részei voltak egyfajta természetfeletti útítárásként.²³

Azonban a gregoriánus reformtól kezdve az ereklyetisztelet ezen megnyilvánulásaival kapcsolatosan kérdések merültek fel. E kritikus hangok valószínűleg részét képezték annak a tendenciának, amely erőteljesebben kívánta meghúzni a határvonalat szent és profán között. Így egyes kánonjogászok megkérdőjelezték azt, hogy egyáltalán szabad-e világiaknak ereklyét birtokolni.²⁴ A 13. század második felében különböző kánonjogászok, így például Goffredus Tranensis (+1245) és a bolognai Accursius (+1263) is azt állították, hogy az ereklyét laikusok nem birtokolhatják.²⁵ Vagyis a 13. század közepére vitatott kérdéssé lett, hogy szabad-e ereklyét magánhasználatra őrizni, nem a templom és a megszentelt helyek-e az ereklyék kizárólagos őrzési helyei.

discrimina semper tutavit illesum. Hunc ergo, si precipis, tecum assume.» THOMAS DE CANTIPRATO: *Supplementum ad vitam Mariae de Oegnies a Iacobo de Vitriaco conscriptam*, ed. R.B.C. Huygens, CCCM 252, Brepols, Turnhout, 2012, c. 18, 188.

²³ GODEFRIDUS J. C. SNOEK: *Medieval Piety from Relics to the Eucharist. A process of Mutual Interaction*, Brill, Leiden – New York – Köln, 1995, passim, kül. 81–100.

²⁴ Lásd erről GODEFRIDUS J. C. SNOEK: *Medieval Piety from Relics to the Eucharist*, i. m., 70–71.

²⁵ Accursius, a „Decernimus”-t kommentálva írja: „Reliquiae sanctorum et etiam signum crucis non debent stare in locis profanis sed dumtaxat in ecclesiis et locis sacris” – idézi NICOLE HERMANN-MASCARD: *Les reliques des saints. Formation coutumière d'un droit*, Klincksieck, Paris, 1975, 326.

3. SZENT TAMÁS A SZENTEK ÉS EREKLYÉIK TISZTELETÉRŐL

3.1. A Summa második része

Mielőtt magának Tamásnak az ereklyékkal kapcsolatos teológiai véleményére térnék, érdemes egy pillantást vetnünk a tágabb kontextusra. Több kutató felhívta már a figyelmet, hogy mennyire gyér figyelmet kapott teológusok részéről az ereklyekultusz a középkorban: fordított arányosság figyelhető meg az ereklyekultusznak a vallási gyakorlatban elfoglalt helye és az arról szóló teológiai reflexió között.²⁶ Ez nem sokat változott az újkorban sem.²⁷ Mint teológiai téma az ereklye marginális maradt – talán ezt a megélt vallásosság és a spekulatív teológia közötti szakadék jelének kell értenünk?

A korábbi teológiai reflexióból a következők említhetők meg: Szent Jeromos *Contra Vigilantium* című műve érinti a kérdést, de kifejezetten ennek a témának szentelt mű egy van az ókorból, Victricius roueni püspök *De laude sanctorum* című műve. A 12. századtól vannak ismét olyan munkák, amelyek témánkat érintik: így Nogenti Guibertus *De pignoribus sanctorum* (1124) és Echternachi Theofridus *Flores epytaphii sanctorum* című műveik.²⁸ Egyik mű sem lett különösebben ismert a középkorban, nagy valószínűséggel Szent Tamás számára is ismeretlenek maradtak.

Tamás teológiai reflexióját a *Summa theologiae* alapján vizsgálom, ahol két artikus érdemel figyelmet. Az első a *virtus religionis*, a vallásosság erényének tárgyalása kapcsán kerül elő, ez a II.II.q.96.a.4. Mint ismeretes, Tamás a négy sarkalatos erény közül az igazságosságnak szenteli a legtöbb kérdést a *Summában*. A vallásosság erényét is a többi erényhez hasonlóan vizsgálja, vagyis magának az erénynek, az erény részeinek, alkotóelemeinek tárgyalása után rátér azokra a hibákra, amelyek vagy túlzással, vagy hiánnyal állnak szem-

²⁶ Ezt jegyzi meg pl. M. C. Ferrari: «[...] l'importance du culte des reliques autant que celle de la sainteté [...] fut inversement proportionnelle à l'élaboration théorique qu'on leur consacra». MICHELE CAMILLO FERRARI: *Lemmata sanctorum*. Thiofrid d'Echternach et le discours sur les reliques au xiie siècle, *Cahiers de civilisation médiévale* 38 (1995/151), 215–225: 225.

²⁷ Mindenesetre sokat elárul, hogy a *Dictionnaire du Spiritualité* nem szentel egyetlen szócikket sem az ereklyéknek.

²⁸ E két műről lásd MICHELE CAMILLO FERRARI: *Lemmata sanctorum*, i. m., továbbá HENRI PLATELLE: Guibert de Nogent et le *De pignoribus sanctorum*. Richesses et limites d'une critique médiévale des reliques, in Edina Bozóky – Anne-Marie Helvétius (eds.): *Les reliques. Objets, cultes, symboles*, Brepols, Turnhout, 1999, 109–122.

ben a valódi erénnyel. A vallásosság erényének esetében a babona (*superstitio*) különböző formái azok, amelyek a túlzást jelentik. A babona hiba, mert isteni tisztelettel illeti azt, akit nem kellene, vagy nem megfelelő módon teszi ezt: ilyen a bálványimádás (*idololatria*) és a jóslás (*divinatio*). Ezután Tamás olyan szokásokra tér rá, mint a mágia, és a 96-os kérdés 4-ik artikulusában azt a kérdést teszi fel, hogy vajon: „Tilos-e az isteni szavakat nyakba függeszteni?”

A *sed contra* érv idézet Aranyszájú Szent Jánostól, amely elítéli ezt a szokást:

„Egyesek az Evangélium valamelyik részét leírva a nyakuk körül hordják. De ugye minden nap olvassák a templomban az evangéliumot, és azt mindenki hallja? Akinek tehát a fülébe mondott Evangéliumok semmit sem használnak, hogyan üdvözíthetnék őt a nyaka köré függesztve? Ezenkívül, hol van az Evangélium ereje? A betűk alakjában, vagy az értelmükben? Ha a betűk alakjában, jól teszed, ha a nyakad köré függeszted? De ha az értelmükben, többet használnak a szívedbe fogadva, mint a nyakad köré függesztve.”²⁹

Miután a szakasz törzsében megengedettnek nyilvánította – bizonyos feltételekkel, mint például hogy csak hiteles szavakat visel valaki és megfelelő módon – a szent iratok nyakban való viselését, az Aranyszájú szigorú figyelmeztetését Tamás – tőle nem megszokott módon – erőteljesen enyhíti, amikor azt mondja: „[...] Khrysostomos arról az esetről beszél, amikor inkább a betűk alakjára, mint a szavak értelmére figyelnek”.

Szempontunkból érdekes a harmadik ellenvetés:

„Ezenkívül, nem kevésbé szent Isten szava, mint a szentek maradványai: ezért mondja Augustinus: »Nem kisebb Isten szava, mint Krisztus teste.« Ámde a szentek relikviáit szabad az embernek nyakba akasztania vagy bármilyen módon hordoznia védelemül. Szabad tehát hasonló okból az embernek a Szentírás szavait leírva a maga védelmére nyakban hordani vagy kimondani.”³⁰

Erre az ellenvetésre a következőt válaszolja Tamás:

„[...] ugyanez a helyzet a relikviák hordásával kapcsolatban. Ha ugyanis azokat Isten és azon szentek iránti bizalomból hordja valaki, akiknek a maradványai, a

²⁹ AQUINÓI SZENT TAMÁS: *A teológia foglalatja*. Második rész 2., Gede Testvérek, Budapest, 2014, 599.

³⁰ STH II.II.96.4. arg.3. In AQUINÓI SZENT TAMÁS: *A teológia foglalatja*. Második rész 2., i. m., 598.

relikviák hordása nem tilos. Ha azonban ezzel kapcsolatban valami más, hiába-való dolog lenne figyelembe véve, például az, hogy az edény háromszög alakú legyen, vagy más hasonló, aminek semmi köze Isten és a szentek tiszteletéhez, babonás és tilos tett lenne.”³¹

Tehát az ereklyék vagy az evangélium szavainak nyakban való viselése teljesen megfelelő, ha valaki ezt a megfelelő belső hozzáállással teszi, vagyis Isten iránti bizalommal. Tamás minden bizonnyal tudatában volt egyes kánonjogászok ellenvetéseinek, mindazonáltal ehhez a vallásos gyakorlathoz való viszonyulása pozitív: jóváhagyja a szokást a babonáság fennálló veszélye ellenére is, és a laikusokat sem zárja ki belőle.

3.2. A *Tertia pars*-ban feltett kérdés

Ezzel együtt nem ez az egyetlen hely a *Summában*, ahol Tamás az ereklyék kérdésével foglalkozik. A *Tertia pars*-ban ugyanis újabb artikulust szentelt a kérdésnek, ez a III.q.25.a.6., ami az ereklyetisztelet dogmatikai alapjaival foglalkozik (míg az előző annak morális szempontját tárgyalta – bár tudatában kell lennünk, hogy Tamás maga nem gondolkodott még külön teológiai tárgyakban.) A *Tertia pars* a *Summa theologiae* utolsó része, amelynek befejezését meggátolta Tamás halála. Ezen a művén élete utolsó, Nápolyban töltött szakaszában dolgozott 1272-től egészen az 1273. december 6-án bekövetkezett híres misztikus epizódig, amikor abbahagyta az írást.³²

Itt tehát a kérdés a következő: Vajon tisztelet illeti-e a szentek ereklyéit? A kérdés tágabb kontextusa már nem az erények, hanem a krisztológia: a *Tertia pars* Krisztusról mint az Istenhez vezető útról tárgyal, ezért előbb a megtestesülést és annak a következményeit fejt ki, mielőtt rátérne Krisztus életének

³¹ STH II.II.96.4. ad 3. In AQUINÓI SZENT TAMÁS: *A teológia foglalata*. Második rész 2., i. m., 599.

³² A nápolyi évekről lásd JEAN-PIERRE TORRELL: *Aquinói Szent Tamás élete és műve*, i. m., 395–426. A *Tertia pars* írásáról lásd *uo.*, 418–426. Az írás abbahagyásáról lásd *uo.*, 460–461. A *Tertia pars* keletkezésének datálási problémáiról lásd *uo.*, 243 és 528. Torrell azt feltételezi, hogy a *Tertia pars* elejét, nagyjából az első huszonöt quaestiót még Párizsban írta, mások szerint a teljes *Tertia pars* már Nápolyban keletkezett. Lásd még PASQUALE PORRO: *Tommaso d'Aquino. Un profilo storico-filosofico*, Carocci, Roma, 2021, 456.

titkaira. Vagyis a szentek ereklyéinek kijáró tiszteletet Tamás a megtestesülés kontextusában látja mint annak a logikus következményét.³³

A 25-ik *quaestio* tárgya a Krisztusnak kijáró imádás: a személyes egység miatt hogyan kell Krisztust tisztelni?³⁴ Dogmatörténetileg nézve e kérdések részben az ikonromboló vita kapcsán merültek fel. A kérdés utolsó artikulusa vonatkozik a szentek ereklyéire: „Vajon a szentek ereklyéit kell-e bármilyen módon tisztelni?” Három ellenvetést sorol fel Tamás, melyek azt akarják illusztrálni, hogy a szentek ereklyéit nem illeti meg semmilyen tisztelet. Az első szerint a szentek ereklyéinek tisztelete úgy tűnhet, mintha a pogány halottkultusz utánzása lenne. A második azt állítja, hogy értelmetlen halott dolgokat tisztelettel illetni. Végül a harmadik ellenérv szerint a szent holtteste nem azonos a szenttel, tehát holtteste nem érdemel tiszteletet.

A *sed contra* a *De ecclesiasticis dogmatibus* című, tévesen Ágostonnak tulajdonított művet idézi, amely szerint a szentek testét úgy kell tisztelni, mint Krisztus tagjait.

Az artikus törzsében Tamás először Szent Ágostonra hivatkozik, a *De civitate Dei* I,13-ból idézi tőle a következőt:

„Ha a gyermekek számára az atyjuk ruhája, gyűrűje és más efféle dolgai annál kedvesebbek, mennél jobban szerették a szüleiket, éppen így semmiféleképpen nem kell megvetni azt a testet sem, amelyet mindenesetre közelállóbban és hozzánk tapadóbban hordunk, mint bármiféle ruhát. A test ugyanis nem valami külsőleg ránk aggatott dísz, vagy valami segédeszköz, hanem az emberi élet lényeges alkotórésze.”³⁵

Az idézetből a következő következtetést vonja le Tamás:

„Ebből nyilvánvaló, hogy ha valaki szeretettel van valaki más iránt, akkor azt is tiszteli, ami a szeretett személytől hátramarad a halála után: nemcsak a testét vagy a testének a részeit, hanem egyes külső dolgokat is, mint a ruha és hasonló. Az nyilvánvaló, hogy Isten szentjeit tisztelnünk kell mint Krisztus tagjait, Isten gyermekeit és barátait és mint a mi közbenjáróinkat. És ezért illő tisztelettel kell az ő emlékükre tisztelnünk az ő ereklyéiket: különösen a testüket, ame-

³³ Erre hívja fel a figyelmet JEAN-PIERRE TORRELL: *Encyclopédie. Jésus le Christ chez Saint Thomas d'Aquin*, Le Cerf, Paris, 2008, 405.

³⁴ Érdemes megjegyeznünk, hogy a latin *adoratio* szó jelentése tágabb, magyarul fordítható imádnak és tisztelni is. A magyar *imádás* szó latin megfelelője az *adoratio latrinae*.

³⁵ SZENT ÁGOSTON: *Isten városáról I.*, Kairosz, Budapest, 2005, 86. (ford. Földváry Antal)

lyek a Szentlélek templomai és a bennük lakó és működő Szentlélek eszközei voltak, és amelyek majd Krisztus testéhez hasonulnak a feltámadás dicsősége által. Ezért maga Isten is megfelelően megtiszteli ezeket az ereklyéket, amikor a jelenlétükben csodákat tesz.”³⁶

Az ellenvetésekre válaszolva Tamás a következőket jegyzi meg: Jeromosra utalva megkülönbözteti a *latriát* és *honort*, vagyis az imádó tiszteletet és a szenteknek kijáró tiszteletet. Amikor a vértanúkat tiszteljük, akkor Istent tiszteljük, akinek a szolgálói voltak. A második ellenérvre azt válaszolja, hogy az ereklyék tisztelete nem az érzéketlen testre irányul, hanem a lélekre, amellyel egyesülve volt, és amely most Istenben gyönyörködik. Végül a harmadikra pedig azt válaszolja, hogy bármely szent holtteste anyagiság szempontjából azonos a szenttel.

3.3. A Tertia pars kérdésének különlegessége

Magának a kérdésnek a feltevése is figyelemre érdemes, hiszen az ereklyék tiszteletének ilyen vizsgálata Tamás újítása. Saját korának teológiai kézikönyve, Petrus Lombardus *Sententiáinak* négy könyve ugyanis nem tartalmazott ilyen kérdést, s ebből az következik, hogy a szentenciakommentárok sem foglalkoztak ezzel. Így például a kortárs ferences teológiai összefoglaló, Alexander Halensis *Summája* sem említi a témát. Azaz a 13. századi skolasztika horizontján a kérdés nem tűnt fel. Ez azt jelenti, hogy a kérdésfeltevés Tamás sajátja.

Tamás egy-egy kérdéssel a legtöbb esetben több művében is foglalkozott. Így például a *Summa theologiae* témáinak általában előzményük található Tamás szentenciakommentárjában, a *Summa contra gentiles*-ben, továbbá egyes esetekben egy-egy *quaestio disputatában* is. Így a *Tertia pars* 25-ös kérdésének előzményei könnyen fellelhetők a Petrus Lombardus *Szentenciái* négy könyvéhez írt kommentárjában, közelebről a III. könyv 9-ik distinctiójában, amelynek témája Krisztus emberségének imádása. Ott a következő kérdésekről van szó:

1. Vajon a latría erény vagy ajándék?
2. Vajon Krisztus emberségének a latría imádása jár-e?

³⁶ STH III.q.25.a.6. in co. A Marietti-kiadást használtam, S. *Thomae Aquinatis Summa theologiae. Pars IIIa et Supplementum*, Marietti, Torino – Roma, 1953, 175. (A szerző fordítása)

3. Vajon Istennek hatalma miatt, vagy bölcsessége és jósága miatt jár imádás?
4. Vajon latria és dulia ugyanaz-e?
5. Vajon a duliának különböző fajai vannak-e?
6. Vajon a bűnösöket megilleti-e a dulia tisztelete?³⁷

Ezzel összehasonlítva a III.25. artikulusai a következők:

1. Vajon ugyanaz az imádás illeti-e Krisztus emberségét és istenségét?
2. Vajon Krisztus emberségét az imádás [latria] tiszteletével kell-e illetnünk?
3. Vajon Krisztus képmását az imádás tiszteletével kell-e illetnünk?
4. Vajon Krisztus keresztyét az imádás tiszteletével kell-e illetnünk?
5. Vajon Isten anyját az imádás tiszteletével kell-e illetnünk?
6. Vajon a szentek ereklyéit kell-e valamilyen módon tisztelnünk?³⁸

Vagyis a szentek ereklyéinek tiszteletére vonatkozó kérdés a *Summa theologiae* újdonsága, amelynek nincsenek konkrét előzményei Tamás korábbi műveiben. Viszonylag ritka eset az, amikor a *Summa* egy-egy artikulusának nincsen előzménye Tamás egyéb műveiben. Még inkább érvényes így a kérdés: mi indokolta ezt az újdonságot, fejlődést Tamás munkásságában? Miért tartotta szükségesnek, hogy az ereklyekultusz legitimitására vonatkozó kis artikulust besúrja a *Summába*?

Ha Tamás teológiáján alapuló érvet keresünk, akkor először is a tamási antropológia kulcs gondolatára mutathatunk rá: vagyis arra, hogy az ember nem két különálló szubsztancia, hanem test és lélek egysége. Az ember nem a lelke, hanem mindig testből és lélekből áll.³⁹ Amint Pasquale Porro megfogal-

³⁷ Q.1. A.1. Utrum latria sit virtus, vel donum, A.2. Utrum humanitati Christi exhibenda sit latria A.3. Utrum latria debeat Deo ratione potentiae, an sapientiae ac bonitati Q.2. a.1. Utrum latria et dulia sint idem.2. Utrum dulia habeat diversas species, a.3. Utrum peccatores debeant honorari dulia. Lásd ROBERTUS BUSA (ed.): *S. Thomae Aquinatis Opera Omnia 1. In quattuor libros sententiarum*, Friedrich Frommann Verlag, Stuttgart – Bad Canstatt, 1980, 292–296.

³⁸ A.1. Utrum eadem adoratione adoranda sit divinitas Christi et eius humanitas. A.2. Utrum humanitas Christi sit adoranda adoratione latriae. A.3. Utrum imago Christi sit adoranda adoratione latriae. A.4. Utrum crux Christi sit adoranda adoratione latriae. A.5. Utrum mater Dei sit adoranda adoratione latriae. A.6. Utrum sanctorum reliquiae aliquo modo sint adorandae.

³⁹ A kérdés egy klasszikus bemutatását lásd ÉTIENNE GILSON: *A középkori filozófia szelleme*, Kairosz – Paulus Hungarus, Martonvásár, 2000, 172–188.

mazza, nehéz a nyugati gondolkodásban Tamásnál radikálisabban antidualista szerzőt találni.⁴⁰

Ez az antropológia mintegy elméletileg alapozza meg az emberi test egyfajta felértékelését, amelynek különös jelentősége volt a középkorban, amikor katarok és más eretnekek a földi, látható világ és ezzel együtt minden testi jóságát kétségbe vonták. A 13–14. században így az ereklyék tisztelete a katolikus ortodoxia egyik védjegye lett, mivel a katarok elvetették a csodákat és általában az ereklyéket.⁴¹ Tamásnak az ereklyék kultuszára fordított figyelme tehát eredhet ebből az eretnekellenes aspektusból is.

Ebbe az emberképbe harmonikusan illeszkedik mindaz, amit Tamás a vallásosság erényének külső megnyilvánulásaival kapcsolatosan tanít: a látható jelek – mint a kereszt, a képek, az imádság testi gesztusai – a láthatatlanhoz, a természetfelettihez vezetnek. A devóciónak – megismételve így a megtestesülés logikáját – szüksége van testi, fizikai kifejezésre.⁴²

Végül még egy feltételezést kockáztatok meg azzal kapcsolatosan, milyen motiváció állhat a *Tertia pars* 25-ik quaestiójának új utolsó artikulusa mögött. Amint tanulmányom elején bemutattam, a Szent Ágnes ereklyéivel kapcsolatos csoda 1272-ben következett be. A *Summa* szóban forgó részének redakciója szinte teljes bizonyossággal ezen esemény után történt. Ebből arra következtetek, hogy ezen új teológiai kérdésfeltevés megalkotása nem választható el Tamás személyes élettörténetétől. Tamás saját vallásossága, annak bevett gyakorlata tükröződik a *Summa* ezen artikulusának megalkotásában. Talán a saját lelki életével kapcsolatban egyébként oly hallgatag Tamás ilyen közvetett módon nyilatkozott meg arról, ami saját vallásos életében fontos helyet kapott.

⁴⁰ Lásd PASQUALE PORRO: *Tommaso d'Aquino*, i. m., 290.

⁴¹ Lásd erről AUGUSTINE THOMPSON: *Cities of God. The Religion of the Italian Communes 1125–1325*, Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 2005, 207.

⁴² Lásd különösen is a Második rész második felében 82.a.3. ad 2. „De az emberi lélek gyengesége folytán ahogy az ember rászorul arra, hogy bizonyos általa érzékelhető dolgok révén jusson el Isten ismeretére, ugyanúgy rászorul arra is, hogy ugyanezek vezessék el Isten szeretetére is. Ezek közül pedig kiemelkedik Krisztus embersége.” AQUINÓI SZENT TAMÁS: *A teológia foglalatja*. Második rész 2., i. m., 497. Lásd még II.-II. q.81.a.7. és q.83.a.12.

Katolikus nevelésideológiai kortörténet

Amint az megjelent hazánk első pedagógiai folyóiratának lapjain

Religio és Nevelés (1841–1848)
(Második rész)¹

SZABÓNÉ KÁRMÁN JUDIT

Abstract: In my study, I survey the history of Catholic educational theory as it was reflected in Hungary's first journal of pedagogy *Religio és Nevelés* (Religion and Education) in the period of 1841-1848. The focus of my research is on the question of how educational theories of various periods are documented by one of the oldest Church journal of our country. The first part of this investigation was published in the previous issue of *Sapientiana* (2023/2, pp. 35-56).

Keywords: *Catholic educational theory, educational history, reform era, pedagogical trends, Religio és Nevelés journal.*

Kulcsszavak: *katolikus nevelésideológia, neveléstörténet, reformkor, pedagógiai irányzatok, Religio és Nevelés folyóirat.*

I. AZ ELSŐ RÉSZ RÖVID ISMERTETÉSE

Tanulmányorozatom első részében bemutattam a legrégebb hazai pedagógiai folyóiratunk megjelenésének körülményeit, kiadásának okait, célját, szerkesztőit. Meghatároztam nevelésideológiai kortörténeti kutatásom célját, cikkso-

SZABÓNÉ KÁRMÁN JUDIT romológus, nevelésszociológus, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Pedagógia Tanszékének és Neveléstudományi Intézetének vezetője; szabone.judit@sapientia.hu

¹ A tanulmány első része a *Sapientiana* 2023. decemberi lapszámában jelent meg.

rozatom irányát, kronologikus és tematikus menetét. Ismertettem a közel száz éven keresztül megjelent sajtóorgánium tartalmát, főbb témáit, jellemző rovatait. Az elsőként vizsgált periódus alatt (1841–1848) a *Religio és Nevelés*ben megjelent írások alapján a kor hivatalos hazai katolikus nevelési eszméinek és gyakorlatának tárgyalása előtt röviden bemutattam a korabeli egyetemes neveléstörténeti és a magyar neveléstörténeti és társadalomtörténeti hátteret.

Tanulmányomban elsőként a folyóiratban megjelent írások alapján a 19. századi katolikus nevelés céljait, eszményeit, a reformkorban a nép neveléséről, kiműveléséről, a néptanítás céljáról, hatáiról vallott egyházi, egyházvezetői véleményeket, állásfoglalásokat tekintettük át. A nevelés origója szempontjából egymástól élesen különböző elvek – a Locke-Helvetius féle „tabula rasa” és az egyházatyák által megfogalmazott, a katolikus egyház tanításában vallott „peccatum originale”, „vitium originis” – s azoknak megfelelő pedagógiai célirányosság lapszámokban megjelent írásait is összevetettük, s végül egy „örök” pedagógiai témát tárgyaltunk.

Jelen írásomban a korabeli iskolai rendszabályokról, a népiskolákra vonatkozó törvényekről, az „Erasmus”-programokról s az iskolai rekreációról lesz szó.

2. KORABELI ISKOLAI RENDSZABÁLYOK

A 19. század első évtizedeiben a hazai iskolaügyre vonatkozóan – többé-kevésbé² – az előző fejezetben már tárgyalt I. (1777) és II. (1806) Ratio Educationis volt érvényben 1845-ig, a *Magyarország elemi tanodáinak szabálya* című helytartótanácsi rendelet kibocsátásáig. Hazánkban ez időben (1840) a római katolikus népesség száma 5 917 491 volt, 4694 katolikus iskola működött, s 3953 római katolikus tanító oktatott 420 997 római katolikus diákot.³ Az egyház által fenntartott és felügyelt népoktatás hagyományos feudális keretek között zajlott. A népiskolákba, „kisiskolákba” a falvak, városok, mezővárosok alsóbb

² A katolikus iskolák számára kötelező érvényű szabályozást jelentettek a rendeletek, a II. Ratio Educationis érvényesítését azonban a protestáns iskolák – hivatkozva az 1791. évi törvényben megfogalmazott tanügyi autonómiájukra – megtagadták.

³ MÉSZÁROS ISTVÁN – NÉMETH ANDRÁS – PUKÁNSZKY BÉLA: *Neveléstörténet*, Osiris, Budapest, 2005, 299. Az adatokat látva rögtön szembetűnik, hogy több a római katolikus iskola, mint a római katolikus tanító. Természetesen ezekben az iskolákban görögkatolikus, görögkeleti tanító is taníthatott, a hitoktatást azonban minden ilyen esetben a helyi lelkész végezte.

társadalmi csoportjainak gyermekei jártak. A nemesek s a városi tehetősebb polgárok gyermekeit magántanítók nevelték, oktatták. A kisiskolák tanítója – aki gyakran a kántori és jegyzői feladatokat is ellátta – fölött a hierarchiában a helyi lelkész állt, munkáját a fenntartó egyházi kerület vezetése szabályozta és ellenőrizte. Ezért fordulhat elő, hogy a *Religio és Nevelés* korai lapszámaiban egymástól némiképp eltérő, egy-egy egyházi kerület iskoláira vonatkozó előírásokat, helyi rendeleteket olvashatunk.

- 2.1. „Addig is, amíg a törvényes felsőség
e részben határozottabb intézkedéseket teend...”⁴
– *A kemenesaljai alesperesség rendelete*

A kemenesaljai alesperesség vezetői, élükön Fekete János hittanár, kenyeri plébánossal, kemenesaljai alesperessel, az 1841. augusztus végén tartott ülésükön a fenti okra – azaz az országos szabályozás hiányára – hivatkozva hoztak rendeletet az iskoláikban folyó oktatással-neveléssel kapcsolatban.

Az előírás részletesen szabályozza a tanítás tartalmát, módszereit, körülményeit. A legfontosabb szabályok, melyek a folyóiratban is közzétételre kerültek:⁵

1. „Minden iskolanapon tanítás előtt és után térdepelve, együtett kézzel kell az előírt imádságot elmondani. Más „akárhol szedett imádságot” tilos mondani.
2. A gyerekek elosztása az iskolában betűző, szófoglaló, olvasó, író egymásra épülő szintek. A' gyermekek rendesen legyenek elosztva az iskolában; és kiki a' maga helyét, a' mint az írók, olvasók, szófoglalók, vagy betűzők közé tartozik pontosan megtartsa; mindaddig míg iparkodása és jó magaviselete által diszesb helyet nem érdemel; az az : míg a' betűzőből szófoglaló, ebből ismét olvasó, ebből pedig író 'stb. nem lészen. Hogy ekképen a' kisdedekben némi becsületvágy ébresztessék, és az iskolát látogató t.t. al-esperes vagy plébános urak is egy tekintettel láthassák, mellyik gyermek micsoda osztályhoz tartozik.
3. Minden iskolanapon a mester úr (nem a segédje, nem a hitvestársa!) köteles betűzést, szófoglalást, olvasást és keresztény tudományt tanítani.
4. Minden nap napi fél óra jusson írásra, nagyobbak Magyarország történetét, a „földleírást” magok írják le, mellette különféle kézírásokat olvasanak, hetente háromszor, hétfőn és pénteken + 1 nap legyen számvetés.

⁴ FEKETE JÁNOS: Iskolai rendszabályok, *Religio és Nevelés*, 1842. 02. 13., 105–108.

⁵ Uo. 105–108.

- Magyarország története és földleírása kedden és csütörtökön, a hittudomány és bibliai történetek bővebb magyarázatja szerdán és szombaton.
5. A helyi plébánosok határozzák meg a szünnapokat, minden héten két félnap engedtessek pihenésre.
 6. A mester felügyelete alatt nagyobb jelesebb gyermekek segíthetnek a »lelkéztetésben«.
 7. Minden iskolamester jegyezze fel az iskolába járni köteles gyermekek számát, nevüket. Hiányzásukat pontosan vezetni!
 8. Ünne- és vásárnapokon, az isteni szolgálatnál, mindennemű kyrie, vagy akármiféle diák ének – melyet magok a kántorok sem értenek – eltiltatik, és minden ének magyar nyelven fog tartatni. Hogy pedig a gyermekek e részben is szükséges oktatást nyerhessenek, délelőtti második harangozaskor mind az iskolában legyenek, és az az napi énekben gyakoroltassanak. Az énekek pedig ne színházi dalok – hanem igaz keresztény katolikus buzgóságtól ihletve, épületesek legyenek. Délután pedig a gyermekek szinte az iskolában, a hittudományból kikérdeztessenek.
 9. A számvetéssel kapcsolatban: az egyszeregyet minden nap az imádság után az egész iskola együtt elmondja. Egyébként csak az összeadást, kivonást, sokszorozási, elosztást, és a köz adás-vevésben előforduló font, köből, akó, iteze, forint, garas, krajezár, és kis pénzzel való számítást köteleztetnek csak tanítványaikkal jól megtanultatni
 10. A bibliai történetek szinte a bevett könyv szerint fognak taníttatni; mint-hogy azonban e könyvben több elme fárasztó és kevesbé hasznos kérdések is fordulnak elő –; majd a szükségesebb kérdéseket lesznek csak kötelesek gyermekeikkel megtanultatni.
 11. A betűzés, szófoglalás, olvasás a meglevő (bevett) könyvekből történik, keresztény hit-és erkölcs tudományhoz a »kis katekizmust« minden plébános majd megkapja.”⁶

2.2. „A hitoktatásban ne csak szavak, hanem példák, esetek is legyenek!”
– *A nagy-sallai alesperesi egyházi kerület rendelete*⁷

Rendek József lekeri káplán a nagy-sallai egyházi kerület rendeletét tette közzé a lapban, bemutatva az általuk kialakított tanítási rendszert, melyet a falusi elemi iskoláikban tanító mester urak számára állítottak össze. Az egyházi előírás szerint a „férfigyermek 6-7 esztendőttől 12 éves korukig, a leánykák 10 éves

⁶ FEKETE JÁNOS: Iskolai rendszabályok, *Religio és Nevelés*, 1842. 02. 13., 105–108.

⁷ RENDEK JÓZSEF: Tanítási rendszer a falusi elemi iskolákban tanító mester urak számára, a nagy-sallai alesperesi egyházi kerületben, *Religio és Nevelés*, 1842. 03. 13., 11. sz., 171–175.

korig kötelesek iskolába járni”.⁸ Szabályozásuk részletesebb és szigorúbb, mint a kemenesaljai alesperességé, a következőket határozták meg:⁹

1. Ha a szülő nem engedi a gyermekét iskolába járni, a világi hatóságok felé kell jelenteni.
2. Az iskolai tanítás minden nap szentmisével kezdődik; „A’ reggeli tanítás mindig a’ sz. lélek’ segítségül hívása, és egyéb imádságok (Mi atyánk, Üdvözlég, Hiszek, Isten’ tíz par., Anyaszentegyház’ öt par., Angyali üdvözlét, Hét Szentség, Hit, remény, szeretet’ indulatai’ stb.) fölváltva.”¹⁰
3. A tanítás délelőtt és délután zajlik, tanórák előtt imádkozás van.
4. A mester urak a hitoktatásban ne csak szavakat használjanak, hanem példákkal, esetekkel tanítsanak: „Ebben főügyelet lesz arra, hogy ne csak a’ szavak mondassanak, hanem az értelem is fölfogassék a’ kisdéd által, mi okért példák és esetek lesznek alkalmazandók.”¹¹
5. A magyar nyelv oktatására különösen nagy hangsúlyt fektessenek, „oktatására főképp idegen nyelvű helyeken különös gond fordíttassék. Magyar helyeken pedig a’ tiszta kimondásra legyen figyelem. A’ faluban tán szokásban lévő idegen hangú, vagy hibás mondások, elnevezések irtassanak ki, és jobbittassanak meg”.¹²
6. A tantárgyak között természet-, egészség-, mezei és gazdasági tudományoknak kell szerepelniük, s az úrbéri viszonyokról is tanítani kell.
7. Vasárnap és ünnepnapokon minden diáknak délelőtt a helyi templom istentiszteletén kell részt venni, délután pedig a litánia előtt a misén halottakat kell felmondaniuk.
8. „Az imádságban különösen arra legyen figyelem, hogy az imádság’ minden kifejezéseit értsék a’ növendékek, értelmesen tisztán kimondják, azért az otthon becsúszott hibáktól vagy szükségtelen szaporításoktól elszoktatassanak.”¹³
9. Az iskolaszoba minden bemenet előtt és kijövet után kiszellőztessék, tisztán tartassék; honnét minden, a’ gyermek’ figyelmét széleszthető tárgy vagy foglalatosság elmellőztessék. A’ tanulók fölvigyázat nélkül magokra soha ne hagyassanak, se bármilly más foglalatosságra – a’ tanulás kívül – ne kényszeríttessenek a’ mester által.”¹⁴

⁸ Uo. 171.

⁹ Uo. 171–175.

¹⁰ Uo. 172.

¹¹ Uo. 172.

¹² Uo. 173.

¹³ Uo. 174.

¹⁴ Uo. 174.

10. Külső tisztaságra ruházatban, könyveikben, írásaikban, testre nézve a mosdás és fésülködésre példák által gyakran intessenek; egymás közt békés, barátságos, szerény társalkodásra, illendő kifejezésekre taníttassanak. Külső otthoni viseletök is ör szemmel kísértessék, 's ha valljon reggeli, esti imádságaikat rendesen végzik-e? engedelmesek-e? 'sat. kitudassék. Késő esti csavargás vagy fonóházakbani időtöltés eltiltassék. A' nép közt tán divatozó babonaságok, boszorkányságok, kísértetek 's több efféle hibás, sőt a' ker. hittel ellenkező vétkes tévedésekről fölvilágosíttassanak, és ezek' megvetésére eleve elkészíttessenek.¹⁵
11. Nagyobb szorgalom és vetélkedés' tekintetéből tanulmányaik szerint rendeztessenek, és érdemeik szerint osztályoztassanak, sőt ösztön-ébresztés végeit érdem szerint üljenek is."¹⁶
12. Minden hónap végén ismétlést követően próbatétel (számonkérés) van az addig tanult anyagból, év végén pedig nyilvános próbatétel.
13. „Iskolai büntetés legyen a' dorgálás, némelly szégyent gerjesztő fenyítés – a' testi büntetés minél ritkábban használtassék.”¹⁷

Az előírások felsorolása után az egyházi kerületi vezetés döntését is ismerteti a szerző, miszerint „a' kerületi plébános és káplán urak szinte szoros kötelességöknek tartják ezen rendszer' életben tartása végett az iskolákat hetenként gyakrabban meg látogatni, azt szükséges magyarázatokkal elősegíteni”.¹⁸

2.3. „Az iskolába lépéskor csináljatok a' tanítónak vagy tanítónénak tisztes bókot.” – *Iskolai törvények a népiskolák számára*¹⁹

Az 1842 áprilisában megjelent írás valójában nem törvény, hanem egy viselkedési kódex, amit az ismeretlen szerző a diákok számára állított össze, s ami megmutatja, miképp kell az iskola előtt, az iskolában, a templomban, s mindezen kívül a gyermekeknek viselkedni. Néhány érdekesség a felsorolt elvárások közül:

¹⁵ Uo. 174.

¹⁶ Uo. 175.

¹⁷ Uo. 175.

¹⁸ RENDEK JÓZSEF: Tanítási rendszer a falusi elemi iskolákban tanító mester urak számára, a nagy-sallai alesperesi egyházi kerületben, *Religio és Nevelés*, 1842. 03. 13., 11. sz., 175.

¹⁹ A. I. T.: Iskolai törvények a népiskolák számára, *Religio és Nevelés*, 1842. 04. 24., 17. sz., 268–272. és *Religio és Nevelés*, 1842. 05. 01., 18. sz., 278–280.

Viselet az iskola előtt

1. „Kést és lineát²⁰ a' tanító' nyilvános engedelme nélkül soha sem szabad iskolába vinni.
2. Jókor induljatok el hazulról, 's iskolábamenet az uton ne késedelmeskedjete, hogy a' ki szabott időn ott legyetek. Legszigorúbban tiltatik olly helyeken tartózkodni, vagy épen együtt lármázni, hol emberek csődülnek össze.”²¹

Viselet az iskolában

1. „Az iskolába lépéskor csináljatok a' tanítónak vagy tanítónénak tisztos bókot.
2. Az oktatás előtti imádságkor keljete föl, tegyéte össze kezeiteket, 's mondjátok ájtatosan utána, mi előmondatik.
3. Tanítás alatt mindig egyenesen üljete, 's kezeiteket, hacsak talán írás-, vagy számvetés- vagy más effélével nem foglalkoztok, mindig magatok előtt a' padon tartsátok.
4. Nem szabad csevegnetek, egymásnak súgnotok, vagy utánmondanatok, nem körütekintgetnetek, kezekkel motoznotok, lábakkal zörögnetek vagy csoszognotok, nem a' padokon átlépnetek, engedelem nélkül helyeteket elhagynotok, tetszés szerint majd álnotok majd ülnötök, nem a' padokat vagy helyeket abban változtatnotok.”²²
5. Meg ne próbáljátok azokat, kik nemkatholikus hitűek, ingerelni vagy kámpolni.”²³

Viselet a' templomban

1. „Templomokban, kápolnáknban 's Istennek szentelt mindennemű helyeken teljes tisztelettel 's ájtatossággal legyetek. Ne kacsingassatok könnyelműleg ide' s tova, ne menjete egyik helyről a' másikra, ne vigyete magatokkal bokrétaikat vagy virágokat. Lássátok el magatokat imádságos vagy énekes könyvvel. Kerüljete mindennemű tolakodást, 's menjete,

²⁰ Linea (másutt lénea) a vonalzó korabeli neve. Többnyire fából, olykor fémből készült – valószínű, hogy a tiltás az utóbbira vonatkozott.

²¹ A. I. T.: Iskolai törvények a népiskolák számára, *Religio és Nevelés*, 1842. 04. 24., 17. sz., 269.

²² Uo. 269–270.

²³ Kámpolás: régies kifejezés, kinyújtott nyelvvel történő gúnyolást, csúfolást jelentett.

hol csak lehetséges, bevégzett isteni szolgálat után a' felnőttek előtt ki, először a' fiuk azután a' lányok.”²⁴

Viselet a' templomon s iskolán kívül

1. „Az uton egymásnak az iskolában kapott pirongatások, dorgálások vagy büntetések miatt szemrehányásokat ne tegyetek, azokért egymást ki ne nevéssétek, azokról mások előtt ne szóljatok. Ne illessétek egymást csúf- vagy álnevekkel, ki ne csúfoljatok valakit gyöngébb észtehetségeiért vagy testi fogyatkozásaiért.”²⁵

S végezetül, büntetések kilátásba helyezése azoknak, akik e szabályokat nem tartják be:

2. „Teljesítsétek mindezen szabályokat örömet és pontosan. Ki ellenök vét, a' körülményekhez képest, titkos vagy nyilvános dorgálással és fenyegetéssel, tisztelethely, jel vagy szolgálat' elvesztésével, elkülönözött helyen való üléssel vagy állással, nevének a' tisztelet' könyvéből kitörlésével, szégyenhelylyel, nevének a' fekete könyvbe íratásával, vagy épen veszcsovel vagy pálcikával fenyíttetik, s ez által az erkölcsben rossz osztályt érdemel. A' megjavithatlanok az iskolából kizáratnak.”²⁶

A *Religio és Nevelés* korai lapszámaiban megjelent iskolai rendszabályok s a viselkedési kódex egyöntetűen a korabeli preszkriptív, előíró, tekintélyelvű, Felbiger-i pedagógia elvárásait, követelményeit tükrözik. Rend és fegyelem kell, hogy uralkodjon az iskolában, a gyermekek testtartásának (egyes ülés, kéz elől a padon), viselkedésének szigorú szabályozása is azt a célt szolgálja, hogy a diákok a pedagógust kövessék, másra ne figyeljenek, egymással ne foglalkozzanak. A zsúfolt *iskolaszobák*, a nem ritkán 50–100 fős osztálylétszám meg is követelte a fegyelem betartását. Kooperációnak nyoma sincs a nevelésben, a tanulmányi előmenetel motiválásának alapvető módszere a versenyztetés; az „iparkodás és a jó magaviselet által juthatnak diszesb helyre”²⁷ a diákok. Szigorúan szabályozott mind a tantermi viselkedés, mind az iskolán kívüli

²⁴ A. I. T.: Iskolai törvények a népiskolák számára, *Religio és Nevelés*, 1842. 05. 01., 18. sz., 278.

²⁵ Uo. 279–280.

²⁶ A. I. T.: Iskolai törvények a népiskolák számára, *Religio és Nevelés*, 1842. 04. 24., 268–272. és *Religio és Nevelés*, 1842. 05. 01., 280.

²⁷ FEKETE JÁNOS: Iskolai rendszabályok, *Religio és Nevelés*, 1842. 02. 13., 105.

magatartás. Megszabott, jól körülírt a valláserkölcsei gyakorlat és viselkedés is; egyértelmű, hogy az iskola a nép hitbéli és erkölcsi nevelésének, tanításának a helye, „eszköze” mindenekfölött. Az iránymutatások megtartását az előljárók szigorúan ellenőrzik, az iskolában a heti egyházelőljárói látogatás ezt a feladatot látja el. A tanítók munkájával, megfelelő képzettségük hiányából fakadó szakszerűtlenségükkel ez időben országszerte gondok voltak. A pedagógiai tudás hiánya mellett gyakran alkalmatlan iskolaépületekben, *kényszerhelyeken* tanították a gyermekeket. A sajtó gyakori témája volt az 1830-as években az áldatlan népoktatási helyzet. A korabeli újságokban ilyen írások jelentek meg: „Rongyos az oskolaház, s rongyos benne a tanító”.²⁸ Az iskolaszobáról (tanteremről) pedig ez olvasható:

„Egy setét gőzös börtön, melybe ököl nagyságú, egy vagy két félig üvegezett félig papirossal betapasztott lyuk ereszt világot. A falnál, mint a kocsmákban, hosszú asztal, mellette pad, sőt vannak helyek, hol az iskolás gyermekek anyjoknak kis fejő vagy lábszékeit viszik ülés végett a minden pad és asztal nélkül szűkölködő iskolába. Több helységben pedig iskolaszoba sem létező, egész tél hosszában a mesteri családdal egy szobába szorítvák a gyermekek, hol föltett kalapokkal, ki- s bejáró falubeliectől gyöngö szíveikbe mérget, és nem erényt szívznak be.”²⁹

Valószínű, hogy a korabeli iskolák mindegyikére nem ez az állapot volt jellemző, ám az bizonyos, hogy sok helyütt probléma volt az oktatás minőségével, ezért érthető, hogy a fenntartók szigorú működési és módszertani szabályokat írtak elő, s betartásukat rendszeresen ellenőrizték.

A hagyományos népiskolai tanítás s a tradicionális valláserkölcsei nevelés mellett már láthatjuk a „modernizáció”, a tartalmi és didaktikai fejlődés, változás jeleit is; a nagy-sallai egyházi kerület iskoláiban a tantárgyak között már megjelentek a természet-, egészség-, mezei- és gazdasági tudományok is, s az úrbéri viszonyokról is tanítani kellett. A hitoktatás módszertana egy új elemmel bővül, a hittételek, tudásanyag száraz közlése mellett megkívántatik a tanítótól, hogy példákkal, esetek bemutatásával, elemzésével értesse meg a

²⁸ TISZAMENTI: A falusi oskola házak és tanítók állapotja, *Ismertető*, 1841., 9. sz., 129–137. In FEHÉR KATALIN: *Értelmiség és nevelés a reformkorban*, Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet, Budapest, 2023, 144–145.

²⁹ MAJER ISTVÁN: Korunk ügyei. Népközelítés I., *Nemzeti Újság*, 1843., 16. sz., 121–122.

diákokkal a hitigazságokat, „hogy ne csak a’ szavak mondassanak, hanem az értelem is fölfogassék a’ kiseded által”.³⁰

Az 1845. évi helytartótanácsi rendelet megjelenéséig ezek a helyi szabályozások biztosították, tették lehetővé, hogy a társadalom alacsonyabb rétegeiben – leginkább a II. Ratio Educationis által az iskolálatogatásra kötelezett jobbágygyermekek körében – meginduljon a változás, az analfabetizmus mérséklődjön, a tudás, ismeretek megszerzése által némi társadalmi mobilizáció elinduljon.

3. A NÉPISKOLÁKRA VONATKOZÓ TÖRVÉNYEK

A 19. század első felében két dokumentum jelent meg, melyek a népoktatást szabályozták; egy királyi rendelet 1845-ben s a forradalom- és szabadságharc idején az országgyűlés által tárgyalta, Eötvös József nevéhez köthető 1848. évi törvényjavaslat. A *Religio és Nevelés* hasábjain mindkettő megjelent, sőt, hozzájuk fűzött véleményeket, értelmezéseket is olvashatunk a lapban.

3.1. Magyarország elemi tanodáinak szabályai

– Magyar Királyi Helytartótanács 1845/25224. sz. rendelet

Az 1845. július 16-án kiadott királyi rendeletet őszi lapszámaiban tette közzé a *Religio és Nevelés*.³¹ A szabályozás – amit abból a célból állított össze az uralkodó, hogy a felnövekvő nemzedék „az életműködéseire és jövő pályájára sziv- és értelmileg kimiveltessék”³² – több szempontból egyedülálló. Ez az első magyar nyelvű állami iskolaügyi rendelkezés, az első olyan dokumentum, amely önálló, saját céllal rendelkező intézménynek tekinti az elemi iskolát, s az első, amely határozottan előírja az általános tankötelezettséget:

„Azon naptól fogva, mellyen valamely községben alsó elemi tanodák rendesen felállítottak, azokbai járás minden ott található 6, legfőbb 7 esztendőös fi- és leánygyermekekre nézve egészen 12 éves korukig, hacsak magán fölhatalmazott tanító által külön nem oktattatnak, kötelesség. Ha ezen kötelesség elmulasztá-

³⁰ RENDEK JÓZSEF: Tanítási rendszer a falusi elemi iskolákban tanító mester urak számára, a nagy-sallai alesperesi egyházi kerületben, *Religio és Nevelés*, 1842. 03. 13., 11. sz., 172.

³¹ Magyarország elemi tanodáinak szabályai, *Religio és Nevelés*, 1845. 11. 13., 39. sz., 307–311. és 1845. 11. 16., 40. sz., 316–319.

³² Magyarország elemi tanodáinak szabályai, *Religio és Nevelés*, 1845. 11. 13., 39. sz., 307.

tik, a család felelősség, illetőleg maga útján megszabandó pénzbeli büntetés alá vonatik”³³

A szabályzat szerint kéttagozatú alsó elemi és háromtagozatú felső elemi iskolákat kell felállítani. Különös értéke a rendeletnek, hogy egységes, származástól, vagyoni helyzettől független alapfokú oktatást kívánt bevezetni. „Az alsó elemi tanodák főcélra, tárgyra, vagyis tanulmányokra, rendre és fokozatra nézve egyenlők, akár falusiak, akár városiak, akár magánosan, akár a felsőbbiekkel kapcsolatban legyenek.”³⁴ Szigorúan meghatározott a tanítók létszáma, „Minden alsó elemi tanodának legalább egy tanítója van. Ha a tanulók száma százat fölül halad, s a községben erős tehetség van, a tanító mellé egy vagy ha a tanulók száma 200-ra is felmen — két segédtanító rendeltetik.”³⁵ A keresztény hitvallást (hittant) az alsó elemiben az egyházi tanító oktathatja, a felsőbb osztályokban azonban csak a helyi lelkész vagy a segédje. Teljesen új az iskolaügy történetében, hogy ezután már csak megfelelő képzettséggel rendelkező tanítót lehet alkalmazni az iskolákban:

„Ezután senki egybegyűjt fi- vagy leánygyermekeket azon tanulmányokban, mellyek az elemi tanodák körébe tartoznak, nem taníthat, hacsak képzettségéről eleve az illető eljáráságtól oklevelet 's próbatétről bizonyítványt nem nyert, 's felsőbb helyről fölhatalmazva nincs. Ki ezen rendelet ellen vét, rendőrségi fegyelem alá esik.”³⁶

A falusi iskolákban engedélyezi a rendelet, hogy a tanítás *anyai nyelven* történjen, másutt azonban magyar nyelven kell oktatni. Dicséretes, hogy a szabályzat előírja a lányok azonos színvonalú tanítását, ugyanakkor szorgalmazza a nemek szerinti külön oktatást, lehetőség szerint női tanodák felállítását, közös iskolában teljes elkülönítésüket, ha másként nem, külön padokba ültetésüket. A lányok számára a tananyagban tartalmaznia kell a „nőnemi munkákat (u. m. kertmivelés, különféle főzelékek 's hüvelyes vetemények” termesztése, és épen tartása, baromfi-nevelés , sertések' hizlalása, tehenekkel bánás, kósvaj és sajt-készítés, len- és kender-termesztés, fonás, szövés, vászonfehérítés, fehér-ruha varrás, mosás, minden háznemiek s bútorok' tisztán tartása, liszt-keze-

³³ Uo. 307.

³⁴ Uo. 307.

³⁵ Uo. 307.

³⁶ Uo. 308.

lés, kenyér-sütés, főzés, gyertyamártás vagy öntés, szappan-főzés, eczetkészítés 'stb.) a' sors és állapot' szükségéhez képest, továbbá a' sz. énekek' illedelmes és szerény hangulattal gyakorlatát" is.³⁷ A korábbi gyakorlathoz képest a rendelet által változik a tanítási szünetek napja, „vasárnapokon és parancsolt ünnepeken, a' nagyhét' három utolsó napjain, országos- és helység egyház-bucsuin 's könyörgések' napjain, és karácson előtti napon, sem az alsó, sem a' felső elemi tanodákban rendes tanítás nem tartatik”.³⁸ Alapvető változást hozott a hazai iskolaügyben az új felügyeleti szervek kijelölése, miszerint Magyarországon minden iskola és tanító fölött a főfelügyeleti jogot a királyi fölség nevében a Királyi Helytartótanács gyakorolja, meghagyva a megyés püspököknek tulajdon megyéikben a keresztény hitvallás oktatásának a felügyeletét. A rendelet előírta a tankerületek létrehozását, az oktatási hierarchia ennek megfelelő kiépítését; a tankerületi, tartományi főigazgatók alatt dolgoztak a kerületi tanodai felügyelők, akik a helybéli iskolákban folyó munkát ellenőrizték. Részletesen szabályozta a tanítás tartalmát, módszereit, az iskolaév rendjét, az iskola- és tanítófenntartás költségeit, azoknak fedezetét (elsősorban a község feladata mindezek biztosítása, ám erősen támaszkodnak a kegyúr, pártfogó, püspök, esperes, földesúr támogatására), a tanítók nyugdíját (30 év *hív és buzgó szolgálat* után).

A királyi rendelet közzétételét – bár csak négy hónap elteltével – a *Religio és Nevelés* is fontosnak tartotta, a szerkesztői indok szerint:

„Nemcsak a' tárgy' fontossága birván erre bennünket, hanem az arrai tekintet is, hogy a' népnevelést és elemi oktatást illetőleg e' lapokban közlendő cikkek és tudósítások, amennyiben az itt foglalt rendeletekre vonatkoznának, vagy ezekre alapítvák, azok előtt is érthetők legyenek, kiknek ama legfelsőbb helyről kiadott rendelet egyenes és közvetlen úton nem jutott tudomásul. Az ilyenek száma pedig honunkban, s t. olvasóközönségünkben is igen nagy.”³⁹

A laphoz beérkező olvasói levelekből kitűnik, hogy az alesperességi gyűléseken téma volt az új oktatási rendelet. A Liptó alsó-kerületi alesperesség papságának Rozenbergben tartott gyűlésén már szeptemberben tárgyalták az „uj iskolai rendszer' behozatalát”,⁴⁰ egy másik levél pedig arról ad hírt, hogy Tatán, ok-

³⁷ Uo. 310.

³⁸ Magyarország elemi tanodáinak szabályai, *Religio és Nevelés*, 1845. 11. 16., 40. sz., 316.

³⁹ Magyarország elemi tanodáinak szabályai, *Religio és Nevelés*, 1845. 11. 13., 39. sz., 307.

⁴⁰ I. .. VÁN: Megyei közlés Liptóból, sept' 26-kán, *Religio és Nevelés*, 1845. 10. 19., 32. sz., 254.

tóber 12-én a tanévnyitón az igazgató úr a tanodai törvényeket „kinyilvánította”.⁴¹

Beély Fidél⁴² – a korábbi fejezetben már bemutatott szerző – a lap decemberi számaiban a népiskolai tanulmányokról ír részletesen, utalva az új rendeletben előírt tartalmakra, módszerekre is. Írásában megállapítja, hogy „a pór nép, az újabb országgyűlési törvények által nem csak nagyobb polgárálladalmi jelentőséget nyert, hanem sajátlagos méltóságának érdemlett elismerése és méltánylatában is részesült”.⁴³ Miközben részletesen tárgyalja a kötelező új tanítási tartalmakat, elismétli vélekedését a népiskola szerepéről: „a népiskolának feladatai csak ezekben öszpontosulhatnak, hogy tudnillik: 1-szor: növendékeit jámbor és erkölcsös keresztényekké; 2-szor: értelmes és okos polgárokká; ’s 3-szor: megelégedett és ügyes szántóvető emberekké nevelje, készítse és képezze”.⁴⁴ S mint ahogy több alkalommal kifejtette, itt is szükségesnek tartja felhívni a figyelmet a *pórállapotot* szem előtt tartó oktatási határookra: „sajnos, hogy sokan, miként a fáknál, úgy az embereknél is, alkalmazhatni vélik az oltás’ és egyesítés’ rendszerét; ezt többen meg is kísértvén, ’s a’ legvadabb fágba is nemes csemetét oltván, vagy azzal egyesítvén; jóllehet a’ mivelés’ e’ mesterkéltszöközőnek daczára sem akart az gyakran egyesülni; ’s ha egyesült is, vagy az oltás megfogamzott is, a’ nem sokára gyorsan fakadó ’s növekvő vastag daganat eléggé megmutatá, hogy a’ természetben erőszak követtetéek el. Az egyes tanulmányi tárgyakból annak okáért csak annyit leend szabad az egyéniség’ tekintetbe-vétele mellett előadni, mennyit a’ pórállapot igényel.”⁴⁵

3.2. Eötvös József 1848-as népoktatási törvényjavaslata

Báró Eötvös József író, jogász, országgyűlési képviselő, az első magyar független és felelős kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere 1848 júliusában terjesztette fel az országgyűlésnek az elemi oktatás megreformálásáról szóló ja-

⁴¹ N. N.: Iskolaügy, *Religio és Nevelés*, 1845. 10. 26., 34. sz., 269.

⁴² BEÉLY (később Briedl) FIDÉL Benedek-rendi szerzetes, a bakonybéli bencés tanárképzés meghatározó alakja, a neveléstudományi stúdiumok tanára volt, 1841–1848 között a folyóirat állandó, pedagógiai témákban legtermékenyebb szerzője.

⁴³ BEÉLY FIDÉL: Elfogulatlan nézetek a” népiskolai tanulmányokról; különös tekintettel a” népiskolának minél hamarább és fokozott eszközölhető, czélszerű emelkedése, és sikeres haladására, *Religio és Nevelés*, 1845. 12. 4., 45. sz., 353.

⁴⁴ Uo. 354.

⁴⁵ Uo. 356.

vaslatát. Az általa benyújtott, majd augusztus 12-én tárgyalta törvény az első olyan tervezet, amely kevésbé az oktatás tartalmát, inkább a népoktatás kereteit, elveit határozta meg. Az országgyűlés által korábban, 1848. március 31-én elfogadott vallásügyi törvény már kimondta, hogy „minden bevett vallásfelekezet egyházi és iskolai szüksége közálladalmi költségek által fedeztessék”.⁴⁶ Ez azt jelentette, hogy megszűnik a népoktatás még meglévő feudális jellege, az iskolák működését, fenntartását közadóból kell biztosítani, s minden gyermek számára ingyenes és kötelező az oktatás. Eötvös törvényjavaslata – az iskolák egyházakról való leválasztásán túl – az ún. köziskolák, azaz vallási hovatartozástól független, közös iskolák létrehozását is előírta. Egyházi iskolát csak azokon a településeken lehet fenntartani, ahol az azonos felekezethez tartozó iskolaköteles gyermekek száma eléri az ötvenet. A javaslat azt is egyértelművé tette, hogy a valláserkölcsei oktatás többé már nem kötelező iskolai tantárgy.

Eötvös József törvényjavaslatai a katolikus egyházban érthetően értetlen-séget, felháborodást, ellenállást, heves reakciókat váltottak ki, egyértelműen az egyház elleni támadásnak ítélték azokat. A *Religio és Nevelés* 1848. júliusi lapszámaiban sorra jelentek meg a javaslatot bíráló, az egyháznak a nevelésben betöltött egyedülálló szerepét hangsúlyozó, a közös iskolák létét alapjaiban elutasító írások. A miniszter július 24-én terjesztette az országgyűlés elé a törvénytervezetet, s az újságban már 25-én megjelentek az első tiltakozó írások,⁴⁷ s a teljes törvényjavaslat is közlésre került.⁴⁸ Frecska Alajos ferences szerzetes,

⁴⁶ DR. ZSILINSZKY MIHÁLY: *Az 1848-iki vallásügyi törvényzikk története*, A Luthertársaság Ev. Könyvkereskedés Bizománya, Budapest, 1908, 28.

⁴⁷ Eötvös József törvényjavaslatai ekkor már közismertek voltak, előzetes véleményezésre, javaslattételre a fenntartóknak kiküldte a minisztérium, azok megtárgyalása céljából 1848. július 25-én Pesten országos tanítógyűlést is tartottak, ahol a beterjesztendő tervek vitatták meg a „hon egyetemes tanítói-nevelői”. Ezen a gyűlésen nagyon kevés katolikus jelent meg, az esztergomi érseki tanítóképző igazgatóján, Majer Istvánon kívül egyetlen más katolikus intézmény sem képviseltette magát. A tudós paptanár, a népnevelés elkötelezett híve és szolgálója később részletesen beszámolt az újság hasábjain a gyűlésen történekről, a miniszterhez készített petíció tartalmáról, s szomorúan jegyezte meg: „Fájdalommal kell bevallani, hogy az elemi tanítói osztály, (minden vallásbeli) nyíltan és erőyesen kelt ki az egyháziak’ eddigi igazgatása ellen, ’s nagy többséggel arra szavaztak, hogy első fokú igazgatójuk egy helybeli tanodai tanács legyen, mellyben a’ lelkész csak úgy foglaljon helyet, ha a’ nép’ bizalmát bírja.” Majer István: Tanítók’ gyűlése, *Religio és Nevelés*, 1848. 08. 01., 14. sz., 110–111.

⁴⁸ N. N.: Ministeri törvényjavaslat, az elemi oktatásról, *Religio és Nevelés*, 1848. 07. 27., 12. sz., 93–94.

teológiai tanár – a valláserkölcsei oktatás s vele együtt a klérus tervezett háttérbe szorítására reagálva – így írt:

„Voltak idők, midőn a' magyar papság, mint a' nép' millióinak lelki őre, 's az üdvösség' utján vezetője, védangyalként, 's mintegy hitelteli nemző állott hivei között, és atyai szózata soha sem volt hatás nélkül. De fájdalom ezen idők fölött, mint látszik, épen most készül elrepülni az enyészet' angyala, 's a' magyar clerus, népe' irányában, minden tekintélytől megfosztatni czéloztatik.”⁴⁹

A levelezési rovat is több beérkezett írást közölt, köztük egy iskolai tanács tagjáét, aki így érvelt a teljes katolikus oktatás, nevelés mellett, s a *közálladalmi iskolák* ellen: „A' vallásos nevelés nem pár órára szorított katechisatióban áll; 's olly tanodában, hol a' tanítók rationalismushoz szítnak, a' tanítmányokra a' vallásnak semmi befolyása, 's az egyház nullifikáltatott. – Ekkor, ha hetenkint tiz órai leczkék tartatnak is a' hittanból, a' positiv keresztény hit' szelleme, sem világítani, sem melegíteni nem foghat.”⁵⁰ K monogram aláírással cikksorozatot⁵¹ közölt a lap *Szózat a' nevelés és a' kath. iskolák ügyében* címmel; a négy egymást követő lapszámban megjelenő írás az egyház elleni támadásokat rója fel, bizonyítani igyekszik a valláserkölcsei nevelés jogát, méltatlannak ítéli a hitoktatás kirekesztését a kötelező tantárgyak közül, s határozottan tiltakozik a köziskolák létesítése ellen. A szerző szerint, miközben az egyház csak a kötelességét teljesíti, „nevelési monopolium vettetik szemére”:⁵² „A' keresztény egyházhoz, mint gondviselésileg arra rendelt és képesített elemhez tartozik tehát: az ember' eredetét és rendeltetését kijelölni, és ez által az összes ismereteknek mintegy alapját megvetni, 's egyedül helyes irányukat kijelölni. Ez az egyház' joga és kötelessége, mellyet annál féltékenyebben őriz, és gondosabban teljesít.”⁵³ Vagy, ahogy később írja: „az egyháznak joga és kötelessége a' szellemi nevelés és oktatásnak nem csak alapját megvetni, hanem a' növendékek' szelleme és lelkülete fölött őrködni is: joga és kötelessége egyszersmind, a' növendékek'

⁴⁹ FRECSKA ALAJOS: Visszhang a' vallás bérceiről, *Religio és Nevelés*, 1848. 07. 25., 11. sz., 81.

⁵⁰ KOVÁCS JÓZSEF: Nyílt levelezés, *Religio és Nevelés*, 1848. 07. 25., 11. sz., 86.

⁵¹ K: Szózat a' nevelés és a' kath. iskolák ügyében, *Religio és Nevelés*, 1848. 07. 23., 10. sz., 75–76., 1848. 07. 25., 11. sz., 80–82., 1848. 07. 27., 12. sz., 90–92., 1848. 07. 30., 13. sz., 99–101.

⁵² K: Szózat a' nevelés és a' kath. iskolák ügyében, *Religio és Nevelés*, 1848. 07. 25., 11. sz., 82.

⁵³ Uo. 83.

összes kiképzését is szemmel tartani, nehogy az keresztény-ellenes irányt vegyen”.⁵⁴

Az egyháznak tehát joga van az összes ismeretet keresztény, sőt, katolikus szemszögből tanítani. Jól érti a cikkíró, hogy a diákok valláserkölcsei nevelése azáltal, hogy a hitoktatás kikerült a kötelező tantárgyak közül, komoly kárt szenved; „Itt a’ vallás, habár az iskolák’ tervezetében első helyen említettik is, gyakorlatilag a’ zene-, rajz-, szépírás’ kategóriájába helyeztetik. Itt a’ valódi igaz viszony fölforgattatik; a’ világi tudományok’ főkéllékké, a’ vallási ismeretek csak mellékesekké tételnek.”⁵⁵ Egyértelmű, hogy a közös iskolákról írt véleménye az egész katolikus klérus álláspontját is képviseli: „Mi katholicusok közös iskolákban nem bízunk, nekünk koczka játék nem kell. Mi catholicus, tisztán kath. iskolákat követelünk, melyekben magunk rendelkezessünk a’ szellem fölött. Tőlünk, egyedül tőlünk függjön a’ tanítók’ kinevezése, idegen elem’ befolyása nélkül.”⁵⁶ S bizonyos, hogy a vallás-és közoktatásügyi minisztérium terve miatt nem csak a szerző vélekedett így: „nekünk a’ felelős ministerium nem szabadságot hozott, hanem zsarnokságot!”⁵⁷

Eötvös József felterjesztett törvényjavaslatát 1848. augusztus 12-én vette napirendre az országgyűlés felsőháza, ám hosszas vitatkozás után arra jutottak, hogy nem időszerű most a tárgyalása, majd békésebb időben foglalkoznak részletesen a tervezettel. Eötvös József szeptemberben lemondott miniszteri posztjáról, a kiegyezés utáni Andrássy-kormányban azonban – ismét vallás- és közoktatási miniszterként – erre a törvényjavaslatára is alapozva alkotta meg a népiskolai közoktatásról szóló törvényt (1868. 38. tc.).

4. KORABELI „ERASMUS-PROGRAM”

A *peregrinatio*, „*peregrinatio academica*”, azaz az egyetemjárás, hallgatók külföldi egyetemeken tanulása hosszabb-rövidebb ideig, majd hazatérésük az anyaintézménybe, s megszerzett tudásuk, ismereteik átadása az itthoniaknak, már a 14–15. századtól, az első magyar egyetemek megalapításától kezdve gyakorlat a hazai felsőoktatásban. A magyarországi diákok peregrinációs célpontjai

⁵⁴ K: Szózat a’ nevelés és a’ kath. iskolák ügyében, *Religio és Nevelés*, 1848. 07. 30., 13. sz., 101.

⁵⁵ K: Szózat a’ nevelés és a’ kath. iskolák ügyében, *Religio és Nevelés*, 1848. 07. 25., 11. sz., 84.

⁵⁶ K: Szózat a’ nevelés és a’ kath. iskolák ügyében, *Religio és Nevelés*, 1848. 07. 27., 12. sz., 91.

⁵⁷ Uo.

Párizs, Bologna, Prága, Bécs, Oxford nagyhírű univerzitásai voltak, korabeli feljegyzések szerint például a krakkói egyetem mellett külön *bursa* (tanulók-ház)⁵⁸ is működött a magyar diákok számára. A 16. századtól a református diákok főképp Németországba, különösen Heidelbergbe, Wittenbergbe, illetve Hollandiába, Angliába mentek tanulmányutakra. Az oktatók egyetemjárását illetően gyakorlat volt híres professzorok meghívása egy-egy szemeszterre, kurzusra, ám csoportos tanulmányútjuk ismeretlen volt, még a 19. században sem fordult elő.⁵⁹ Épp ezért is érdekes, hogy az 1840-es években a tanítóképzők (mesterképzők, praeparandiák) tanárait külföldi egyetemjárásra kötelező, illetve buzdító királyi és minisztériumi előírások, felszólítások jelentek meg.

A *Religio és Nevelés* 1841–1848 között kiadott lapszámaiban két alkalommal közölt felhívást külföldi egyetemjárásra; az elsőt 1845-ben az uralkodó adta ki, a másik pályázati lehetőséget pedig 1848-ban Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter. Míg az első felhívás „utóéletéről” semmit nem tudunk, a közlésén kívül a lap egyetlen számában sem olvassunk reakciókat, véleményeket vele kapcsolatban, s közzététele is pozitív hangnemű, addig a miniszter által kiadott felhívás – némiképp megértve a fentebb olvasottak, s a történelmi helyzet alapján – heves indulatokat váltott ki, néhány felháborodott állásfoglalást a lapban is olvashatunk.

4.1. Hazánkbeli mesterképzők' utaztatása

A lap 1845. augusztus eleji számában, az *Egyházi tudósítások* rovatban olvashatjuk: „Örömmel jelenthetjük, mikép ő cs. ap. kir. főliségének f. évi július 12-én kelt legfelsőbb határozatánál fogva az országban létező mindöt mesterképző-intézet' tanítói még e' f. évi iskolai szünet közben egy hónapra négy pengő forintnyi napi díjjal a' mesterképző-intézetek' meglátogatása végett Bajorországba utazandnak.”⁶⁰ A tanulmányút ténye – mint látjuk – már eldöntött, ez esetben szó sincs pályázati lehetőségről. A kötelező egyetemjárás az ekkor működő öt tanítóképző (mesterképző) intézet – Pest, Szeged, Miskolc,

⁵⁸ SZABÓNÉ KÁRMÁN JUDIT: A magyar értelmiség historiográfiája, szerepe a történelem során, in uő: *A magyarországi roma/cigány értelmiség historiográfiája, helyzete, mentális állapota*, Gondolat, Budapest, 2012. 69.

⁵⁹ A peregrinatio világszerte ismert és bevett gyakorlatát továbbgondolva alkotta meg az Európai Unió 1987-ben Erasmus néven az Unió országaiban a felsőoktatási csereprogramját a diákok részére, majd 2014-ben az Erasmus+ programot, amely szélesítette a résztvevők körét, többek között a felsőoktatásban oktatók számára is lehetővé téve az egyetemjárást.

⁶⁰ N. N.: Hazánkbeli képzők utaztatása, *Religio és Nevelés*, 1845. 08. 03., 10. sz., 79.

Érsekújvár, Kanizsa – tanárait érintette, akik augusztus 2–3-án el is utaztak Bajorországba,⁶¹ hogy tanulmányozzák az ottani mesterképző iskolák felépítését, működését, módszertanát. Az előírás szerint „az utazás’ eredményéről ’s a’ szerzett tapasztalásokról”⁶² a m. kir. Helytartótanácsnak írásbeli jelentést kellett benyújtani.

A lap további számaiban az *utaztatással* kapcsolatban semmilyen megjegyzést, véleményt, de még erre való hivatkozást sem olvashatunk. A pár évvel később, az első magyar független és felelős kormány vallás- és közoktatásügyi minisztériuma által kiadott felhívás azonban heves indulatokat váltott ki a katolikus nevelésügy, az egyház képviselőiből.

4.2. Poroszországba ... a’ némethoni protestantismus központjába...?

A *Religio és Nevelés* egyik 1848. májusi száma az *Egyházi tudósítások* rovatban egy rövid, minisztériumból érkezett, s B. Eötvös József aláírásával hitelesített hírt tett közzé:

„Népnevelésünk’ sikerére és jobb lábra állítására megkívántatik, hogy hazánk minél előbb és minél több oly tanító-képezdével bírjon, melyeket a’ maga helyén, elegendő idő alatt, ’s jól képzett tanárok vezessenek. Szükségesnek tartom azért, tizenkét önként vállalkozó egyént, valláskülönbség nélkül, a’ porosz tanító-képezdébe két évre közkölségen kiküldeni, kik ottan szerzendő ismereteiket’ s ügyességeket a’ hazában, mint képezdei tanárok alkalmazhassák, és népnevelésünk’ fölvirágzásának magvai lehessenek. E’ végett hazánk’ bármely vallású ifjai, kik e’ pályára hivatással és hajlammal birnak, fölszólíltatnak, hogy kormányosztályomnál szándékaikat írásban jelentsék ki, ’s bizonyítványaikat irodámban Budán az országháznál, I. évi junius’ 30-kig bérmentesen adják be.”⁶³

A pályázatra mindazon erkölcsös, vallásos ifjak jelentkezhettek, akik legalább már a filozófiai tanulmányaikon túl voltak, s abból jelesre vizsgáztak, továbbá magyar és német nyelven beszéltek. Előnyt jelentett, ha valaki rendelkezett nevelési gyakorlattal, illetve más nyelvet is bírt.

⁶¹ Hazánkban júliusban ért véget a mesterképzőkben a tanév, Bajorországban azonban egy hónappal tovább tartott.

⁶² N. N.: Hazánkbeli mesterképzők utaztatása, *Religio és Nevelés*, 1845. 08. 03., 10. sz., 79.

⁶³ N. N.: Hivatalos tudósítások a’ vallás- és közoktatási ministeriumtól, *Religio és Nevelés*, 1848. 05. 14., 39. sz., 335.

A Batthyány-kormány népoktatásért felelős vallás- és közoktatásügyi minisztere kétségtelenül a legjobb szándéktól – a hazai népoktatás színvonalának emelése érdekében – vezérelve adta ki felhívását, ám a pályázati lehetőség több okból sem nyerte el a katolikus népoktatás felelőseinek tetszését, sőt, ellenállást, felháborodást váltott ki. 1848. május 28-án a lap főoldalán jelent meg *Nyilatkozat a vallás- és közoktatási ministeriumnak majus 8-dikán kelt hivatalos tudósítása iránt*⁶⁴ címmel egy részletes állásfoglalás azzal kapcsolatban, hogy miképp vélekedik a katolikus oktatásügy a felhívásról. A szerzőként jelölt D monogram nagy valószínűséggel Danielik János bölcseletdoktor, későbbi pristina püspököt, egri kanonokot rejt, aki rendszeres írója, majd 1849-től tulajdonosa is a lapnak. A tudós paptanár elsőként azt panaszolja fel a miniszteri pályázattal szemben, hogy annak kiadásakor a katolikus szempontokat mellőzték. Hogy is lehet azt gondolni, hogy katolikus tanítójelölteket Poroszországba, a protestantizmus fellegvárába küldjék tanulni?! Ezen túl is, Poroszország erkölcsi, politikai, szociális szempontból sem megfelelő képzőhely – s röviden utal a szerző az ország állapotára, közerkölcsi problémáira. Felpanaszolja azt is, hogy a katolikus vélekedést teljesen figyelmen kívül hagyó felhívás ismételten azt bizonyítja, hogy a kormány a gyámja alá akarja vonni az egyházat, a katolikus iskolákat, holott Magyarország lakosságának többsége katolikus. Azt javasolja a minisztériumnak, hogy „küldje tehát a kormány a képezendő tanárfakat, a hova jónak látja, de egyszersmind a nevelés és oktatás szabadságát számunkra is biztosítsa; hogy tudnillik, nevelő s tanuló-intézeteket anynyit és ott, a mennyit és a hol nekünk tetszik, valamint az álladalom s minden más vallású felekezetek, úgy mi is állíthassunk”.⁶⁵ A katolikus oktatásügy vezetői részről tehát teljes elutasítás fogadta a miniszteri pályázatot, ám ennek ellenére óriási érdeklődés kísérte a felhívást, a júliusban megjelent hivatalos jelentés szerint⁶⁶ a tizenkét helyre százkilencvenhatan adták be a jelentkezésüket. A nagy érdeklődésre tekintettel ezért egyrészt bővítették a kiutazók létszámát tizenhat főre, másrészt a minisztérium megígérte, hogy a jelentkezők mind feladatot kapnak majd a minisztériumtól. A báró Eötvös József aláírásával megjelent írás részletesen felsorolja tizenöt sikeres pályázó nevét és státusát. Igen sokszínű lett a kiutazásra jelentkezők csoportja – három helvét hitvallású, egy unitárius, egy görög egyesült és két görög nem egyesült, két ágostai hitvallású, négy római ka-

⁶⁴ D.: Nyilatkozat a vallás- és közoktatási ministeriumnak majus 8-dikán kelt hivatalos tudósítása iránt, *Religio és Nevelés*, 1848. 05. 28., 42. sz., 361–363.

⁶⁵ Uo. 362.

⁶⁶ Ministeri rendelet / Egyházi tudósítások, *Religio és Nevelés*, 1848. 07. 23., 10. sz., 77.

tolikus, egy római katolikus áldozópap, s egy izraelita (ki mint rabbi két helyen alapított népiskolát) nyerte meg a pályázatot. Mind gyakorlott pedagógusok voltak, magán- vagy köztanítók, nevelők, több éves tanítói tapasztalattal.

Egészen bizonyos, hogy a sikeres pályázók közül senki nem utazott Poroszországba – a forradalom eseményei elsöpörték a vallás- és közoktatásügyi minisztériumot, Eötvös József szeptemberben külföldre távozott, s a levert forradalmat követő megtorlás éveiben az egyetemjárásnak, külföldi tanulmányútnak még a lehetősége is szertefoszlott.

A *Religio és Nevelés* hasábjain megjelent, a miniszter felhívásaira írt reakciók számunkra a katolikus nevelésügy, a katolikus nevelésideológia 19. századi harcát mutatják a kialakuló új státusszal szemben, a katolikus oktatás és nevelés elvesztésének félelmét, a hitoktatás másodrendűvé válásának megélését.

5. 19. SZÁZADI ISKOLAI REKREÁCIÓ
„MULASS NÖVENDEKEIDDEL KERESZTÉNYSZERŰLEG,
S ŐK ÍGY MULATNI MEGSZOKNAK...”⁶⁷

A 19. századi hazai pedagógia gyakorlatára, szemléletére, módszertanára – Európa legtöbb országához hasonlóan – a korábban már említett porosz nevelés-oktatás volt jellemző, kívánt és elfogadott. Mint később látni fogjuk, az „újító nevelés” s azok képviselői – Jean-Jacques Rousseau, Johann Heinrich Pestalozzi, Johann Bernhard Basedow és társaik –, akiket a reformpedagógia, a gyermekközpontú pedagógia előfutárainak tekintünk, a *Religio és Nevelés* hasábjain kizárólag elrettentésképpen jelentek meg, az újságban rendszeresen publikáló neves katolikus nevelési szakértők mind negatív jelzőkkel illették tanaikat, de még személyüket is,⁶⁸ s nézeteik merőben ellentétesek, mint az idézett újítók nevelési elvei. 1845 decemberében Beély Fidél – a porosz nevelés-oktatás elkötelezett híve – hosszas tanulmányában, melyben többek között a népiskolai fenytésről is szól, így ír: „átalában nem árt, sőt igen czél-szerű, ha az iskolában a külviselet némi színezetét viseli a katonai szabályok

⁶⁷ MAJER ISTVÁN: Az iskolai ifjúság' fölépüléséről (recreationról), *Religio és Nevelés*, 1846. 07. 19., 6. sz., 41.

⁶⁸ N. N.: Elméletek Pestalozzi és nevelési rendszere fölött, *Religio és Nevelés*, 1846. 01. 22., 7. sz., 49–52., 1846. 01. 25., 8. sz., 57–60., 1846. 02. 26., 17. sz., 129–133.

és szigorúságnak”.⁶⁹ Az ehhez hasonló, az általánosan elfogadott vélekedést és gyakorlatot tükröző írások között ezért is üdítő egy másik neveléstudós, Majer István – az esztergomi mesterképző-intézet vezető tanárának – 1846 júliusában megjelent publikációja, ami a diákok szabadidejének eltöltésével, mulatságával foglalkozik.⁷⁰ A neves paptanár előbb megindokolja a témával való foglalkozása okait: „figyelemmel kísérve iskoláinkat (felső-, közép- és alsó-tanodáinkat egyaránt), fájdalommal vehetni észre, hogy a’ növendék-ifjúság’ fölépülésére, szünnapjaira, mulatságaira kevés, ugyszólván semmi gond sem fordittatik; (tisztelet a’ kivételnek!) mintha az a’ tanoda’ falain kívül, az igazgató és tanárok’ gondviselése alá többé már nem is tartoznék”,⁷¹ majd meg is indokolja, hogy miért szükséges megszervezni az ifjúság szabadidő-eltöltését; az ifjak ugyanis „természeti hajlamuknál fogva mulatság után vágyván, ezt önfejlőleg kénytelenek kigondolni, ’s illy idétlenségeiket féktelenül űzik, sokszor legnagyobb kárukra”.⁷² Írásában rámutat az iskolai foglalkozások merevségére, azok visszás hatásaira is, „az ifjúság az iskolázást megunja, elunja a’ sok ülést és egyhangúságot; ’s ez természetes. Elunja a’ sok perpatvart; ’s ez is természetes. Ohajtatai, résztvevő szívet, és édes mulatságokat, mellyek tőle az iskolában megtagadtattak; s ez ismét természetes”.⁷³ Azt javasolja a tanítóknak, úgy oktassanak, hogy a diákok „ne csak ülni, hallgatni, fölmondani,⁷⁴ hanem élni is tanuljanak; s bennünk ne csak a mogorva parancsnokokat, hanem az emberséges ifjúság-barátokat is tisztelve szeressék, ’s következőleg tisztelt tanításainkat bizonyosabban kövessék is”.⁷⁵ Véleménye szerint veszélyes, ha az ifjak magukra maradnak, mert *ébredező szívük szeszélyes utakra viszi őket, sőt elcsábíttatnak a rosszra*. Ezért azt ajánlja minden nevelőnek, hogy mulasson együtt a növendékeivel, így azok megtanulják, hogyan kell, hogyan lehet keresztényként eltölteni a szabadidőt:

⁶⁹ BEÉLY FIDÉL: Elfogulatlan nézetek a’ népiskolai tanulmányokról, különös tekintettel a’ népiskolának minél hamarább és fokonzint eszközölhető, czélszerű emelkedése és sikeres haladására, *Religio és Nevelés*, 1845. 12. 11., 47. sz. 372.

⁷⁰ MAJER ISTVÁN: Az iskolai ifjúság’ fölépüléséről (recreationról), *Religio és Nevelés*, 1846. 07. 19., 6. sz., 41–44., 1846. 07. 23., 7. sz., 49–53.

⁷¹ MAJER ISTVÁN: Az iskolai ifjúság’ fölépüléséről (recreationról), *Religio és Nevelés*, 1846. 07. 19., 6. sz., 41.

⁷² Uo. 41.

⁷³ Uo. 43.

⁷⁴ Ez egyértelmű utalás a hazai iskolákban alkalmazott Felbiger-i normaiskolai módszerekre!

⁷⁵ MAJER ISTVÁN: Az iskolai ifjúság’ fölépüléséről (recreationról), *Religio és Nevelés*, 1846. 07. 19., 6. sz., 43.

„A' tanár ne csak ajánljon növendékeinek iskolán kívüli illedelmet, játékokat, s ne csak biztassa munka utáni szép és kedves multságokra; hanem amikor telik tőle, szünnapokon, mint egy jó atya gyermekeivel, menjen is ki velük sétálni, kövesse őket és vezesse májusi illő vigságokra, laptázásra⁷⁶, versenyfutásra; legyen útmutató benne, hogy szavalni, dalolni, csigázni, úszni, vivni (az újonnan fölélesztetni kezdett turnirozást⁷⁷ értem és javaslom, tudjanak; szóval, menjen velök játszani és mulatni, rendeltetésig mindeneknek mindene lévén; s olykor az áldozatoktól sem vonakodván.”⁷⁸

Tanulmánya második részében a szerző további gyakorlati tanácsokat ad a diákok keresztényszerű „recreatiójára; zene-próbák, télen a fagyottakkali'bánásmód,⁷⁹ kisebb-nagyobb utazásokban tapasztalatgyűjtés, túrázás, »szívképző« színdarabok előadása, tanítás (növénytan) a szabadban...”⁸⁰ Az épületes színjátszás ajánlása során utal a híres jezsuita iskoladrámákra, s említést tesz saját színdarabjáról⁸¹ is, miközben részletesen elemzi egy esztergomi iskola növendékeinek „keresztényszerű fölépülését”.

Ez az újfajta szemlélet, a tanítók figyelmének felhívása mindezekre, új hang a szigorú, tekintélyelvű oktatást-nevelést megkívánó korabeli katolikus nevelésideológiában, pontosabban annak a *Religio és Nevelés* lapszámainak 1841–1848 között megjelent írásaiban.

6. ÖSSZEGZÉS

Tanulmány sorozatom e második fejezetében az 1841–1848 között a népiskolákra vonatkozóan kiadott helyi rendeleteket, törvénytervezetet ismertettem; a központi szabályozás hiányában megalkotott, egymástól némiképp eltérő egyházi kerületi határozatokat, az 1845-ben megszületett helytartótanácsi

⁷⁶ Laptázás = labdázás, valószínűleg métázást jelentett.

⁷⁷ Turnirozás = verseny, torna (das Turnier = verseny, torna, megmérettetés).

⁷⁸ MAJER ISTVÁN: Az iskolai ifjúság' fölépüléséről (recreationról), *Religio és Nevelés*, 1846. 07. 19., 6. sz., 43.

⁷⁹ Valószínű, hogy itt téli játékokra (szánkózás, hógolyózás, korcsolyázás, sélés) gondol a szerző.

⁸⁰ MAJER ISTVÁN: Az iskolai ifjúság' fölépüléséről (recreationról), *Religio és Nevelés*, 1846. 07. 23., 7. sz., 49.

⁸¹ MAJER ISTVÁN: *Színdarabok ifjúság számára*, Örüljünk az életnek, Pest, Emich Gusztáv, 1846.

rendeletet s Eötvös József 1848-ban összeállított népoktatási törvényjavaslatát tárgyaltuk részletesebben. A korabeli nevelésideológiai sajátosságok mellett bemutattam a katolikus egyház, a katolikus nevelésügy vezető képviselőinek a *Religio és Nevelés* lapszámaiban megjelentett, e rendeletekre, törvénytervezetre s a liberális eszmék terjedése következtében a katolikus oktatás-nevelés státusát megkérdőjelező, annak a népoktatásban betöltött vezető szerepét elvető intézkedésekre adott válaszait.

Tanulmányoztunk egy 1842-ben kiadott viselkedési kódexet, melyben a korabeli porosz oktatás, nevelés sikerét is biztosító, a diákok magatartására vonatkozó előírásokat ismertünk meg. A kódex által különleges betekintést nyerhettünk a korabeli katolikus népnevelés, iskolai élet világába, melyet csupán a rendeletekből, határozatokból nem ismerhettünk volna meg. Érdekességként két korabeli „Erasmus-program” történetét is megvizsgáltuk.

Konklúzióként ismét megállapítható, hogy a kor nevelésideológiájában a normatív, preszkriptív szemlélet az uralkodó, ugyanakkor kezd megjelenni a katolikus pedagógiában egy gyermekközpontú, a diákok szükségleteit s a modern tudományos igényeket is figyelembe vevő szemlélet, módszertan is. A *Religio és Nevelés* 1848. évi lapszámaiban a forradalmi változásokra, a liberális eszmék terjedésére – különösen azoknak a népoktatásra, valláserkölcsei nevelésre gyakorolt hatására, az egyháztól és felekezetektől független új magyar közoktatási rendszer kialakítására – adott katolikus egyházi reakciókat, s azok okait is megismertük.

A sorozat következő tanulmányában – továbbra is az 1841–1848 közötti időszak lapban megjelent írásainál maradva – a nevelés ügyében kiadott prímási leveleket, a nőnevelés korabeli kérdéseit, az újíto neveléssel, továbbá a fenytéssel kapcsolatos nézeteket fogjuk áttekinteni.

Az üdvözítő Logosz – Szent Jusztinosz logosztana

LÉVAI ÁDÁM

Abstract

My main aim in this article is to examine the logos theology of Saint Justin Martyr. After a brief introduction of this famous Christian apologist, I shall contextualize his work based on two questions: (1) against whom did he write his apologies and the dialogue? (2) what were his sources on which he built his claims during the writing process? After this groundwork, we can commence to investigate his logos theology. First, I will present his christological exegesis. Christ as the divine Logos appears in all of the Old Testament theophanies which are *logophanies* according to Justin. Next, the other important aspect of Justin's logos theology is his *logoi spermatikoi* theory. Justin knew well the ideas of philosophical schools and incorporated these ideas in his logos theology. The difference of germinal truths and total truth aided him to discuss other traditions in a philosophically eclectic yet theologically traditionalist way.

Keywords: *Saint Justin Martyr, logos, christological exegesis, theophanies, logoi spermatikoi.*

Kulcsszavak: *Szent Jusztinosz, logosz, krisztológiai exegézis, teofániák, logoi spermatikoi.*

I. PALLIUMBAN A TÍBERISNÉL

Jelen tanulmány célja, hogy nagyító alá vegyen egy ókeresztény szerzőt, aki úgy volt képes valódi feleletet adni környezetének számonkérő kérdéseire, hogy ezzel tulajdonképpen évszázadokra meghatározta az egyház teológiájának

LÉVAI ÁDÁM katolikus teológus, doktorandusz a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karán, a Veszprémi Érseki Főiskola Teológia Tanszékének adjunktusa, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola óraadó tanára; levai.adam@sapientia.hu

alaphangoltságát: az apologetikus karakterű, magyarázó és Logosz-központú exegézist.¹

Vanyó László úgy fogalmaz: „minden későbbi egyházatya Jusztinosz (†c.165) tanítványának tekinthető”.² Kutatásom kezdetén kissé túlzónak éreztem ezt a méltatást, de szembesülve a vértanú szent munkamódszerével el kellett ismer-nem, hogy a kijelentés nem alaptalan. Szent Jusztinosz számára a *Sacra Pagina* a Logosz emberekre vonatkozó üdvtörténetének tanújává vált, ezzel olyan írás-értelmezési útmutatót hagyva a későbbi korok számára, mellyel előtte aligha találkozhattunk. Jelentőségét fémjelzi, hogy mintegy ezer évvel később a nagy szintézisalkotó, az Angyali Doktor így beszél a mártírról: „aki erényekben »és hősiességben« nem sokkal marad el az Apostolok mögött.”³

Meglehetősen gyakran olvashatjuk a patrológiai szakirodalomban azt a vádat, hogy a kappadókiai atyákat megelőző teológusok szentháromságtana a szubordináció jellegét ölti, s ekképpen Jusztinoszé is. „A második és harmadik isteni entitás (a személy szó korai ebben az összefüggésben) szükségszerűen alárendeltek, mivel az Első Isten természetfelettsége kizárta az anyagi világgal való kapcsolatát” – állítja Jackson Lashier.⁴ Annyiban kiegészíthetjük ezt, hogy ez főként az első évszázadokra jellemző erős platonista hatással magyarázható. Jusztinosz érdeme, hogy a Logoszt mint Második Istent a transzcendens Isten és a világ kereszteződési pontjára helyezte. Így tehát Jusztinosz a kezdeményezője a filozófiai logoszfogalom feldolgozásának és beépítésének az egyház tanrendszerébe.

A Logosz születésének gondolata Yang-en Cheng szerint is szükségképpen szubordinációt eredményez, hiszen az istenségben megoszlás képzetét kelti. Jusztinosz érdeme szerinte abban áll, hogy egyáltalán felvetette az isteni lényekben lévő személyek gondolatát, mely a 2. században úttörő gondolatnak számított. Továbbá bevezette azt a terminológiai megkülönböztetést, hogy az

¹ Az exegézis szót a Jn 1,18 alapján úgy értelmezzük, mint az isteni élet misztériumának kinyilatkoztatását. Hitünk szerint ez az egyház legfőbb feladata, Krisztus tanításának korokon átívelő megnyilvánulása.

² Lásd VANYÓ LÁSZLÓ: *Az ókeresztény egyház irodalma I. Az első három század*, Jel, Budapest 2013, 215.

³ THOMAS B. FALLS: *Saint Justin Martyr*, The Catholic University of America Press – Consortium Books, Washington, 1977³, 18 (*Saját fordítás. – Ahol a tanulmányomban szereplő szerzők munkáinál nem állt rendelkezésemre magyar fordítás, ott ezután saját fordításban idézem a szövegeket. A szerző*)

⁴ JACKSON LASHIER: Irenaeus as Logos Theologian, *Vigiliae Christianae* 66 (2012/4) 346. [<https://doi.org/10.1163/157007212X613401>]

istenségben számbelileg (ἀριθμῶ) különböző, de akaratban (γνώμη) azonos személyek vannak.⁵ Jusztinosz mindvégig hangsúlyozza ezt a dialógus során (*Párb.* 56.11; 62.2; 128.4; 129.1–4), a legkifejezettebben a *Párb.* 56.11-ben.⁶ Egyébként Cheng szerint Jusztinosz felhasználta a sztoikusok által kidolgozott „kétfázisú logosztant”, és a belső gondolat (ἐνδιάθετος), valamint a kimondott szó (προφορικός) megkülönböztetésével próbálta meg felfedni a Második Is-ten létmódját.⁷

Életének főbb eseményeit a terjengősség elkerülése végett a jelen tanulmányban nem ismertetem, erről számos kiváló könyvben és tanulmányban olvashatunk.⁸ Amit azonban érdemes kiemelni, hogy a rendelkezésünkre álló életrajzot a szerző különböző munkáiból tudjuk összeilleszteni, amelyek szubjektív megfontolásoknak adnak teret, ezért a „narratív én” történetmesélésének helyzettől függő, célzatos mivolta elhomályosíthatja a valós információt. Eric Francis Osborn is idézi Henry Chadwick velős megállapítását: „lerövidített és sűrített visszaemlékezés áll rendelkezésünkre [...] Jusztinosz úgy emlékszik vissza a múltra, ahogy a jelen helyzet megköveteli”.⁹ Erre példa a Szent megtérését előidéző „tisztetletreméltó öregúr”, akivel a tengerparton elmélkedés közben találkozott. Az esemény hatására Jusztinosz megvallja: „felfedeztem, hogy az övé volt az egyedül biztos és hasznos filozófia”.¹⁰ Kérdés, hogy valós történésről van-e szó, vagy csak egy írói fogásról, melyben a szerző keresztényekkel való kapcsolatfelvételét láthatjuk. További forrás az életrajz rekonstrukciójához a Jusztinoszról szóló mártírákta is.¹¹

⁵ YANG-EN CHENG: The Idea of Logos in Justin Martyr's Writings, *Taiwan Journal of Theology* (1988) 266.

⁶ „De én ezt számbelileg értem, és nem akaratára vonatkozóan.” (ἀριθμῶ λέγω ἀλλὰ οὐ γνώμη), lásd *A II. századi görög apologéták*, in VANYÓ LÁSZLÓ (szerk.): *Ókeresztény írók* 8., Szent István Társulat, Budapest, 1984, 203.

⁷ YANG-EN CHENG: *The Idea of Logos in Justin Martyr's Writings*, i. m., 261.

⁸ ERIC FRANCIS OSBORN: *Justin Martyr*, J. C. B. Mohr, Tübingen, 1973, 6–10; vö. HENRY CHADWICK: *Justin Martyr's Defence of Christianity*, The John Rylands Library, Manchester, 1965, 276–278; vö. DAVID T. RUNIA: *Philo in Early Christian Literature. A Survey*, Van Gorcum, Fortress Press, Assen – Minneapolis, 1993, 97; THOMAS B. FALLS: *Saint Justin Martyr*, i. m., 9–14; vö. PERENDY LÁSZLÓ: *Antiokhiai katekézis a II. század végén. Theophilosz püspök munkássága*, Jel, Budapest, 2012, 173–176.

⁹ HENRY CHADWICK: *Justin Martyr's Defence of Christianity*, i. m., 280.

¹⁰ THOMAS B. FALLS: *Saint Justin Martyr*, i. m., 11.

¹¹ Szenvedéstörténetek és vértanúakták, in Takács László (szerk.): *Ókori Keresztény Írók* 6., Szent István Társulat, Budapest, 2023, 203–218.

Már Jeromos is ezt tartotta legfontosabbnak az apologétával kapcsolatban: „filozófus, aki a filozófusok öltözetét hordta [...]”.¹² Jusztinosz életútja márkánsan jelzi azt a fordulatot, amit mindenfajta negatív értelemről megfosztva talán „a kereszténység köpönyegfordításának” nevezhetnénk. Az egyház „le-
vetette a rabbiköpenyt, s görög khitonban mutatkozott be a világ előtt”.¹³ A filozófiai iskolák megállapításainak középpont nélküli keringése talán a *Hénok Apokalipsziséből* ismert lázadó égitestekre emlékeztet bennünket, ahol a bolygók az égi erők pályáiról leszakadva sodródnak a káoszban. Szent Jusztinosz, miután felismerte a kereszténységben az igazi filozófiát, korábbi ismereteit végre tengely köré rendezhette, hogy – továbbra is a görög bölcselők köntösében – a kereszténységet egy „észszerű és hasznos” filozófiaként mutassa be. Ezt a központosítást nyugodtan nevezhetnénk a filozófiai eszmék „módosításának és korrekciójának is”.¹⁴ Ilyen pontosítások a következők:

- Isten transzcendenciájának hangsúlyozása a sztoikusok immanens istenképével szemben (platonista hangsúly).
- A gondoskodó és üdvözítő Isten védelme Markiónnal és a gnosztikusokkal szemben.¹⁵
- A logosztan keresztény recepciója, mely nem elégszik meg a logosz személytelen fogalmával, hanem azonosítja a világrendező értelmet Jézus Krisztussal (a jánosi azonosítás nyomán).

Rómába érkezésekor a vértanú szentnek szembesülnie kellett az ottani helyzettel. Erről részletesebben írtam egy másik tanulmányban.¹⁶ Jusztinosz korában a vallási pluralizmus igen nagymértékű volt, hiszen a császárkultusz követői, a római istenségek és a különböző misztériumok tisztelői, zsidók és keresztények egyaránt megtalálhatóak voltak a birodalmi fővárosban. Joggal tehetné fel az ember az ilyen helyzetben a kérdést: melyik vallási csoportosulásnál van a teljes igazság? A feszültség azok között, akik az apostoli tradíciót tartották zsinór-

¹² VANYÓ LÁSZLÓ – PERENDY LÁSZLÓ (szerk.): *Ókori Keresztény Írók 1., Apostoli Atyák*, Szent István Társulat, Budapest, 2018, 46.

¹³ Lásd VANYÓ LÁSZLÓ: *Az ókeresztény egyház irodalma*, 1. kötet., i. m., 215.

¹⁴ Uo. 207.

¹⁵ PERENDY LÁSZLÓ: *Antiokhiai katekézis a II. század végén*, i. m., 186–187.

¹⁶ LÉVAI ÁDÁM: Portrék az emberszerető Fiúistenről. Alexandriai Kelemen és az apologéták színes logosztana, in Gárdonyi Máté (szerk.): *Teológiai tanulmányok. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem alapításának 30. évfordulójára*, Szent István Társulat, Budapest, 2023, 77–101.

mértéknek, és azok között, akik bármilyen formában kereszténynek vallották magukat, Rómában erősebb volt, mint bárhol másutt.¹⁷

Jusztinosz igetelőológiájának ismertetéséhez többféle vezérfonalon elindulhatnánk. Osborn a már említett művében¹⁸ szisztematikusan tárgyalja a következő témákat: az Atyaisten, az Isten Logosza, a *Szentírás*, a démonok, az ember és természete, a szabadság. Kutatásomban nagyban támaszkodtam Osborn felismeréseire.

Egy másik megközelítést képvisel az Amerikai Egyesült Államok korábbi ortodox főpásztorának, Demetrios Trakatellisnek doktori disszertációja,¹⁹ mely Krisztus világ előtti létének, megtestesülésének és felmagasztalásának keretében vizsgál négy témát: a preegzisztenciát, az ószövetségi teofániákat, a pogány világot és a megtestesülés mibenlétét. A következő alfejezetek az Ótestamentum és a logoszcsirák kapcsán főként Trakatellis csapásvonalán haladnak. Ez utóbbi témához bőséges adalékkal szolgál a svéd kutató, Ragnar Holte tanulmánya és David E. Nyström monográfiájának *Justin and the newness of christianity* c. fejezete.²⁰

Jusztinosz műveinek görög eredetijét tartalmazó kritikai kiadása Mirosław Marcovich szerkesztésében áll rendelkezésünkre.²¹ Jusztinosz fennmaradt műveinek magyar fordítását Vanyó László fordításában olvashatjuk.²² Angol nyelven Leslie William Barnard 1997-es fordítását és kommentárját²³ vettem alapul a két apológia feldolgozásához, a *Párbeszéd a zsidó Trifónnal* c. dialógus esetében pedig Jacobus Cornelis Maria van Winden fordítását és kommentárját.²⁴ Az apológiák 2009-ben megjelent kommentárja Denis Minns és Paul

¹⁷ ERIC FRANCIS OSBORN: *Justin Martyr*, i. m., 5.

¹⁸ Uo.

¹⁹ DEMETRIUS C. TRAKATELLIS: *The Pre-existence of Christ in the Writings of Justin Martyr*, Scholars Press, Missoula, Montana, 1976.

²⁰ RAGNAR HOLTE: *Logos Spermatikos. Christianity and Ancient Philosophy according to St. Justin's Apologies*, C. W. K. Gleerup, Lund, 1958.

²¹ *Iustini Martyri. Apologiae pro Christianis. Dialogus cum Tryphone*, in MIROSLAW MARCOVICH (ed.): *Patristische Texte und Studien* 38., Walter de Gruyter, Berlin, 2005.

²² A II. századi görög apológiák, in Vanyó László (szerk.): *Ókeresztény írók* 8., Szent István Társulat, Budapest, 1984.

²³ LESLIE WILLIAM BARNARD: *St. Justin Martyr. The First and Second Apologies*, in John J. Dillon – Dennis D. McManus (eds.): *Ancient Christian Writers. The Works of the Fathers in Translation*, No. 56, Paulist Press, New York, Mahwah, 1997.

²⁴ J. C. M. VAN WINDEN: *An early christian philosopher. Justin Martyr's dialogue with Trypho. Chapters one to nine. Introduction, text, and commentary*, in J. H. Waszink – J. C. M. van Winden (eds.): *Philosophia Patrum, Interpretation of patristic texts*, vol. 1, E. J. Brill, Leiden, 1971.

Parvis tollából szintén hasznos lehet a kutatásban.²⁵ A további fordítások részletes katalógusát megtalálhatjuk Vanyó László *Ókeresztény írók lexikona* című művében.²⁶

2. JUSZTINOSZ ELLENFELEI ÉS FORRÁSAI

Ezt az fejezetet azzal a hermeneutikai megfontolással kellene kezdeni, miszerint az egyház a zsidóknak tett ígéretekre kezdettől fogva sajátjaként és Krisztusban beteljesedettként tekintett. A próféciák azt mutatják, hogy a zsidóság és a kereszténység bibliai öröksége közös, habár az egyház másképp magyarázta a jövődöléseket, és másként magyarázza mind a mai napig.²⁷ A „behelyettesítő teológia” (*supersessionism*) a zsidók és keresztények közötti párbeszéd szempontjából megkérdőjelezhetetlen fontosságú, de sajnos intellektuálisan és érzelmileg is nehéz terep.²⁸

A politikai szabadító gondolatának megújhodó szárba szökkenése és az olyan tragikus események, mint a Bar Kohba-felkelés könnyen azt sugallták az egyháznak, hogy a zsidóság messiáselképzelései téves alapokon nyugszanak.²⁹ Ezért két kérdésre érdemes kitérnünk a Logosz-központú exegézis gondolatának ismertetése előtt. Az első, hogy kikkel szemben, és miért végez Jusztinosz polémiát a *Szentírás* kapcsán. A második, hogy milyen tradíciók befolyásolták, és milyen segédanyag állt rendelkezésére a szöveg értelmezéséhez. A jusztinoszi logosztan vizsgálata csak e két tényező előzetes feltérképezésével kezdődhet el.

²⁵ DENIS MINNS – PAUL PARVIS (eds.): *Justin, Philosopher and Martyr. Apologies*, Oxford University Press, Oxford, 2009.

²⁶ VANYÓ LÁSZLÓ: *Ókeresztény írók lexikona*, Szent István Társulat, Budapest, 2004, 302.

²⁷ C. J. DE CATANZARO: The Meaning of Prophecy, in George A. F. Knight (ed.): *Jews and Christians. Preparation for Dialogue*, The Westminster Press, Philadelphia, 1965, 58.

²⁸ TESSA RAJAK: Talking at Trypho. Christian Apologetic as Anti-Judaism in Justin's Dialogue with Trypho the Jew, in Mark Edwards – Martin Goodman – Simon Price (eds.): *Apologetics in the Roman Empire. Pagans, Jews, and Christians*, Oxford University Press, New York, 1999, 62. [https://doi.org/10.1163/9789047400196_034]

²⁹ A zsidóság messiásképeinek Kr. u. 70-től a 2. századig való áttekintéséhez lásd ABBA HILLEL SILVER: *The History of Messianic Speculation in Israel. From the First Through Seventeenth Centuries*, Beacon Press, Beacon Hill – Boston, 1959, 13–26; vö. PAULA FREDRIKSEN: *When Christians were Jews. The First Generation*, Yale University Press, New Haven – London, 2018, 109–123. [<https://doi.org/10.2307/j.ctv75d0p5>]

1. Tessa Rajak egy szemléletes hasonlattal úgy fogalmaz: „Trifónnak túl sok húsa és vére van ahhoz, hogy egy szalmabábu legyen. Jusztinosznak minden bizonnyal ismernie kellett zsidókat, és vitatkoznia kellett velük.”³⁰ Ehhez kapcsolódik Osborn megállapítása is: „kérdései nem a pogány és politeista propaganda kimerítő tanulmányozásából erednek, hanem azoktól a keresztényektől, akiket tanított, és a világból, amelyben éltek.”³¹ Az apologétát³² teológiája megformálásakor nem elvi kérdések, hanem nagyon is gyakorlati megfontolások vezették. A 2Kor 3,14-et³³ továbbértelmezve Jusztinosz Krisztust állítja a középpontba, és az ószövetségi teofániák krisztológiai értelmezésével arra tesz szerény próbálkozást, hogy azt a bizonyos „fátylat” eltüntesse a zsidók szeme elől, hogy Isten üdvörtörténetét és a két szövetség kapcsolatát minél jobban megértesse és elfogadtassa.
2. A második kérdésre azt válaszolhatjuk, hogy nem valószínű, hogy Jusztinosz ismerte volna az alexandriai tradíciót, „térbeli helyzete és tevékenysége kívül esik az egyiptomi egyház direkt hatásának és eredményeinek körén”.³⁴ Habár Philón írásmagyarázata és a hellenista zsidóság elképzelései közé nem tehető egyenlőségjel³⁵, az azért elmondható, hogy ha a vértanú apologéta ismerte is Philón exegézisét, az nem érintette mélyen.³⁶

David T. Runia idézi a nagy Jusztinosz-kutató, Erwin R. Goodenough megállapítását: „Jusztinosz célja különbözött Philónétól. Philón azért allegorizált, hogy igazolja, miért lehet görög filozófus; Jusztinosz ugyanezt a könyvet (ti. a

³⁰ TESSA RAJAK: *Talking at Trypho*, i. m., 64.

³¹ ERIC FRANCIS OSBORN: *Justin Martyr*, i. m., 6.

³² „Munkássága ezen a területen olyan jelentős, hogy őt szokás tekinteni a *par excellence* apologétának.” Lásd PERENDY LÁSZLÓ: *Antiokhiai katekézis a II. század végén*, i. m., 173.

³³ „Az ő értelmük eltompult, hiszen mindmáig rajta a fátyol az Ószövetségen, amikor olvassák, s rajta is marad, mert csak Krisztusban tűnik el.” A *Szentírás* idézeteit a következő fordításból idézem: *Biblia – Ószövetségi és Újszövetségi*, Szent István Bibliatársulat, Budapest, 2021.

³⁴ DAVID T. RUNIA: *Philo in Early Christian Literature*, i. m., 97. Jusztinosz és Philón kapcsolatát illetően a kutatásban eltérőek a vélemények. Az Erwin Goodenough által bejárt csapásvonalon haladó tudósok: Carl Siegfried, Paul Heinisch, Harry A. Wolfson, Jan H. Waszink, Harald Hegermann, Demetrios Trakatellis és legfőképp Cornelia J. De Vogel. Ők erős függést látnak a hellenista zsidó és a keresztény apologéta között. A két szerző közötti kapcsolatot kevésbé gondolja meghatározónak a későbbi kutatás: Eric F. Osborn, Henry Chadwick, James T. Shotwell, a másik tábornak helyenként igazat adó Oskar Skarsaune és maga a szerző. Lásd DAVID T. RUNIA: *Philo in Early Christian Literature*, i. m., 98–105.

³⁵ Uo. 104.

³⁶ Uo. 98–99.

Szentírás) azért allegorizálta, hogy kimutassa a folytonosságot a zsidóság és a kereszténység között”.³⁷ Barnard értékelése pedig józanságra hívja a kutatók táborát: „Messze túlbecsült Philónnak a korai keresztény teológiára tett befolyása.”³⁸ Jusztinosz tehát közelebb állt a rabbinikus exegézis módszereihez, mint a hellenista zsidóság ugyanilyen irányú törekvéseihez.³⁹

Oskar Skarsaune szerint Jusztinosz az ún. *kérügma-forrást* és a *rekapituláció-forrást* kiegészítette a *páli tradícióval* és a *teofániák csoportjával*. Az efféle szövegek és *testimóniumgyűjtemények* feltételezett megléte – melyekben az ószövetségi Krisztus-jelenések, próféciaik és az újszövetségi *logionok* tematikusan összekapcsolódnak – nem teszi szükségessé, hogy a hellenista exegézisnek túl nagy szerepet tulajdonítsunk.⁴⁰ Trakatellis szerint egy ilyen gyűjtemény afféle tanári jegyzetként (διδασκαλεῖα) funkcionálhatott, mely a katekéták kezei között forgott.

Jusztinosz megvádolja a zsidókat, hogy nem következetesek az *LXX* olvasásakor, és egyúttal megígéri, hogy ő az lesz. A szemükre veti, hogy eltávolítottak bizonyos „félreérthető” szakaszokat (pl. a Zsolt 10-ben szereplő „uralkodott a fáról”-t – ἐβασίλευσεν ἀπὸ τοῦ ξύλου), mely a kutatások szerint már Jusztinosz korát megelőző, midrásokból kiinduló, a liturgiában felhasznált és bizonyos szövegtanúknak meg is jelenő interpoláció eredménye.⁴¹ Aligha csodálkozhatunk tehát, ha a zsidók rossz szemmel néztek a keresztény bibliamagyarázókra.

Összességében elmondható, hogy az apologeták számára a 2. században sok forrás állt rendelkezésre, akár írott, akár szóbeli formában, de ezeket tökéletesen beazonosítani a kutatások mindezülig képtelenek voltak. Ilyen hosszas bevezető után azonban vizsgáljuk meg, hogy Jusztinosz Szentírás-értelmezésében hogyan foglal el központi helyet a logosztan.

³⁷ Uo. 99.

³⁸ Uo. 101.

³⁹ Uo. 103. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a platonizmus erős hatást gyakorolt a krisztológiára. Néhol a szent szerzők a kategóriák pusztá felhasználásán kívül korrekcióval is éltek. Gregory E. Sterling rendkívül érdekes tanulmányában több ilyen keresztény módosításról is olvashatunk. Lásd. GREGORY E. STERLING: „Philo Has Not Been Used Half Enough”. The Significance of Philo of Alexandria for the Study of the New Testament, *Perspectives, Religious Studies* 30 (2003/3) 251–268.

⁴⁰ DAVID T. RUNIA: *Philo in Early Christian Literature*, i. m., 103.

⁴¹ Uo.

3. VAGYOK, AKI „VELED VAN”

Jahve nevének egyik értelmezése megengedi, hogy az Úrra mint választottjait kísérő, és népéért cselekvő Istenre tekintsünk. Szabó Mária erre az értelmezésre a „dinamikus” kifejezést használja,⁴² szemben a lét teljességének statikus, ontológiai értelmezésével. Az 1Kor 10,4⁴³ azonosítja a pusztában népével tartó sziklát Krisztussal, miközben a *Zsidókhoz írt levél* a Fiú világ előtti létéről beszél. Fontos igazság tárul fel akkor, amikor a zsidók meg akarták kövezni a Fiúistent. Jézus ekkor így szólt: „Mielőtt Ábrahám lett volna, én vagyok” (Jn 8,58). Krisztus világ előtti létének – preegzisztenciájának – tudomásul vétele nélkül a *Szentírás* megannyi helye értelmezhetetlen volna (Jn 1,15: „előbb volt, mint én” stb.), ezért az apostolok és egyházatyák számára kiemelt fontosságú volt ezeknek a titokzatos szakaszoknak a megvilágítása.

A zsidóság körében már korábban voltak próbálkozások az isteni közvetítő személyének és küldetésének felismerésére. Ez jogi és erkölcsi szinten a Tóra, az isteni Törvény gondolatának felismeréséhez; életvezetés szintjén a Bölcsesség emberekhez ellátogató alakjához; isteni megnyilatkozás szempontjából a targumok *Memrájához* és *Shekinájához*; megváltástani megfontolásból pedig a Messiás alakjához vezetett. Ezek mind-mind egy olyan közvetítőre mutattak Isten és ember között, aki/ami a világ kezdetétől létezik. Holte szerint a zsidóság teológiájában megfigyelhető törekvés az isteni attribútumok megszemélyesítése.⁴⁴

„Ami Jusztinosz számára értelmezési feladat, az az Ószövetség magyarázata. Ehhez a Logosz megtestesülése a kulcs. Krisztus eljövele megvilágítja az Ószövetség jövődöléseit, eseményeinek értelmét.”⁴⁵ Ezért Jusztinoszt exegézist bátran nevezhetjük krisztológiai exegézisnek. Philón számára is fontosak voltak a teofániák, hiszen olyan eseményekként írta le azokat, mint amelyek alkalmával az isteni Logosz kommunikált a világgal. Kenneth Schenk szerint

⁴² SZABÓ MÁRIA: *A zsoltárok kincsei. Zsoltárfordítás nyelvi-filológiai jegyzetekkel. Válogatás A Zsoltárok I. könyvéből (1–41)*, Szent István Társulat, Budapest, 2015, 13.

⁴³ „Ittak ugyanis a lelki sziklából, amely kísérte őket, s a szikla Krisztus volt.”

⁴⁴ RAGNAR HOLTE: *Logos Spermatikos. Christianity and Ancient Philosophy according to St. Justin's Apologies*, i. m., 122–123. A Törvény megszemélyesítésével a rabbinikus zsidóság a Logosz és a Bölcsesség pogány gondolatára felelt. Lásd uo. 122.

⁴⁵ Lásd VANYÓ LÁSZLÓ: *Az egyházatyák Bibliája és az ókeresztény exegézis módszere, története. Septuaginta, Diatesszaron, Vetus Latina, Vulgata*, Jel, Budapest, 2002, 221.

azonban nem egyértelmű, hogy ez a Logosz teljes értelemben vett személy-e.⁴⁶ Jusztinosz számára ezek az események azért kivételesek, mert a Logosz a preegzisztens Krisztus, aki a Második Isten, aki valós személy. Számára a Logosz nem egy személytelen isteni gondolatvilág, hanem egészen személyes, hüposztatikus létező.⁴⁷ A szerző közelebb áll ahhoz a rabbinikus tanításhoz, amely a Logoszt a preegzisztens Törvénnyel helyezi szoros kapcsolatba, mint az alexandriai filozófiai logosztanhoz, amely szerint a logosz az ideák személytelen foglalata.⁴⁸ Vanyó László frappáns megfogalmazása, hogy „Philón rendszerint »kezdetben lévő logoszról« beszélt, Jusztinosz pedig a »Logoszról, AKI a kezdet«.”⁴⁹ Jusztinosz a 2. Ap. 8.3-ban; 9.4-ban és főleg a 10-ben beszél a Logoszról mint személyről.

Vitapartnere, a zsidó Trifón nem fogadta el egy Második Isten létét, leginkább adopcionista keretekben gondolkodott Krisztus messiási mivoltáról. Az istenség szenvedése talán számára is nehezen elképzelhető gondolat lett volna. Erre válaszként Jusztinosz a kereszt-testimóniákhoz fordult, az istenséget pedig az ószövetségi teofániák krisztológiai értelmezésével magyarázta.⁵⁰

Jusztinosz azzal vádolta a zsidókat, hogy az Atyaistenről antropomorf módon beszélnek, csakúgy, mint a bálványimádók. Szerinte az Atya születetlen, felfoghatatlan, fizikai szemekkel láthatatlan, megnevezhetetlen, jóságos, teremtmény és üdvözítő. Szerinte az Atya elnevezés tulajdonképpen nem is név – mert a név névadót feltételez, aki Isten előtt kellett volna, hogy létezzen, ami kétségtelenül lehetetlen –, ahogyan az Isten, Teremtő, Úr elnevezések sem nevek (ὀνόματα), hanem megszólítási formák (προσῳρισμοί). Isten egyetlen, valódi és hatalommal teli neve Jézus Krisztus.⁵¹ Jusztinosz bizonyos gnosztikus szekták-

⁴⁶ KENNETH SCHENK: *Bevezetés Philón életéhez és írásaihoz*, L'Harmattan, Budapest, 2010, 98. (ford. Szabó Xavér)

⁴⁷ DAVID T. RUNIA: *Philo in Early Christian Literature*, i. m., 99–100.

⁴⁸ János evangéliumának szerzője már egyébként is célzottan átformálta az alexandriai filozófiai logosztant. Lásd ROBERT PELTIER – DAN LIOY: Is John's Λόγος Christology a Polemical Response to Philo of Alexandria's Logos Philosophy (Part I.), *Conspectus* 28 (2019/1) 65–90. Vö. R. M. PRICE: „Hellenization” and Logos Doctrine in Justin Martyr, *Vigiliae Christianae* 42 (1988/1) 20. [<https://doi.org/10.1163/157007288X00291>]

⁴⁹ Lásd uo. 226.; vö. Órigenész azon kijelentésével, miszerint: „Mi más lenne a kezdete minden dolognak, mint a mi Urunk, mindenek megváltója, Jézus Krisztus, minden teremtmény elsőszülötte?” Lásd ERIC FRANCIS OSBORN: *Justin Martyr*, i. m., 29.

⁵⁰ VANYÓ LÁSZLÓ: *Az egyházatyák Bibliája és az ókeresztény exegézis módszere, története*, i. m., 222.

⁵¹ ERIC FRANCIS OSBORN: *Justin Martyr*, i. m., 22–25.

kal vitatkozhatott, akik azzal kecsegtették magukat, hogy tudják Isten titkos nevét.

A téveszmék, melyek az egyetlen és igaz Isten imádatát övezik, a démonoknak köszönhetőek, ők hitetik el az emberekkel, hogy ennek a kezdetlen Istennek szüksége van véres áldozatokra, libációra, tömjénfüstre és efféle dolgokra. Nem volt elrugaskodott gondolat, hogy Istennek fia van. Gondoljunk csak a félistenek egész seregére. Jusztinosz számára azonban ez a Fiú számbeileg és nem lényegileg különálló létező az Atyától. Ezt alátámasztja a *Téremtés könyve* emberek teremtésére vonatkozó kohortatívusza: „Alkossunk embert a képmásunkra [...]” (Ter 1,26). Ennek a különállóságnak, de egylényegűségnek – mely szó Jusztinosznál még anakronisztikus, de sokatmondó – a mintaképe a tűz, mely lángra lobbant és lényegéből részesít. A lényeg különállósága diteizmushoz vezetett volna, Markión tanításának és a zsidók vádjainak alapot szolgáltatva.

A Logosz tehát mindenekelőtt lévő (προϋπάρχοντα/προϋπάρχαντα⁵²); az Atyával együtt lévő (συνών) Fiúisten (υἱὸς θεός); értelmes (ὑδνῶμῖς λογικῇ); mennyei utód (γέννημα). Trakatellis ilyen és ehhez hasonló terminus technicusokat vizsgál művének a preegzisztens Krisztusról szóló részében.⁵³ Különösen érdekes, hogy Jusztinosz mintegy „kontrolláló faktorként” csak a Bibliában megtalálható szavakat használta, és sohasem elvont, filozófiai kifejezéseket.⁵⁴ Jusztinosz igyekezett az Írásra az Írással válaszolni, hiszen az volt az a közös alap, amelyből zsidó vitapartnerével kiindulhatott.

Jusztinosz látta a Logoszt az isteni belső gondolatvilágban; őt látta akkor, amikor a gondviselő Isten becsukta Noé bárkájának ajtaját (Ter 7,16); amikor két angyal között Ábrahámnak megjelent Mamre terebintjénél (Ter 18); amikor kén- és tűzesőt hullatott Szodomára és Gomorrára (Ter 19,24); amikor Mózeshez beszélt az égő csipkebokorban (Kiv 3,1–4,17). Tehát Krisztus Ábrahám, Izsák, Jákob és Mózes Istene.⁵⁵ Túlzás nélkül kijelenthetjük, hogy az ószövetségi teofániák ezzel *logophániákká* váltak.⁵⁶

Kérdés, hogy az égő csipkebokor jelenetében miért beszél a szöveg az „Úr angyaláról”, hogyha az Jusztinosz szerint nem más, mint Krisztus. A válasza-

⁵² Vö. Párb. 48.2; 87.2

⁵³ DEMETRIUS C. TRAKATELLIS: *The Pre-existence of Christ in the Writings of Justin Martyr*, i. m., 29.

⁵⁴ Uo. 50.

⁵⁵ VANYÓ LÁSZLÓ: *Ókeresztény írók lexikona*, i. m., 294.

⁵⁶ RAGNAR HOLTE: *Logos Spermatikos. Christianity and Ancient Philosophy according to St. Justin's Apologies*, i. m., 127.

dásban segíthet, ha tisztán látjuk, hogy az Ószövetség sokszor használja Krisztusra az angyal (ἄγγελος) szót, de annak első jelentésében, ami a „küldött”. Ahogy Tertullianus mondta: „officii, non naturae”,⁵⁷ tehát az Úr angyala nem feltétlenül egy angyali természettel bíró létező, hanem a szolgálatkész Fiúisten. Ez az alávetettség az evangéliumok tanításából különösen is bebizonyosodik (vö. Jn 13).

Jusztinosz tipologikusan értelmezi József nevét is, mint ami a megváltó névének előképe (Ψῆνι – Jahve az üdvösség). József küldetése megmutatja a Megváltó feladatát: népe bevezetését az Ígért földjére, amely föld tulajdonképpen Isten, az ember egyetlen és örök java (Zsolt 16). Érdekesség, hogy Jusztinosz a József névre használt fővezér/parancsnok (ἀρχιστρατήγος) kifejezést szintén krisztológiai felségcímként használja.⁵⁸ Következtetésként tehát levonható, hogy a logosztan az apologéta számára afféle exegetikai útmutatóként szolgált, ami Trakatellis szerint egyedülálló az egész 1. és 2. században.⁵⁹

Száma „Krisztus nemcsak az előre meghirdetett és tipologikusan előre megmutatott Messiás, de valóban az az Isten, aki az ószövetség üdvörténetében maga cselekedett”.⁶⁰ Jusztinosz úgy tudta tiszteletben tartani az Atyaisten tökéletes világlelettségét, hogy bemutatott egy mediátort, akinek a személyén keresztül az Atya a világgal kommunikál. Ez a közvetítő az Atyja akaratát maradéktalanul teljesítő Logosz. Az Ószövetség és az Újszövetség Istene tehát egy és ugyanaz a személy: a Logosz Jézus Krisztus, a teremő és üdvözítő Isten.

4. IGAZSÁGMAGVAK

Amikor Jusztinosz párbeszédbe elegyedett a pogány uralkodókkal, nem hagyhatta tisztázatlanul az egyház doktrinális hagyománya és a különböző filozófiai közötti kapcsolat kérdését. A legtöbb apologéta egyetértett abban, hogy a kereszténység a teljes Igazság letéteményese. Ez a felismerés az alapja annak a kegyelemtan alaptételnek, melyet Szent Ciprián (†258) fogalmazott meg 77. levelében, miszerint a helyi egyházon kívül nincs üdvösség. Az egyházatya erre az eretnekek által kiszolgáltatott keresztség érvényességével kapcsolatban

⁵⁷ ERIC FRANCIS OSBORN: *Justin Martyr*, i. m., 34.

⁵⁸ DEMETRIUS C. TRAKATELLIS: *The Pre-existence of Christ in the Writings of Justin Martyr*, i. m., 59.

⁵⁹ Uo. 67.

⁶⁰ Uo. 91.

tért ki.⁶¹ Szent Jusztinosz pogány filozófiai előképzettsége segítségével és bibliai ismereteivel olyan megoldást adott az egyháztan és a megváltástan közötti kapcsolat természetére, mely azóta is teológusok egész sorát mozgatta meg, sürgetve a pontosabb tisztázásra.

Nincsen konszenzus Jusztinosz logoszcúra-elképzelésének interpretációjával kapcsolatban. Meglátásom szerint ez amiatt van, mert a téma szerteágazó, és a 2. században divatos filozófiai irányzatok mélyreható ismeretét követeli. Ehhez járul hozzá, amire Ragnar Holte úgy utal, mint „a *logosz szpermatikosz*-teória túlértelmezése”.⁶² Semmiképpen nem szeretnék hozzájárulni ehhez a tendenciához. Mindazonáltal a modern kézikönyvek nem mernek a probléma velejéig hatolni, és csak kevesen kísérelték ezt megtenni (pl. Max Pohlenz, Carl Andersen), és az ő véleményük sem teljesen elfogadható. További nehézség, hogy sztoikus és philóni logosztanról is beszélhetünk, de sajátosan keresztényről is a *János-evangélium* nyomán. Vajon ebben az esetben Jusztinosz szintézisteremtéséről van szó, vagy saját, új megállapításokról a logosztan vonatkozásában?⁶³ Mivel egy szélsőségesen individualista elméletalkotás az egyházatyák korában valószínűtlen, kedvezőbb, ha Jusztinoszt inkább egy élő exegetikai és kateketikai tradícióáramlásban helyezzük el.⁶⁴

Ragnar Holte a szisztematikus tárgyalás előtt felsorolja a téma szempontjából fontos szöveghelyeket (1. *Ap.* 5.2–4; 46.1–5; 63.10; 63.16; 2. *Ap.* 8.1–3; 10.1–8; 13.1–6), kiemelve eredeti nyelven a fontos szófordulatokat. Jusztinosz elképzelésének ismertetése két argumentum bevonásával kezdhető el. Az első az ún. „kölcönelmélet”, mely azon alapul, hogy a legkülönbélebb filozófiai irányzatok kiötlői Mózesről/Ábrahámról, egyszóval a héberektől merítették tudásukat. Angol nyelven szélsőségesebb a megfogalmazás, ugyanis a „theft-theory” tükörfordítása „lopásmélet” lenne. A második a „démonelmélet”, mellyel az apologéta annak a meggyőződésének ad hangot, miszerint a pogány világ istentisztelete infernalis befolyás által jött létre. Jusztinosz ebbe a keretrendszerbe illesztette be megkeresztelt filozófiai ismereteit.

David E. Nyström szerint Jusztinosz különböző érvelési stratégiái (*theft-theory, inspiration-theory*) egymásba fonódnak, erejüket egymásból nyerik, és így egy olyan háló képe rajzolódik ki előttünk, mely meggyőzőerejében több-

⁶¹ *Szent Cyprianus levelezése*, Jel, Budapest, 2014, 425–428.

⁶² RAGNAR HOLTE: *Logos Spermatikos. Christianity and Ancient Philosophy according to St. Justin's Apologies*, i. m., 110.

⁶³ Uo. 113.

⁶⁴ Uo. 117–118.

szőrösét teszi ki a külön szálon futó gondolatoknak.⁶⁵ Felmerül számára a kérdés, hogy milyen szerepe van az érvelési stratégiák mögött megbúvó logosztannak (*logos doctrine*). Szerinte Krisztus azonosítása az egyetemes Logosszal kiváló, ám valamiképp bátor cselekedet a korai keresztény szerzők részéről, mely magára vonhatta filozofikus alkatú szemlélődők figyelmét.⁶⁶

Nyström szerint ez az azonosítás a jusztinosi érvelés gerince, mellyel az apologéta négy kérdésre tudott felelni:

1. *A kereszténység észszerűségére*: Jézus Krisztus és a Logosz szó felcserélhetősége azt szavatolja, hogy mindazok, akik logikusan élnek, és életükben igyekeznek ezt a logikát az élet minden szintjén alkalmazni, meg fogják érteni a kereszténység észszerűségét és józanságát.
2. *Arra, hogy miért üldözik a kereszténységet*: ugyanis Jusztinosznál egyfajta kozmikus háború zajlik a Logosz és a démoni erők között. Szókratész halála valamiképp ennek egyedülálló példája, hiszen ő is azért halt meg, mert az észszerű vallás követésére hívta kortársait, akit aztán istentelenség vádjával végeztek ki (2. Ap. 10.5–8). Úgy fogalmaznék, hogy a démonelmélet a logosztan kiegészítőjévé válik.
3. *A kereszténység megjelenésének újszerűségére*: a kereszténység a legfőbb, szennyezetlen igazság. Téren és időn felül áll igazságtartalma, és ez az igazság ítéli meg a császárokat is. Egészen radikális, amit a 2. Ap. 2.2-ben ír: „azoknak, akik nem a helyes értelemnek megfelelően alakítják életüket, örök tűzben való bűnhődés az ígéret”.⁶⁷
4. *A Jusztinosz által „újraformált/adaptált” kölcsönelmélet és az inspirációelmélet háttérében a Logosz által disszeminált igazságok tanítása áll*: eszerint a filozófusok és a próféták közvetlenül a Logosztól nyerték ihletésüket, bár itt fontos megkülönböztetéseket kell tenni. Jusztinosz számára azok, akik már leírták tanításukat (Platón, Püthagorasz, a sztoikusok és költők – οἱ συγγραφεῖς) kevésbé szavahihetők, mint akik nem tették meg ugyanezt (Szókratész, Hérakleitosz és bizonyos ószövegségi alakok).⁶⁸ Tehát a logosztan a két elmélet kohézióját még jobban erősíti.

⁶⁵ DAVID E. NYSTRÖM: The Apology of Justin. Literary Strategies and the Defence of Christianity, in Markus Bockmuehl et al. (Hrsg.): *Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2. Reihe* 462, Mohr Siebeck, Tübingen, 2018, 82. [<https://doi.org/10.1628/978-3-16-155762-0>]

⁶⁶ Uo. 84.

⁶⁷ VANYÓ LÁSZLÓ (szerk.): *Ókeresztény Írók* 8., i. m., 120.

⁶⁸ DAVID E. NYSTRÖM: *The Apology of Justin*, i. m., 91.

A logoszcsirák gondolköre már ismeretes volt a 2. században, azonban egyházi elfogadásra várt. Ezt az elfogadást pecsételte meg Szent Jusztinosz a jánosi azonosítás (a Logosz mint Jézus Krisztus) alapján. Vanyó László úgy fogalmaz: „a személytelen tűz-logoszt a személyes Isten-logossal helyettesítette”.⁶⁹

Jusztinosz mindig a közös alaphól szándékozott kiindulni a párbeszédben, ezért érdemes rámutatni arra, hogy Marcus Aurelius császár számára – aki a sztoikus filozófia követője volt – nem volt ismeretlen a logoszcsirák gondolata.⁷⁰ Már a sztoikusok is megfogalmazták azt a tant, miszerint az emberi és az isteni értelem között rokonság van: „az igazság velünk született csírái teszik lehetővé a megismerést, s egyáltalán a közösségi életet [...] a *logoszcsirák* ebben az értelemben az emberi természettel együtt adott, velünk született, túlnyomórészt valláserkölcsi tartalmú egyetemes fogalmakat jelentik”.⁷¹ Ilyen fogalmak például: Isten; jó és rossz stb.

Habár a sztoikusok *tabula rasaként* tekintettek az újszülött lelkére, a logoszcsirák tana vizsgálatakor erős platonista hatás érhető tetten. Azért volt ez lehetséges, mert a középplatonikusok „a sztoikus koncepciókat újraértelmezték egy anyagtalánabb, transzcendens módon”.⁷² Segítséget nyújtott ebben a platóni *részesedéstan* (μέθεξις) – mely választ adott a Logosz és az emberek közötti kapcsolat módjára –; a peripatetikus iskola *formatana*, melynek alaptézise, hogy az isteni formák világa és az anyagi dolgok természete nem keveredik egymással. Jusztinosz számára az „utánzás” (μίμημα) szó szintén felhasználható volt, az ember utánozza a tökéletesen „más” (ἕτερον) Logoszt, és így nyeri el a kegyelmet általa. Ez összefügg azzal, amit a *János-evangélium* mond: „Mindnyájan az ő teljességéből részesültünk(!), kegyelmet kegyelemre halmozva” (Jn 1,16). A Logosz utánzása Krisztus utánzása (*imitatio Christi*), mely gondolat a keresztény lelkiség egyik legfőbb vonása.

Érdekesség, hogy a Krisztus és a közösség kapcsolatát kifejező „részesedés” szó nem tisztán filozófiai terminus, hanem a keresztény liturgiában is használt Szent Pál-i kifejezés (vö. 1Kor 10,17; 10,21). Jusztinosz az *1. Apológiában* használja a rokon értelmű μεταλαμβάνειν (magához venni) kifejezést, mely szintén eucharisztikus szöveggörnyezetben ismeretes. A Logosz és a keresztények kapcsolata tehát nem pusztán mentális természetű, de szakramentális

⁶⁹ VANYÓ LÁSZLÓ: *Az ókeresztény egyház irodalma* 1., i. m., 228.

⁷⁰ DAVID T. RUNIA: *Philo in Early Christian Literature*, i. m., 100.

⁷¹ VANYÓ LÁSZLÓ: *Ókeresztény írók lexikona*, i. m., 295.

⁷² RAGNAR HOLTE: *Logos Spermatikos. Christianity and Ancient Philosophy according to St. Justin's Apologies*, i. m., 121.

is.⁷³ Ezért Jusztinosz logosztana nemcsak az üdvtörténetet, a kinyilatkoztatást és az antropológiát érinti, de a szentségtanra is odamutat.

A *logoszc sírák-teória* tartalma a következő: csak a keresztények a teljes Igazság birtokosai. Habár más vallásokban és filozófiai rendszerekben is megtalálhatóak az igazság felvillanásai, de csak az egyházé a teljes igazság, mivel az a megtestesült Logoszt imádja. Ez tehát egyszerre egy *teológiailag tradicionalista*, ugyanakkor *filozófiailag eklektikus* álláspont, hiszen számításba vesz más hagyományokat, és nem zárja ki azok eredendő értékét és jó meglátásaikat.

Hajlamosak vagyunk a különböző filozófiai irányzatokat egyoldalúan *gondolkodásmódként* értelmezni, azonban „a második századra ezek üdvösségre vonatkozó vallásos tanokká fejlődtek, és jóval több hangsúly helyeződött a vallási és morális tisztaság begyakorlására”.⁷⁴ Érdemesebb tehát – modern szóhasználattal élve – *életstílusokról* beszélni. Az apologéta ezeket az elképzeléseket kritizálja, és hangsúlyozza, hogy egyedül a kereszténység az egyetlen biztonságos „életstílus”. Az ésszerű élet (κατὰ λόγον ζῆν) Krisztus követése. Semmi irracionális nincs tehát az egyház tanításában, amiért azt üldözni kellene.

A platonista elképzelésekkel ellentétben az ember nem érheti el a tökéletes erényt, és a sztoikusok véleményével szemben nem kerülhet tökéletes harmóniába a Természettel. A Logosz és közöttünk lévő ontológiai különbség meghatározó. Az önerő kevésnek bizonyul, szükség van a Logosz kegyelmet közvetítő munkájára. Éppen ezért Jusztinosz az erényeket és a filozófiai igazságokat csak részlegesként, „magvakként/csírákként” ismeri el, és elveti az összes „teloszideált”, életcél-elképzelést.⁷⁵ Kegyelem nélküli *noészisz*, harmónia és erény nem lehetséges.

Azért nem vagyunk képesek befogadni a teljes Igazságot, mert emberi természetünk és „kapacitásunk” ezt nem engedi. Jusztinosz szerint istenismertünk tökéletlen, homályos és nehezen elérhető; természetes értelmünk pedig támogatásra szorul, és az esetek nagyobb részében démonok által bebörtönzött.⁷⁶ A legjobb filozófiai rendszer is csak tévedések és alkalmanként felvillanó igazságok elege.

Jusztinosz tanítása megfogalmazásakor a filozófiában klasszikussá vált tézis – antitézis – séma mentén gondolkodva (anyag – forma; igazság – téveszme;

⁷³ DEMETRIUS C. TRAKATELLIS: *The Apology of Justin*, i. m., 114–115.

⁷⁴ RAGNAR HOLTE: *Logos Spermatikos. Christianity and Ancient Philosophy according to St. Justin's Apologies*, i. m., 166.

⁷⁵ Uo. 166.

⁷⁶ Uo. 151, 161.

szó – tett; külső világ – belső világ stb.), az ellentmondás gondolatát fordította a bölcselek ellen.⁷⁷ Bármilyen, amit mondunk, részleges, és csak Krisztus által (őrá irányulva) válik igazzá. Mintha felsejlene a hegei dialektika egyfajta perszonalista szintézise, aki nem más, mint a paradoxonokat *megszüntető*, a kultúrák nagy szavait *megőrző* és az embert *magasabb szintre emelő* Krisztus Logosz.

A tökéletes gnózis elérése Krisztus kegyelmének (χάρις) és erejének (δύναμις) köszönhető, nem emberi okoskodásnak. Mindenki számára elérhető, nem pusztán egy intellektuális arisztokrácia jussa.⁷⁸ Az ószövetség próféciai kitüntettek, mert a Logosz saját magáról szóló jövendöléseit tartalmazzák,⁷⁹ de az összes többi nép tanítása csak részigazság. Organikus, növekvő és fejlődő, de még csak rügyszerű, mennyiségileg és minőségileg is a teljesség ellentéte.⁸⁰ A rítusok különbözősége és a filozófiai iskolák sokszínűsége annak köszönhető, hogy a Magvető (lásd Mt 13) sokféle magot hint a termőföldbe, és a mezőgazdálkodásnak is sokféle módja létezik.⁸¹ Leslie William Barnard is megjelöli ezt az evangéliumi parabolát mint a *logos spermatikos* teória egyik forrását. Számára a másik kettő a már korábban ismertetett sztoikus tanítás, továbbá a vetés és ültetés gondolatának gyakorisága Alexandriai Philónnál.⁸²

Talán kevesen hívták fel a figyelmet arra, de nem kerülhette el figyelmeztet, hogy a 2. század végén a logoszcírák gondolata egy másik szerzőnél, Alexandriai Kelemennél is megjelenik.⁸³ Kelemen egyébként egész *Sztrómateisz* c. művében állítja a démoni konkoly meglétét az Ige magvetésében, ugyanakkor

⁷⁷ RAGNAR HOLTE: *Logos Spermatikos. Christianity and Ancient Philosophy according to St. Justin's Apologies*, i. m., 151–152.

⁷⁸ Uo. 167–168.

⁷⁹ VANYÓ LÁSZLÓ: *Az egyházatyák Bibliája*, i. m., 222.

⁸⁰ DEMETRIUS C. TRAKATELLIS: *The Apology of Justin*, i. m., 120.

⁸¹ ERIC FRANCIS OSBORN: *Justin Martyr*, i. m., 38.

⁸² LESLIE WILLIAM BARNARD: *St. Justin Martyr*, i. m., 14.

⁸³ „Kimutatható tehát, hogy az összes görög és barbár közül, akik az igazságra törekedtek, egyesek nagyon sok, mások csak bizonyos részt birtokolnak az igazság igéjéből, ha ugyan birtokolnak [...] Az igazság igen sok magvát(!) lelhetjük fel az eretnekek körében magasztalt férfiaknál [...] Ugyanígy tehát akár a barbár, akár a görög filozófia, még ha tépdeste is az örök igazságot, nem a Dionüszosz féle mitológia, hanem az örök Ige teológiáját művelte. Aki pedig a szétszedett részeket újra összerakja és újból egyesíti, az – tudjátok – a teljes Igét, vagyis az igazságot nagy bizonyossággal fogja szemlélni.” *Str.* I/13:57., in ALEXANDRIAI KELEMEN: *Sztrómateisz. Szöttek I. könyv*, Jel, Budapest 2021, 104–105.

amint az a lenti idézetből is kitűnik, buzdít az igazság elemeinek összeillesztésére és az „eklektikus filozófia” művelésére.⁸⁴

Jusztinosz szerint nekünk embereknek van saját logoszunk, de ezt csak a kereszttségben kapjuk meg. Ez a rész képesíti az embert a szellemi igazságok felfogására,⁸⁵ ez az, amit a Logosz megvilágosít. Újabb bizonyíték a Fiúisten preegzisztenciájára a következő gondolat: ha a Fiúistennek nincsen világ előtti léte, akkor hogyan lehetnének neki felelősek tetteikkel azok az emberek, akik előtte éltek.⁸⁶ A logoszcsírák gondolata tehát az üdvtörténet szolgálatában áll, és arra a megvilágosító tevékenységre mutat, amelyet a Logosz az emberekért végez a démoni erők elvakító munkálkodásával szemben. Ez a segítő kegyelem minden emberre kiterjed, mert még a pogányoknak is van „szívbe írt törvényük” (lásd Róm 2,14–15). Mindazok, akik logosz szerint (μετὰ λόγου) éltek, azok keresztények,⁸⁷ hiszen Krisztus mindenkiért meghalt. A keresztényeknek igenis logikus a vallásuk, és nem nevezhetők ateistáknak, hiszen Istenük az egyetlen „logikus” Isten, akinek képe és hasonlatossága az emberi értelem. Végezetül Yang-en Cheng megállapítását szeretném ismertetni, aki úgy gondolta, hogy Jusztinosz nagysága abban áll, hogy ő volt az első, aki hangsúlyozta a „részleges logosz” és a „teljes Logosz” közötti különbségtételt, ezzel mutatva rá arra, hogy Jézus Krisztus a végső kinyilatkoztatás, ilyen értelemben a teljes Logosz.⁸⁸

Következtetésként megállapítható, hogy Jusztinosz fontos célkitűzése az volt, hogy elejét vegye bármiféle intellektualizmusnak – mely a hamis gnózis legfőbb sajátossága –, valamint annak a fajta relativizmusnak, amelyik minden vallási formát egyenértékűnek tüntet fel.⁸⁹ Az apologéta ráirányította a figyelmet az üdvözítő Isten emberekre vonatkozó tervére, és a kegyelem szükségességére. Mindeközben másokat sem rekesztett ki exkluzivista módon Isten uralmából, értékeiket elismerte, és arra hívta őket, hogy az evangélium termékenyítő vizével öntözzék meg azokat a bizonyos igemagvakat. Korunkban, a

⁸⁴ Str. I/7:37. Uo. 87.

⁸⁵ VANYÓ LÁSZLÓ: *Az ókeresztény egyház irodalma* 1., i. m., 231.

⁸⁶ RAGNAR HOLTE: *Logos Spermatikos. Christianity and Ancient Philosophy according to St. Justin's Apologies*, i. m., 118.

⁸⁷ ERIC FRANCIS OSBORN: *Justin Martyr*, i. m., 163.

⁸⁸ YANG-EN CHENG: *The Idea of Logos in Justin Martyr's Writings*, i. m., 269.

⁸⁹ ERIC FRANCIS OSBORN: *Justin Martyr*, i. m., 39.

„relativizmus diktatúrájában”⁹⁰ Jusztinosz apológiai értékes útravalóként szolgálhatnak.

5. KÖVETKEZTETÉSEK

Nagy vonalakban bemutatam Jusztinosz vértanú portréját a patrisztikus irodalomban, különös tekintettel az apologéta üdvtörténet-elképzelésére, melyben kiemelt szerepe van a Második Istennek, a Logosznak. Miután Isten megteremtette a világot, és miután az első emberpár elbukott, az Atya a Fiúisten által akarja megmenteni a világot. Isten „visszamegy arra a pontra, ahol a dolgok rosszra fordultak, újra felveszi őket (az elbukott emberiséget), és elviszi őket oda, ahová eredetileg tervezte”.⁹¹ Az isteni üdvtörténetet (οἰκονομία) tehát a következőképpen vázolható fel: a Logosz az emberiséget a kezdetektől vezeti, választottai mellé szegődik, és segít eligazodni a profán történelem zűrzavarában. Megjövendöli önmaga érkezését, megszületik és végigjárja azt az életutat, amit Krisztus-eseményként ismerünk. Feltámadása után velünk marad a világ végezetéig (Mt 28,20), megvilágosítja értelmünket, és részesíti lelkünket az örök életben.

Jusztinosz úttörő volt abban, hogy az Istenben számban különböző, de akaratban azonos személyekre mutatott rá. Számára a Második Isten valódi értelemben vett személy: Jézus Krisztus. Ő a Logosz, a teljes Igazság, az ő érdeke az értelem magvetése emberi, kulturális és vallási értelemben is. Jusztinosz gondolkodásában a Logosz így gyújtóponttá válik, amely nem engedi, hogy a különböző teológiai diszciplínák széthulljanak. A krisztológiai logosztan megtermékenyíti a teremtéstan, a kegyelemtan, a szentségtan és az antropológia valamennyi elemét, olyan filozófiát adva a későbbi korok számára, melynek segítségével magabiztosan, félelmet nem ismerve tudunk a többi hagyomány felé nyitni.

⁹⁰ XVI. Benedek pápa 2005-ben a Szent Péter-bazilikában elhangzott szentbeszédében használta ezt a kifejező szóösszetételt.

⁹¹ ERIC FRANCIS OSBORN: *Justin Martyr*, i. m., 163.

Vallási médiatartalmak előállítóinak szerepfelfogásai Magyarországon

ANDOK MÓNICA – P. SZILCZL DÓRA – RADEZKY ANDRÁS

Abstract

Research on the relationship between religion and the media has expanded in the past decade with many new directions, one of which is the investigation of the creators of religious media content, more precisely the exploration of their different role perceptions, commitment, motivations and goals. Religious content creators are authors of content appearing on various media platforms. This study presents the research we conducted among Hungarian religious content creators between 2019-2021. The purpose of our study is to develop a well-founded role typology, based on the defining features and modes of operation of each role type.

Keywords: *Heidi A. Campbell, digital media, journalistic roles, religious content creators, religious media.*

Kulcsszavak: *Heidi A. Campbell, digitális média, újságírói szerepek, vallási média, vallási tartalomgyártók.*

I. BEVEZETÉS

Vallás és média, valamint digitális média kapcsolatát számos nemzetközi és hazai kutatás vizsgálta eltérő szempontokból. Foglalkoztak a kutatók a vallási témák médiabeli reprezentálásával és ezen reprezentációk részrehajló voltával úgy a hírműsorokban, mind a populáris kultúra műfajaiban.¹ Számos ame-

ANDOK MÓNICA médiakutató, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kommunikáció Tanszékének vezetője, habilitált egyetemi docens; andok.monika@btk.ppke.hu

P. SZILCZL DÓRA kommunikációkutató a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kommunikáció- és Médiatudomány Intézetének adjunktusa; szilczl.dora@btk.ppke.hu

RADEZKY ANDRÁS a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Intézetének adjunktusa, a Magyar Katolikus Rádió vezérigazgató-helyettese; radetzky.andras@btk.ppke.hu

rikai médiakutató elemezte a televíziós evangelizáció működését és hatását, illetve a vallási hovatartozás megmutatásának lehetőségeit a hálózati kommunikáció világában.² 2020-tól kezdődően a koronavírus-járvány tovább élénkítette a kutatói érdeklődést a hálózati kommunikáció és a vallás kapcsolatának vonatkozásában. Számos tekintetben foglalkoztak a vallási szertartások online közvetítésének mediális sajátosságaival, a megváltozott befogadói tapasztalattal és az egyházi szabályozással egyaránt.³

A hazai kutatások többnyire összhangban vannak a nemzetközi kutatási irányzatokkal.⁴ Többek között a következőkkel foglalkoznak: vallás és nyilvánosság, a mediatizált nyilvánosság kérdése és az itt konstruált identitás.⁵ Val-

¹ Vö. L. SCHOFIELD CLARK – STEWART M. HOOVER: At the Intersection of Media, Culture and Religion. A Bibliographic Essay, in Stewart. M. Hoover – Knut Lundby (eds.): *Rethinking Media, Religion and Culture*, SAGE, Thousand Oaks – London – Delhi, 1997, 15–36; STEWART. M. HOOVER – KNUT LUNDBY (eds.): *Rethinking Media, Religion and Culture*, SAGE, Thousand Oaks – London – Delhi, 1997; MARKUS MOBERG – MARTIN RADERMACHER: Mainline Churches and Popular Culture. An Introduction to a Special Issue, *Journal of Religion and Popular Culture* 30 (2018/1) 1–5. [<https://doi.org/10.3138/jrpc.2017.0033>]

² Vö. HEIDI A. CAMPBELL: *Digital Religion. Understanding Religious Practice in New Media Worlds*, Routledge – Taylor and Francis Group, London – New York, 2012 [<https://doi.org/10.4324/9780203084861>]; CHRISTOPHER HELLAND: Online-religion/Religion-online and Virtual Communitas, in Jeffrey K. Hadden – Douglas E. Cowan (eds.): *Religion on the Internet. Research Prospects and Promises*, JAI Press, New York, 2000, 205–233; PAULINE HOPE CHEONG et al. (eds.): *Digital Religion, Social Media and Culture. Perspectives, Practices and Future*, Peter Lang Publishing, New York, 2012.

³ Vö. HEIDI A. CAMPBELL (ed.): *The Distanced Church. Reflections on Doing Church Online*, Digital Religion Publications. Religion & Digital Culture Studies, New York, 2020; AGNOS-MILLIAN HERȚELIU: A Brief Comparative Study between the Seventh-Day Adventist Church and the Romanian Orthodox Church regarding (Online) Religious Worship during the COVID-19 Pandemic, *Religions* 14 (2023/11) 1353. [<https://doi.org/10.3390/rel14111353>]

⁴ Vö. ANDOK MÓNIKA: *Digitális vallás. Az új információs technológiák hatása a vallásokra, vallási közösségekre Magyarországon*, Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2022; MÓNIKA ANDOK – DÓRA SZILCZL – ANDRÁS RADEZKY: Hungarian Religious Creatives—Comparative Analysis, *Religions* 14 (2023/1) 97. [<https://doi.org/10.3390/rel14010097>]

⁵ Vö. LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS (szerk.): *Vallás – média – nyilvánosság. Új társadalomtudományi perspektívák*, Gondolat, Budapest, 2017; ANDRÁS MÁTÉ-TÓTH: A People's Church toward a Seeker-Friendly Catholicism in Hungary, in Bögre Zsuzsanna (ed.): *Seekers or Dwellers? Social Character of Religion in Hungary*, The Council for Research in Values and Philosophy, Washington, 2016, 25–50; P. SZILCZL DÓRA: A kollektív metamorfózisa. Szekularizációs

lások és médiareprezentációik vizsgálata.⁶ Kutatási téma volt a média intézményrendszerének és az egyház intézményrendszerének kapcsolata is.⁷ A vallás és a populáris (média)kultúra egymásra hatása szintén elemzés tárgya volt.⁸ A hálózati kommunikáció lehetőségeit és a koronavírus-járvány hatásait is tematizálták.⁹ Ebbe a magyar kutatási horizontba illeszkedik a vallásos tartalomalkotók szerepfelfogásának vizsgálata is. Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell a magyar vizsgálatok esetében azt a történelmi, egyháztörténeti különbséget, mely a magyar helyzetet nem minden aspektusban teszi összehasonlíthatóvá a nyugat-európai vagy az amerikai folyamatokkal. Ennek egyik oka a történelmi háttér, hiszen a rendszerváltozást megelőzően nem valósulhatott meg a szabad vallásgyakorlás az egyik oldalról és a média- és szólásszabadság a másik oldalról. A médiatartalmak és a média munkatársainak vizsgálata során ki kell térni erre a sajátos beágyazottságra is. Valamint kutatásunk során figyelembe kellett vennünk a magyar médiakörnyezet szabályozottságát mind jogi, mind pedig ökonomiai szempontból is. Végso soron ez adta a legtagabb kontextust a kutatásunkhoz. Ennek megfelelően kutatásunk háttérének bemutatását először a magyar médiaökoszisztéma leírásával kezdjük, majd ezt követi a vallási tartalomgyártókra vonatkozó nemzetközi elemzések bemutatása. Ezt két irányból tesszük meg: a nagy múltú, normatív hagyományból kiinduló új megközelítések ismertetésével.¹⁰ Meg kell említenünk még Heidi A. Campbell

aspektusok és a privát hit?, in Lázár Kovács Ákos (szerk.): *Vallás – média – nyilvánosság. Új társadalomtudományi perspektívák*, i. m., 63–83.

⁶ Vö. SÜRKÖSD MIKLÓS: Buddhizmus a médiában. Az amerikai, a brit és az angol nyelvű kínai újságok értelmezési keretei, *Médiakutató* 18 (2017/1–2) 55–73.

⁷ Vö. RADEZKY ANDRÁS (szerk.): *Örömhír mindenkinek. 15 éves a Magyar Katolikus Rádió. 15 éve örömhír mindenkinek*, Magyar Katolikus Rádió Zrt., Budapest, 2018.

⁸ Vö. POVEDÁK ISTVÁN: *Álhősök, hamis istenek. Hős- és sztárkultusz a posztmodern korban*, Gerhardus, Szeged, 2011.

⁹ Vö. ANDOK MÓNICA: *A kommunikáció rituális elmélete*, Gondolat, Budapest, 2017; ANDOK MÓNICA: *Digitális vallás*, i. m.; BARTÓK TIBOR: Liturgia a digitális korban, *Sapientiana* 15 (2022/2) 1–21. [<https://doi.org/10.52992/SAP.2022.15.2.1>]

¹⁰ Vö. FRED S. SIEBERT – THEODORE PETERSON – WILBUR SCHRAMM: *Four theories of the press. The authoritarian, libertarian, social responsibility, and Soviet communist concepts of what the press should be and do*, Vol. 10, University of Illinois Press, h. n., 1956 [<https://doi.org/10.5406/j.ctv1nhr0v>]; DANIEL C. HALLIN – PAOLO MANCINI: *Comparing media systems. Three models of media and politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004 [<https://doi.org/10.1017/CBO9780511790867>]; CLAUDIA MELLADO et al.: Comparing journalism cultures in Latin America. The case of Chile, Brazil and Mexico, *International Communication Gazette* 74 (2012/1) 60–77. [<https://doi.org/10.1177/1748048511426994>]

kutatását, amely a végső inspirációt adta. Az amerikai kutató kifejezetten a vallási tartalomgyártók szerepfelfogásait vizsgálta az elmúlt évtizedben.¹¹ Ezzel az elméleti háttérrel gondoljuk eredményesnek azt a magyar médiatartalom-gyártókra vonatkozó szerepkutatás-vizsgálatot, melynek alanyaiul kifejezetten vallási¹² médiatartalom-gyártókat választottunk. Kutatási célunk a magyar vallási médiatartalom-gyártók szerepfelfogásának tipologizálása volt.

2. VALLÁSI ÉS EGYHÁZI MÉDIUMOK A MAGYAR ELEKTRONIKUS MÉDIAÖKOSZISZTÉMÁBAN

A magyarországi egyházi médiumok jogi-szabályozási környezete nemzetközi összehasonlításban kifejezetten sajátos. A jelenleg hatályos médiaszabályozás meglehetősen tág teret ad az államnak az elektronikus médiakörnyezet alakítására, és az elmúlt egy-másfél évtized változásai azt mutatják, hogy az állam él is ezzel a lehetőséggel. Szűkült ugyanis a kereskedelmi médiapiac, ezzel párhuzamosan láthatóan bővült a közösségi (benne az egyházi és/vagy vallási) médiaszolgáltatások piaca. Csak 2018 és 2021 között 77 médiaszolgáltatási jogosultságra vonatkozó pályázati eljárásból 44 közösségi, 33 kereskedelmi jogosultságként került meghirdetésre.¹³ A hatályos médiatörvény szövegében több mint egy tucatszor olvashatjuk a „médiapiac és médiapolitikai szempontok figyelembevételével” szóösszetételt, ami egyértelműen mutatja, hogy az állam a szabályozáson keresztül aktív szerepet játszik a magyar médiapiac alakításában. Kutatásunkban ezért külön foglalkozunk ezzel a területtel mint egy olyan tényezővel, amely jelentős hatást gyakorol az egyházi-vallási média piacára. Így jelen fejezet médiagazdasági és médiajogi szempontok szerint vizsgálja a magyarországi vallási és egyházi médiumokat. Mindenekelőtt azonban e két fogalom tartalmát kell tisztázni.

¹¹ Vö. HEIDI A. CAMPBELL: Religious communication and technology, *Annals of the International Communication Association* 41 (2017/3–4) 228–234 [<https://doi.org/10.1080/23808985.2017.1374200>]; Uő: *Digital Creatives and the Rethinking of Religious Authority*, Routledge, London, 2020. [<https://doi.org/10.4324/9781003045625>]

¹² A dolgozat *vallási* szóválasztása a *vallással* szemben szándékos, mivel nem az újságírók vallásos elköteleződését, identifikációját elemeztük, hanem az általuk létrehozott vallási médiatartalmak szerint haladtunk a kutatással.

¹³ Egyéni összesítés a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság alábbi felületének adatai alapján: <https://nmhh.hu/szakmai-erdekeltok/palyazatok> [2024. 06. 10.]

Egyházi médiumok alatt olyan intézményeket értünk, melyek alapítója, tulajdonosa, illetve fenntartója (finanszírozója) valamely, Magyarországon hivatalosan bejegyzett egyház. Szervezetileg ezek a médiumok lehetnek jogi személyiséggel rendelkező társaságok (Kft., Zrt.) vagy az egyházi törvény (2011. évi CCVI. tv.) hatálya alá tartozó egyházi szervezetek által fenntartott és működtetett intézmények. Külön kell kezelnünk a *vallási* jelzöt, amelyet elsősorban a tartalom minősítésére használunk a következőkben. Vallási típusú tartalmat készít pl. a közmédia is, amely állami fenntartású, ilyen értelemben tehát nem egyházi. Ezzel ellenzök példa: az ATV tulajdonosa a Hit Gyülekezete, amely elsősorban közéleti médiaszolgáltatást végez, nem vallásit. Végezetül a különbségtételt az is indokolja, hogy az ilyen típusú tartalmak száma az utóbbi egy évtizedben jelentősen megnőtt.¹⁴

A hazai audiovizuális szabályozás hatályos jogi keretei lényegében 1996-ban, az első médiatörvény megalkotásával épültek ki, majd 2010-ben alakult ki az a joganyag, amelynek alapján a hazai elektronikus média ma is működik. Az általános szabályok körébe a sajtó feladatát és a sajtószabadság korlátait meghatározó normák sorolhatóak. E szerint a sajtó tevékenysége olyan szolgáltatás, amely az állampolgárok részére a szükséges információt biztosítja. A sajtónak nem csupán az események egyszerű regisztrálása, hanem a különböző társadalmi jelenségek közötti összefüggések feltárása és bemutatása, viták lefolytatása, vélemények ütköztetése is a feladatai közé tartozik. A sajtószabadság első generációs politikai szabadságjogként az egyik legfontosabb szabadságjog, amelynek korlátja az alkotmányos rend tiszteletben tartása. Utóbbiba tartozik többek között a lelkiismereti szabadság, valamint a vallás szabad gyakorlásának joga. A sajtószabadság gyakorlása ennek megfelelően nem valósíthat meg bűncselekményt, illetve arra való felhívást, nem sértheti a közérkölcset és nem sértheti mások személyhez fűződő jogait, vallási meggyőződését.¹⁵

A vallási közösségek identitásának médián keresztül történő megőrzése érdekében az állam maga is tevékenyen részt vesz, amikor fenntartja és működteti a közszolgálati médiaszolgáltatásokat, ezekben pedig a vallási közösségek számára tartalmat szolgáltat. A közszolgálati médiaszolgáltatás céljai között szerepel általában olyan társadalmi és kulturális értelemben átfogó médiaszol-

¹⁴ RADETKY ANDRÁS: Religious and Ecclesiastical Media in the Hungarian Electronic Media Ecosystem, *Khazanah Journal of Religion and Technology* 1 (2023/2) 34. [<https://doi.org/10.15575/kjrt.v1i2.374>]

¹⁵ MAGYAR KATOLIKUS PÜSPÖKI KAR TÖMEGKOMMUNIKÁCIÓS IRODÁJA – MAGYAR KATOLIKUS ÚJSÁGÍRÓK SZÖVETSÉGE: *Egyházi megnyilatkozások a médiáról*, Szent István Társulat, Budapest, 1997.

gáltatás nyújtása, amely a lehető legtöbb társadalmi réteghez és kulturálisan elkülönülő csoporthoz, illetve egyénhez kíván szólni, továbbá nemzetiségek, vallási közösségek, valamint egyéb közösségek igényeinek kielégítése, kultúrájának bemutatása, a nemzetiségek anyanyelvének ápolása. A közmédia vallási műsorait a magyarországi egyházak, vallási közösségek megállapodása alapján, azok aktív közreműködésével készíti. Mind a rádiós, mind a televíziós tartalmak a Médiaszolgáltatás-támogató és Vagyonkezelő Alap (MTVA) gyártóbázisán, annak erőforrásaival készülnek.¹⁶ A közszolgálati médiaszolgáltatás alapelveit a médiatörvényen kívül – annál jóval részletesebben – a Közszolgálati Kódex tartalmazza. A Kódex szerint a közszolgálati médiaszolgáltató műsorpolitikájának kialakítása során lényeges szempont az egyetemes és nemzeti vallási, kulturális értékeket feldolgozó műsorszámok készítése, amelyekben biztosítják – különösen – a magyar nemzeti kultúra, a népi és nemzeti szokások és hagyományok, a magyar kulturális örökség ideológiai és világnézeti elfogultságoktól mentes, sokoldalú és értékőrzést célzó bemutatását. A közszolgálati médiaszolgáltató köteles megjeleníteni a Magyarországon, valamint a külhoni régiók közösségeiben működő és bejegyzett történelmi vagy más okból jelentős egyházak, vallásfelekezetek, vallási közösségek hitéleti tevékenységét, műsorszámaiban biztosítja, hogy híveik megfelelő és társadalmi reprezentációjukhoz képest arányos tájékoztatói lehetőséghez jussanak. A különböző önálló vallási/felekezeti műsorszámok arányainak meghatározásánál a közszolgálati médiaszolgáltató figyelemmel van a hívők lélekszámára, földrajzi elhelyezkedésükre, nyelvi igényeikre és az érintett egyház, vallási közösség belső hitéleti szabályaira.

Törekednie kell a vallási kérdések autentikus megjelenítésére olyan formában, hogy az a társadalom életének szerves részeként jelenjen meg. Meg kell kísérelnie a nemzetiségek, a vallási, valamint egyéb közösségek párbeszédének elősegítését. Fontos a történelmi egyházak és más vallási közösségek bemutatása az együttélés, az elfogadás és az értékközvetítés jegyében. A közszolgálati médiaszolgáltató műsorszámait a világnézeti és a vallási meggyőződés iránti tiszteletnek és türelemnek kell jellemeznie. A vallási jelképek és értékek felhasználása, idézése a műsorszámokban nem történhet sértő módon. A vallási és hitéleti műsorok az adott vallás bemutatását és megismerését szolgálják. Törekednie kell arra, hogy a vallási és hitéleti műsorszámok készítése és műsor-

¹⁶ Ez alól egyedül a katolikus egyház rádiós műsorai – szentmise-közvetítések, illetve a katolikus félórak – kivételek, ezeket az egyház saját médiaszolgáltatója a Magyar Katolikus Egyház saját infrastruktúrájával készíti és bocsátja az MTVA rendelkezésére.

szerkezetben való elhelyezése összhangban álljon a vallási közösségek sajátos szempontjaival, hagyományaival.¹⁷

Az önálló egyházi médiumok létjogosultságát – akárcsak bármelyik állampolgár jogát a rádiózáshoz, televíziózáshoz – idehaza az Alaptörvény IX. cikke alapozza meg, amikor annak 2. pontjában kimondja: „Magyarország elismeri és védi a sajtó szabadságát és sokszínűségét, biztosítja a demokratikus közvélemény kialakulásához szükséges szabad tájékoztatás feltételeit.” Az európai szabályozás¹⁸ és az azt implementáló magyar jogszabályok értelmében médiaszolgáltató lehet az a természetes vagy jogi személy, aki az irányelvben a műsorszámok kiválasztása és összeállítása tekintetében, a televíziós műsorszolgáltatás esetében a műsorszámok időbeli összeállítása, lekérhető audiovizuális médiaszolgáltatások esetében pedig a műsorkínálat összeállítása során megvalósuló tényleges ellenőrzésként meghatározott szerkesztői felelősséget viseli.

Magyarországon csak a közszolgálati média sugároz országos lefedettségű műsorokat: heti 6 óra televíziós, heti 3,5 óra rádiós tartalom foglalkozik vallási, egyházi kérdésekkel. A vallási tartalom egy része hagyományos magazinműsor, másik része mise/istentisztelet élő közvetítése. A tévés tartalom az M1, az M5, a Duna és a Duna World csatornákon, a rádiós tartalom pedig a Kossuth Rádióban érhető el.

Magyarországon öt regionális vallási rádió működik:

Magyar Katolikus Rádió

A Magyar Katolikus Egyház által üzemeltetett rádió 24 földi frekvencián, interneten, mobiltelefonon és podcast formájában hallgatható; fizikai eléréssel kb. 4 millió embert ér el, napi közönsége 207 000 ember. Műsora „klasszikus” közszolgáltatás: irodalom, vallás, kultúra, közélet, zene stb. (24 óra).

¹⁷ Vö. TOMKA MIKLÓS: Az egyházak és a média, *Távlatok* 33 (1997/2) 12–23.

¹⁸ *Audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelv* (AVMSZ 2010/13/EU irányelv). Az irányelv már egy olyan korszerű szabályozást teremtett az európai audiovizuális ipar számára, amely a hagyományos (lineáris) és a lekérhető (nem lineáris) tartalmakra egyaránt kiterjed. Az európai közösség megközelítésére jellemző, hogy amíg a média szabályozása kezdetekkor alapvetően gazdasági szempontú volt, az utóbbi időben egyre inkább elfogadja, hogy az audiovizuális ipar nem pusztán egy iparág a többi közül, hanem a kontinens által kitermelt kulturális és társadalmi javak legfőbb közvetítője is. Ennek megfelelően egyre hangsúlyosabb szempontként jelennek meg az olyan értékek, mint pl. a nyelvi, a kulturális és a vallási sokszínűség fenntartása.

Mária Rádió

Magánkezdemenyezés, egyesület; alapítványként működik adományokból, erős vallásos jelleggel (ima, rózsafüzér, meditációk). 25 földi frekvencián hallgatható az interneten kívül és podcast formájában.

Szent István Rádió

Az Egri Egyházmegye rádiója a Katolikus Rádióhoz hasonló formátumban működik (a preevangelizációt szem előtt tartva, többnyire szöveges, közszolgálati típusú tartalmat gyártva), 9 földi frekvencián megközelítőleg 1 milliós elvi eléréssel, valamint az interneten (a nap 24 órájában).

Sola Rádió

A budapesti vallási és kulturális rádió egy ökumenikus szemléletű magánkezdemenyezés, öndefiníciója szerint a vallásközi párbeszéd fóruma kíván lenni. Egy budapesti földfelszíni URH-frekvencián és az interneten is hallható mintegy 1,5 millió emberhez eljutva (a nap 24 órájában).

Európa Rádió

A református egyház rádiója többnyire – a média szakmai szóhasználatával élve – könnyebb, szórakoztatóbb a katolikus állomásokhoz képest. Elvi elérése kb. 500 000 ember, 5 földi frekvencián és természetesen az interneten is elérhető (a nap 24 órájában).

Magyarországon három regionális vallási televíziós csatorna működik:

EWTN Televízió (korábban Bonum TV)

Az EWTN katolikus világhálózat magyar tagja, adományokból működik. A legfontosabb kábelhálózatokon, az országos lefedettségű Mindig TV (Antenna Hungária) hálózaton csak előfizetéssel fogható (a nap 24 órájában).

Apostol TV

Az Apostol TV fenntartója a „Szent Péter és Pál Apostol Médiaközpont” Közalapítvány. Elérhető a Telekom és a Digi hálózatában (napi 18 órában).

PAX TV

Kábelhálózaton elérhető, elsősorban vallási témájú csatorna, műsorát dokumentumfilmek, riportok, ismeretterjesztő sorozatok alkotják (a nap 24 órájában).

Minden történelmi egyháznak van nyomtatott hetilapja, a katolikus egyháznak is van kettő. Összesen öt hetilapot és mintegy 25 havi folyóiratot találunk a magyar sajtótermékek között.¹⁹ A keresztény lelkületű újságírók szakmai szervezetének, a Magyar Katolikus Újságírók Szövetségének megalakulása óta hozzávetőleg 1000 tagja van, ebből 5-600 aktív a szervezet elnöke szerint.

3. A VALLÁSI TARTALOMGYÁRTÓKRA VONATKOZÓ KUTATÁSOK SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉSE

A kortárs médiakörnyezetben létrejött változások jelentősen átalakítják az újságírást mint praxist. Az új média felhasználói ugyanis maguk is aktív tartalomelőállítóként generálnak híreket, és véleményformálóként lépnek fel abban a környezetben, melyben mozgástérrel rendelkeznek. Már nemcsak az újságok versenyeznek a hírekért, hanem a hírek közt is verseny zajlik, s ebben a civil szektor egyre erőteljesebben kér részt. Sokan ezt a változást az újságírói szakma erodálódásának tartják, a hagyományos újságírói szerepek felhígulásának tekintik.²⁰ A szakmai szerepek az újságírói kultúra egyik meghatározó szegmensének tekinthetők, irántuk fokozott érdeklődés mutatkozik az utóbbi évtizedekben. Hosszú ideig azonban hiányzott ezek vizsgálata a médiakutatásból. Ha a tartalomgyártók szerepéről beszéltek, akkor azt normatív megközelítésben, egyfajta követendő etalonként írták le, felvázolva azokat az általános elveket, melyeknek az újságíróknak meg kell felelniük. A társadalomtudományi értelemben vett leíró kutatások így nem tekintenek vissza hosszú múltra. Csak az ezredfordulótól beszélhetünk a tanulmányok számának növekedéséről, ugyanis a kérdéskör ekkortól került a figyelem fókuszába.

A legelső újságírói szerepleírások normatívák voltak, kutatói azokat a funkciókat igyekeztek megtalálni, amelyeket az újságírók a társadalomban betöltenek. A tájékoztatás, az informálás fogalma jól illeszkedett ahhoz az elképzeléshez, mely a médiaműködést szorosan kapcsolta a demokratikus társadalom fenntartó folyamataihoz. Az újságírók szerepét ez a felfogás a hírgyártásban látta, és elsődlegesen a politikai tematizációban igyekezett azt megragadni.²¹ Az

¹⁹ Vö. KLESTENITZ TIBOR: *Fejezetek az egyházi sajtó történetéből*, NMHH Médiatudományi Intézet, Budapest, 2020.

²⁰ PAOLO MANCINI: Comm Research—Views from Europe| What Scholars Can Learn from the Crisis of Journalism, *International Journal of Communication* 7 (2013/10) 127–136.

²¹ HAROLD D. LASSWELL: The Structure and Function of Social Communication, in Lyman Bryson (ed.): *The Communication of Ideas*, Harper and Brothers, New York, 1948.

újságírói szerepek empirikus tanulmányozásának kezdete Bernard C. Cohen 1963-as munkája, a *The Press and Foreign Policy*,²² amely az újságírók szerepének meghatározó sajátosságát látta abban, hogy egy hírtartalom miként kerül a közönség elé. Munkájában két eltérő, a semleges és a résztvevői (beavatkozó) újságírói szerepet különböztette meg. Ezt követően az 1970-es években az Amerikai Egyesült Államokban jelentek meg elsőként ilyen tárgyú, nagyobb, reprezentatív felmérések.²³ Az 1990-es években e tárgykörben számtalan cikk lát napvilágot. Megkezdődnek a nemzetközi összehasonlító elemzések, és annak vizsgálata, hogy egy adott médiarendszer sajátossága miként alakítja az újságírói szerepeket. Talán itt a legkiemelkedőbbnek Fred S. Siebert – Theodore Peterson – Wilbur Schramm: *Four Theories of the Press*²⁴ című munkája tekinthető, amelyben öt nemzetet vizsgálnak. Később pedig ezek szintetizációja lesz Daniel C. Hallin – Paolo Mancini kötete, akik nagy ívű munkájukban, a *Comparing Media Systems. Three Models of Media and Politics*-ben²⁵ már figyelmet szentelnek az újságírói magatartás kontextusfüggő voltának is. A *mediarendszerek* című könyvben három nagy újságírói kultúrát különböztetnek meg, melyek nemcsak a hírtartalom, hanem az újságírói viselkedés és szakmai kritériumok terén is eltérnek. Könyvükben az összehasonlító elemzés egyik szempontjaként vezetik be az újságírói szerepeket, azok intézményesülését,

²² BERNARD C. COHEN: *The Press and Foreign Policy*, Princeton University Press, Princeton, 1963.

²³ Vö. JOHN W. C. JOHNSTONE – EDWARD J. SLAWSKI – WILLIAM W. BOWMAN: *The News People. A Sociological Portrait of American Journalists and their Work*, University of Illinois Press, Urbana – Chicago – London, 1976; DAVID H. WEAVER – CLEVELAND G. WILHOIT: *The American Journalist. A Portrait of U.S. News People and Their Work*, Indiana University Press, Bloomington, 1986.; Uő: *The American Journalists in the 1990s. U.S. News People at the End of an Era*, Mahwah, Erlbaum, 1996; DAVID H. WEAVER et al.: *The American Journalist in the 21st Century. U.S. News People at the Dawn of a New Millennium*, Mahwah, Erlbaum, 2007; THOMAS HANITZSCH: Deconstructing Journalism Culture. Towards a Universal Theory, *Communication Theory* 17 (2007/4) 367–385 [https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.2007.00303.x]; THOMAS HANITZSCH: *Professional identity and roles of journalists*, [online] in Oxford Research Encyclopedia of Communication, 2007 [2024. 06. 03.] [https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228613.013.95]; THOMAS HANITZSCH: (2011). Populist disseminators, detached watchdogs, critical change agents and opportunist facilitators. Professional milieus, the journalistic field and autonomy in 18 countries, *International Communication Gazette* 73 (2011/6) 477–494. [https://doi.org/10.1177/1748048511412279]

²⁴ FRED S. SIEBERT – THEODORE PETERSON – WILBUR SCHRAMM: *Four theories of the press*, i. m.

²⁵ DANIEL C. HALLIN – PAOLO MANCINI: *Comparing media systems*, i. m.

politikai befolyásoltságát. A legnagyobb ívű kutatás pedig a *Worlds of Journalism*²⁶ volt, melyet 67 ország bevonásával végeztek. Ezt a korai időszakot erős Nyugat-fókusz és a vizsgálatok fogalmi kereteinek kialakítása jellemezte.

A növekvő empirikus kutatásoknak köszönhető, hogy egyre inkább világossá vált: nem beszélhetünk egy általános, normatív, homogén újságírói szerepről, hanem annak számos aktualizációja van.²⁷ A szakmai szerepek meghatározó tipológiáját Claudio Mellado és munkatársai hozzák létre 2012-ben, A vizsgálatnak két dimenzióját különítik el, a normatív, illetve a performatív dimenziót.²⁸ Ahol normatívnak a viselkedést és szakmai döntéseket alakító értékeket, míg a performatív oldalnak a mindennapi gyakorlatot tartják, s ezt a szereporientáció és a szerepteljesítmény fogalmaiban ragadják meg. Ezt a következőképpen mutatják be:

1. Szereporientációk (az intézményi kereten belül elvárt)

- *Normatív: mit kell tenni?* Azokat az általánosított várakozásokat foglalják magukban, melyeket – az újságírók szerint – a társadalom kíván-

²⁶ [Online] <https://worldsofjournalism.org/country-reports/> [2024. 04. 11.]

²⁷ CLAUDIA MELLADO – LEA HELLMÜLLER – WOLFGANG DONSACH (eds.): *Journalistic role performance. Concepts, contexts, and methods*, Routledge, New York, 2017 [<https://doi.org/10.4324/9781315768854>]; CLAUDIA MELLADO – ARJEN VAN DALEN: Between rhetoric and practice. Explaining the gap between role conception and performance in journalism, *Journalism Studies* 15 (2014/6) 859–878 [<https://doi.org/10.1080/1461670X.2013.838046>]; EDSON C. TANDOC – LEA HELLMUELLER – TIM P. VOS: Mind the Gap. Between Role Conception and Role Enactment, *Journalism Practice* 7 (2013/5) 539–554 [<https://doi.org/10.1080/17512786.2012.726503>]; DAVID H. WEAVER et al.: *The American Journalist in the 21st Century*, i. m.

²⁸ CLAUDIO MELLADO et al.: *Comparing journalism cultures in Latin America*, i. m., 74 [<https://doi.org/10.1177/1748048511426994>]; CLAUDIO MELLADO: Professional roles in news content. Six dimensions of journalistic role performance, *Journalism Studies* (2015/16) 596–614 [<https://doi.org/10.1080/1461670X.2014.922276>]; Uő: *Journalists' professional roles and role performance*, in Oxford research encyclopedia of communication, 2019 [<https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228613.013.832>]; Uő (ed.): *Beyond journalistic norms. Role performance and news in comparative perspective*, Routledge, New York, 2020 [<https://doi.org/10.4324/9780429425509>]; CLAUDIO MELLADO et al.: Investigating the gap between newspaper journalists' role conceptions and role performance in nine European, Asian, and Latin American countries, *The International Journal of Press/Politics* 25 (2020/4) 552–575. [<https://doi.org/10.1177/1940161220910106>].

tosnak tart.²⁹ Olyan kérdésekre adott válaszok tartoznak ide, hogy az újságírók mit gondolnak arról, hogy mit vár el tőlük a célközönség, és hogyan kell megfelelni ezeknek az eszményeknek.

- *Kognitív: hogyan kell tenni?* Olyan intézményi értékek, hozzáállások, hiedelmek tartoznak ide, amelyeket az újságírók szakmai szocializációjuk során sajátítanak el. Meghatározzák, mi a releváns viselkedésmód és gyakorlat bizonyos szituációkban.

2. Szerepteljesítmény (az újságírók által érzékelt gyakorlat)

- *Praxis: mit csinál valójában az újságíró a gyakorlatban?* Ide tartoznak a különböző szakmai tevékenységek, a mindennapi rutinok.
- *Narrált: hogyan beszél arról, mit gondol arról, amit csinál?* Kiindulópontja, hogy meg kell különböztetni azt, amit az újságírók tesznek, attól, amiről azt gondolják, hogy valóban csinálnak. Ez talán a legszubjektívebb eleme a javasolt vizsgálatnak. Központi kérdése, mit gondol az újságíró az általa a gyakorlatban betöltött szerepekről.

Mellado és munkatársai ezen fenti megközelítésüket az újságírói szerepek folyamatmodelljének nevezték el. Amikor egy bizonyos újságírói kultúrához tartozó szerepkört vizsgálunk, az értékek, viselkedésminták és attitűdök diszkurzív felépítését vesszük górcső alá. Ezek azok a konstrukciók, amelyek kommunikációs alapokon elemezhetőek.³⁰

Ezt követően a 2010-es évek második felétől találkozunk olyan kutatásokkal, melyek kifejezetten a vallási tartalomgyártók szerepfelfogásait vizsgálták. Elsősorban Heidi A. Campbell vizsgálatait kell megemlítenünk.³¹ Az amerikai kutató a digitális vallási tartalomgyártók fogalmát a következőképpen határozza meg:

²⁹ WOLFGANG DONSCHACH: *Journalists' Role Perception*, The International Encyclopedia of Communication, Blackwell, 2012. [<https://doi.org/10.1002/9781405186407.wbiecj010>]

³⁰ CLAUDIO MELLADO (ed.): *Beyond journalistic norms*, i. m. [<https://doi.org/10.4324/9780429425509>]; CLAUDIO MELLADO et al.: *Investigating the gap between newspaper journalists' role conceptions and role performance in nine European, Asian, and Latin American countries*, i. m., 552–575. [<https://doi.org/10.1177/1940161220910106>].

³¹ HEIDI A. CAMPBELL: *Religious communication and technology*, i. m., 228–234 [<https://doi.org/10.1080/23808985.2017.1374200>]; Uő: *Digital Creatives and the rethinking of religious authority*, i. m. [<https://doi.org/10.4324/9781003045625>]

„Vallásos digitális tartalomgyártó alatt azokat értjük, akik speciális készségekkel rendelkeznek, akik digitális erőforrásokat és/vagy tartalmakat állítanak elő és kezelnek. A digitális kreatörök művészi vagy hangulatkeltő médiatartalom vagy -források előállítói, gyakran személyes elköteleződés vagy üzleti terv motiválja őket. [...] Az RDC-k azok, akik digitális tartalom előállításában és kezelésében vesznek részt, azzal a céllal, hogy készségeikkel egy vallásilag motivált programot hozzanak létre.”³²

Kutatásának kilenc éve alatt több alkalommal került sor adatfelvételre a vallási tartalomgyártókkal kapcsolatban. Campbell a szerepfelfogás-tipológia feltárásán túlmenően arra is kíváncsi volt, hogy az egyes szereptípusok, szerepfelfogások miként kapcsolódnak egy újfajta autoritásfelfogáshoz:

„Azáltal, hogy a figyelmet ezekre az új típusú vallási tartalomgyártókra és befolyásolókra összpontosítom, akik a legújabb digitális eszközökkel vannak fel-fegyverkezve, arra törekszem, hogy megvizsgáljam, milyen szerepet játszanak a vallási tekintély felfogásának érvényesítésében a digitális kultúrán belül.”³³

Campbell módszertana a mélyinterjú volt. Négy kérdést tett fel:

„Minden interjúalanyunk ugyanazt a kérdéssort tették fel, amelyek (a) digitális munkájuk leírására vonatkoztak; (b) hogyan tekintették ezt a munkát vallássosságuk/hitük kiterjesztésének; c) kapcsolatuk meghatározott vallási intézményekkel; és (d) az adott csoport nézetei a digitális munkájukról.”³⁴

2011 és 2019 között 110 interjút készített amerikai digitális vallási tartalomgyártókkal (Religious Digital Creatives – RDC) – később további 120-at. Az interjúk alapján Campbell három nagy csoportra osztotta a vallási digitális tartalomgyártókat (RDC):

1. digitális vállalkozók,
2. digitális szóvivők,
3. digitális stratégiák.

³² Uo. 48–49. [<https://doi.org/10.4324/9781003045625>]

³³ Uo. 4. [<https://doi.org/10.4324/9781003045625>]

³⁴ HEIDI A. CAMPBELL: *Religious communication and technology*, i. m., 310. [<https://doi.org/10.1080/23808985.2017.1374200>]

Bár empirikus kutatásunkat Campbell Religious Digital Creatives (RDC) tanulmánya ihlette, magyar felmérésünk bizonyos pontokon eltér.³⁵ A különbségek Campbell munkáihoz képest a következők voltak: Campbell csak olyan válaszadókat kérdezett, akik „több mint öt éve aktívak a digitális munkában; felismerhető online profillal” rendelkeznek.³⁶ Empirikus kutatásunk nem korlátozódott a digitális tartalomgyártókra, hanem olyan vallási alkotókat is bevontunk, akik a nyomtatott sajtó, rádió és televízió számára is készítenek vallási tartalmat. Kutatásában Campbell összesen négy kérdést tesz fel interjúalanyainak, amint azt korábban említettük. A magyar kutatás során 15 kérdést tettünk fel, melyeket félig strukturált mélyinterjúkban mértünk fel. Az amerikai tudós felmérésének válaszadói „amerikai vagy nyugat-európai keresztények” voltak.³⁷ Mi viszont ebben a tanulmányban a magyar vallási alkotókat vizsgáltuk, figyelembe véve a magyar sajátosságokat, például azt, hogy 1990 előtt a vallás kérdése a magyar közéletben csak marginalizált helyzetben volt jelen.

4. A KUTATÁSRÓL

A kutatás 2019–2021 között zajlott. Az adatfelvélelt a kutatáshoz 2019 őszén Budapesten, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Kommunikáció- és Médiatudomány szakos hallgatóinak bevonásával végeztük. A cél a vallási tartalomelőállítók médiaszerkesztési és médiahasználati szokásainak feltérképezése volt. A felméréssel megbízott diákok egyéni vállalat alapján egy 15 kérdésből álló strukturált interjúval keresték meg az előzetesen felkérést elfogadó szerkesztőket, újságírókat, közönségkapcsolati szakembereket. A cél a személyes motiváció feltérképezésén túl, a feladatkörükre adott reflexiók feltárása, szerepükre vonatkozó meglátásaik összegyűjtése, valamint annak a célközönségnek a leírása, melynek ők tartalmaikat szánják. Az interjúalanyok kiválasztása Campbell kutatásához hasonlóan történt.³⁸ A tanulmányunkban bemutatott vallási alkotókat hógolyó-mintavételi stratégia segítségével, tudósok, vallási vezetők és laikusok ajánlásai alapján kerestük meg.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

³⁷ Uo.

³⁸ HEIDI A. CAMPBELL: *Religious communication and technology*, i. m., 53. [<https://doi.org/10.1080/23808985.2017.1374200>]

A mintánkban szereplő 15 interjúalany között 6 nő és 9 férfi volt; ez utóbbiból ketten egyházi személyek. Felekezeti hovatartozás szerint 9 római katolikus, 3 református, 2 evangélikus, 1 ortodox katolikus. Az életkor alapján a megoszlás a következőképpen alakult: 20–30 éves korú volt 5 interjúalany (2 férfi, 3 nő), 30–40 éves volt ugyancsak 5 interjúalany (3 férfi, 2 nő), 40–50 éves volt 3 interjúalany (2 férfi, 1 nő) és 50 év feletti volt 2 interjúalany (2 férfi). Az életkor és a médium vonatkozásában azt láttuk, hogy az idősebb generáció, a 40–50 évesek és az 50 év felettiek offline tartalmakat gyártanak vagy nyomtatott sajtó, vagy a rádió, esetleg a televízió számára. A 30–40 év közöttiek az offline tartalomgyártás mellett kommunikációs szervezési munkát is végeznek. Míg a legfiatalabbak, a 20–30 év közöttiek kizárólag digitális felületre hoznak létre vallási tartalmakat.

A vallásitartalom-előállítók életrajzi reflexiói, munkahely (szerkesztőség, orgánium) választása mutatja, hogy maguk is elkötelezettek egyházuk mellett. Médiajelenlétük és tevékenységük ezt tükrözi. Feladatuknak tekintik a hit átadását, nemcsak az események közvetítését vagy intézményük népszerűsítését; tartalmaikat is ennek alárendelve válogatják.

Feltételeztük, hogy Cambell kutatási eredményének megfelelően³⁹ a magyarországi vallásitartalom-előállítóknál is differenciált szereptípusokat tudunk elkülöníteni.

A kutatás céljai így a következők voltak:

1. szereptipológia készítése a magyar vallásitartalom-gyártók körében;
2. az egyes szereptípusok meghatározó jegyeinek azonosítása;
3. az egyes szereptípusok és célközönségre vonatkozó koncepciók viszonyának meghatározása;
4. általános megállapítások a szerepek működésmódjára vonatkozóan.

A kutatás és a kutatási eredmények nem reprezentatívak, a feltárt anyag a további kutatások megalapozásához szükséges, téma és vizsgálati eljárás koncipiálásának teszteléséhez azonban megfelelő. Az elemzésünk során Mellado szereporientációra és szerepmegvalósulásra, valamint Campbell vallási szerepre vonatkozó elemzési mintáit vettük alapul.⁴⁰ A szereporientáción belül feltártuk a jelentésépítés

³⁹ Uő: *Digital Creatives and the rethinking of religious authority*, i. m. [<https://doi.org/10.4324/9781003045625>]

⁴⁰ Uo. 58–60; CLAUDIO MELLADO: *Professional roles in news content*, i. m., 601–601. [<https://doi.org/10.1080/1461670X.2014.922276>]

gyakorlatát, megkülönböztetve normatív és kognitív szerepfaktorokat. A szerep megvalósulásánál pedig a tartalomelőállítói gyakorlatot és az arra vonatkozó narrációt vizsgáltuk. Az elkészült interjúk nyelvi elemzése során a hitelesség, a célközönség és a tartalom változóinak használatával kódoltuk a szövegeket.

5. A KUTATÁS EREDMÉNYEI

Az elkészült interjúkat elemezve öt különböző szereptípust tudtunk azonosítani:

- *katona* – szolgálat attitűd,
- *felderítő* – elemzői attitűd,
- *tolmács* – közvetítői attitűd,
- *misszionárius* – képviseleti attitűd,
- *tanár* – átadás attitűd.

Az 1. táblázatban a szociológiai paraméterek, valamint az újságírói szerep és feladatmeghatározás kapcsolatát szemléltetjük. Az intézményi háttér és a szereptípus között erős korreláció figyelhető meg, valamint körvonalazódott, hogy az életkor és a szerepfelfogás közti kapcsolat jelentős. A „Feladat” oszlopban az interjúalanyok önreflexióját használtuk, mellyel tevékenységükre és szerepükre utaltak. Részletes kifejtését a továbbiakban tesszük meg.

Újságírói szerep	Átlagéletkor	Intézményi háttér	Feladat
<i>Katona</i>	50	Esztergom-Budapesti Egyházmegye nuncius titkára, pap, szalézi rend	Isten eszköze
<i>Misszionárius</i>	35	új médiatartalom-készítő, szerkesztő (777blog.hu, reformatus.hu)	legyen őszinte és hiteles
<i>Tolmács</i>	40	sajtóreferens	segíteni, ösztönözni a kommunikációt
<i>Felderítő</i>	68	szerkesztő-riporter (hagyományos tömegmédia)	tematizálja, hogy milyen üzenet számít mások életében

Újságírói szerep	Átlagéletkor	Intézményi háttér	Feladat
Tanár	78	szerkesztő, társadalomtudós	vallási témák gondozása

1. táblázat: Az újságírói szerep
az életkor, az intézmény és a felelősségek összefüggésében

A továbbiakban röviden ismertetjük a vizsgálat során talált szerepeket a hozzájuk kapcsolódó meghatározó attitűd rövid leírásával. Az egyes szerepköröket kommunikációs kódoknak tekintjük, melyek sajátosságait szemléltetjük a bennük megmutatkozó attitűd segítségével. Ezt a médiához való kapcsolat, a célközönség-felfogás, a készített tartalom, a hitelesség, a szereporientáció és szerepteljesítmény fogalmai segítségével írtunk le, továbbá interjúból vett idézetekkel szemléltettünk.

5.1. A katona szerepfelfogás jellemzése

Három interjúalany sorolható ebbe a kategóriába, mindannyian katolikus vallásúak, egyházi személy is van köztük. Egy alany 30–40 év közötti, míg 2 alany 40–50 év közötti volt. Az e szerepben megmutatkozót elkötelezettség jellemzi egy eszme iránt. Munkáját feladatnak, bevetésnek tekinti, melyet a nehézségek ellenére is kitartóan képviselni kell. Feladatát jellemezve a pontosság, a precizitás, a gyorsaság jelenik meg legfőbb értéként. Célként „az egyház társadalomban lévő szerepének a megmutatását” tartják, az egyik személy erről így vall: „megerősítettem a belső rendszert, programokkal, lelki tartalmú anyagokkal, hírekkel” (F. A.). A célközönséget középkorú, egyházi nevelést kapott, vidéki, templomba járó emberként írják le, s úgy gondolják, a közvetítésben nincs jelen „a fiatalok számára megérintő tartalom”. A hiteles üzenetnek a feladata, hogy „a megosztott vallási tartalom segítségével bekapcsolja a közösségi életbe az olvasóit, személyes hitfejlődés mellett lehetőséget teremtsen a szolgálatban való részvételre”. Nehéznek gondolja az áttörést, hiszen a vallási tartalom állandóságot jelent, ami pedig a fiatalok számára kevésbé vonzó. Így a tartalom csak egy speciális célcsoport számára fogyasztható, de ott törekedni kell, hogy az meg tudja érinteni az olvasókat; ehhez személyesség kell. Ez komplex feladat, s kihívást jelent. Emellett a tartalomelőállítónak vallási, szakmai, egyházi kritériumoknak egyaránt meg kell felelnie. Témáját mindig „evangelizációs céllal” kell keresnie.

Szereporientáció és szerepteljesítmény a katona tartalomgyártók esetében a következőképpen írható le.

Szereporientáció, mely a vallásitartalom-előállító elvárásaira irányul:

- *Normatív (mit kell tenni?)* – A médiafelületeken az evangélizációs célzatosság és a gyorsaság, az egyházi szemléletmód közvetítése kiemelt szerepet tölt be nála.
- *Kognitív (hogyan kell csinálni?)* – Olyan tartalmakat kell előállítani, mely „elindítja automatikusan a gondolkodást, elmélkedést egy témáról”. A rendszerességet emeli ki az információ előállításban, „a megfelelő híreket pontosan az adott újság követelményeihez illően” kell közzétenni.

Szerepteljesítmény:

- *Gyakorlat (mit csinál valójában a gyakorlatban?)* – Napi szinten „össze kellett szednem az információt”. Feladatként tekint munkájára („bennem vagyok még egy-két feladatban”, hogy „gyorsan, precízen, pontosan adjunk hírt”).
- *Elbeszél (hogyan beszél arról, mit gondol arról, amit csinál?)* – Az alany a „kötelezettség” szót használja napi feladatai jellemzésére, kiemelve, hogy „megerősítettem a belső rendszert”.

5.2. A felderítő szerepfelfogás jellemzése

Három interjúalanyt soroltunk a felderítő típusba. Közülük kettő nő, egyikük férfi. Az egyik 20–30, egy 30–40 év közötti, egy pedig 50 év feletti. A felderítő nem abból indul ki, hogy támadni vagy védekezni kell, hanem sokkal inkább megérteni a helyzetet, amelyben vagyunk. Azonosítva az akadályokat azt kutatja, milyen lehetőségek állnak a rendelkezésére. A lehető legpontosabban akarja tudni, hogy mi is van valójában; feladatának tekinti a tényeknek történő utánajárást, a megfigyelést, a legtöbb információ begyűjtését. Szerintük a vallásos tartalomgyártónak nem kell mondanivalóját a célközönségre szabnia és az elvárásokhoz igazítania, hanem az általa fontosnak és hitelesnek ítélt tartalmat kell eljuttatnia azokhoz az emberekhez, akik azután rendszeres fogyasztókká válnak. Tartalmi vonatkozásban a felderítők a médiában dolgozók felelősségét hangsúlyozzák. Ez a tartalomgyártásban kiemelt szempontként jelenik meg

sámukra. Saját tartalomtermelésük hasznát egyrészt közösséginek, másokat szolgálónak, másrészt személyesnek, vallási meggyőződésük kifejezési formájának tekintik. Így találkozunk az egyéni és a közösségi hit; az élmények megosztásán keresztül közösséget alkotnak, bekapcsolódhatnak a gyülekezeti életbe. A tájékoztatás, a szórakoztatás és a vallásos meggyőzés csak másodlagos szempont ehhez képest.

A szereporientáció és a szerepteljesítmény a felderítő tartalomgyártók esetében a következőképpen írható le.

Szereporientáció, mely a vallástartalom-előállító elvárásaira irányul:

- *Normatív (mit kell tenni?)* – „Saját meggyőződésünk vezérel minket a műsorkészítés során, és aki vonzónak találja, az megtalálja.” (Sz. J.)
- *Kognitív (hogyan kell csinálni?)* – Válasszuk híreinket abban a reményben, hogy annak hasznára válik, aki hallgatja vagy olvassa. A média-tartalom előállítójának „versenyképesnek kell lennie más médiával”. (Sz. K.)

Szerepteljesítmény:

- *Gyakorlat (mit csinál valójában a gyakorlatban?)* – „Dilemmának azt mondanám, hogy nehéz megtalálni a kérdő hangot. Ha azt gondoljuk, hogy valami annyira kétes, hogy nem egészen stimmel, akkor nem igazán találjuk meg a módját, hogy sértődés nélkül kérdezzünk rá. Vagy magára vonja a hierarchia haragját.” (Sz. J.)
- *Elbeszélt (hogyan beszél arról, hogy mit gondol arról, amit csinál?)* – „Személyesen azt mondom, hogy ha el tudom hinni, hogy van dolgom azzal, hogy a földre jövök, akkor azt itt nagymértékben el tudom érni [...] Ez a munka az, amiben úgy érzem, eleget tehetek emberi kötelességemnek, küldetés, amely rám szabott.” (Sz. J.)

5.3. A tolmács szerepfelfogás jellemzése

Négy interjúalanyt soroltunk be a tolmács típusába. Közülük kettő nő, kettő pedig férfi. Ketten katolikusok, továbbá egy ortodox katolikus és egy evangélikus hívő tartozik ide. Egy 20–30, kettő 30–40 év közötti, egy pedig 40–50 év közötti. Számukra a legfontosabb, hogy mindkét fél úgy érezze, ugyanazt a nyelvet beszélik, szerepüket a közvetítésben látják laikusok és egyház vagy hí-

vek és nem hívók között. Sokszor maradnak a háttérben, szervezői feladatokat éppúgy ellátnak, mint a tartalomelőállítás különböző formáit. Gyors reakcióidő, kreativitás a jellemzőjük és hogy egyszerre több dologra tudnak figyelni. Hozzáállásuk: közvetítő. Célközönségük széles, nemcsak az idősebb korosztályt érik el, de képesek megszólítani a fiatalokat. Az egyik interjúalany elmondja, hogy „egyértelműen meg kell érteni a célközönséget, és különbséget kell tenni aszerint, hogy melyik csatornának milyen üzenetet küldünk. Ez nemcsak egyirányú üzenetküldést jelent egy meghatározott közönségnek, hanem a média többi tagjával való együttműködést is” (NN). A fiatalokat megcélzó tevékenység miatt tartalmaik nagy részét a közösségi oldalakon teszik közzé.

A szereporientáció és a szerepteljesítmény a tolmács típusú tartalomgyártók esetében a következőképpen írható le.

Szereporientáció, mely a vallásitartalom-előállító elvárásaira irányul:

- *Normatív (mit kell tenni?)* – „feletteseimmel nagyon hamar megtaláltuk a közös hangot, és egyetértettünk abban, hogy tekintély helyett egyfajta személyiséget szeretnénk közvetíteni”. (V. N.)
- *Kognitív (hogyan kell csinálni?)* – „egy együttműködés. Dolgozom azon, hogy ezt még szorosabbá tegyük [...] a Ház kimondott célja, hogy egyfajta oázisként működjön, és újra itt legyen, hogy a hit vagy a meggyőződés ily módon erősödjön.” (V. N.)

Szerepteljesítmény:

- *Gyakorlat (mit csinálsz valójában a gyakorlatban?)* – „ha sikerül rávennem az újságírókat, hogy tudósítsanak róla, az azt jelenti, hogy ők is érdekesnek és izgalmasnak találják. Szerintem van egy negatív oldala is, amikor nem jut át az üzenet.” (V. N.)
- *Elbeszél (hogyan beszél arról, hogy mit gondol arról, amit csinál?)* – „Szerintem jó megfogalmazás ez a vallási értékközvetítő, hiszen olyan műsorok előkészítésében veszek részt, amelyek a vallási értékek megvitatásáról, bemutatásáról szólnak. Tehát ez a megfogalmazás nagyon pontos. Persze azért, hogy ez megtörténhet, egyszerre kell egy kicsit újságírónak lenni és egy kis technikai tudással is” rendelkezni. (Sz. Sz.)

5.4. A misszionárius szerepfelfogás jellemzése

Négy interjúalanyt soroltunk a misszionárius típusba. Egyikük nő, három férfi. Ketten katolikusok, ketten reformátusok. Három közülük 20–30, egy 30–40 év közötti. A misszionárius fő célja, hogy úgy képviselje az általa vallott értékeket, hogy az a nem hívők számára is érték legyen. Célközönsége mindenki, aki az egyházi üzenetet hallja, „a 6–86 évesek”. (F. Gy.) Az ifjúsági programok célja a fiatalok megszólítása és a közösségi életbe való bevonása volt. A tartalomgyártásban kiemelték, hogy a vallási fejlődést szolgáló, a vallási meggyőződést erősítő információkat kell közvetíteni. Fontosnak tartják a stratégiai fejlesztést és az új médiafelületeken való megjelenést. Hangsúlyozzák ugyanakkor, hogy bármilyen tevékenységet csak hitelesen lehet végezni.

A szereporientáció és a szerepteljesítmény a tolmács tartalomgyártók esetében a következőképpen írható le.

Szereporientáció, mely a vallási tartalom előállító elvárásaira irányul:

- *Normatív (mit kell tenni?)* – „Az abszolút cél az evangelizáció, a jó hír terjesztése, a megtérés segítése.” (Sz. P.)
- *Kognitív (hogyan kell csinálni?)* – „Amikor írok, mindig azt akarom valahol érzékeltetni, hogy kereszténynek lenni jó, áldott dolog. Nem poros, nem eldobható, nem egy letűnt korszak maradványa, hanem kívánnivaló, még mindig hordozó csoda, nagy érték ma.” (Sz. P.)

Szerepteljesítmény:

- *Gyakorlat (mit csinál valójában a gyakorlatban?)* – „Úgy gondolom magam, mint aki kiáll az igaza mellett.” (Sz. P.)
- *Elbeszél (hogyan beszél arról, hogy mit gondol arról, amit csinál?)* – „Amikor idejöttem dolgozni, hosszú idő után éreztem, hogy a helyemen vagyok, jó itt lenni, hogy pozitív és hasznos dolgokat csinálunk. A munkának pozitív hatásai vannak. Célrt szolgál, amiben hiszek. Az emberek, akik körülvesznek, megértik, mi zajlik bennem.” (Sz. P.)

5.5. A tanár szerepfelfogás jellemzése

Egy interjúalanyt soroltunk a tanár típusba, 70 év feletti férfi, katolikus vallású. A tanító tiszttában van mestersége eszközeivel, magas szintű szakmai tudás

és műveltség jellemzi. Gyakran hangsúlyozza élettapasztalatát. Célja a figyelemfelkeltés. Tudja, szavainak hatása van másokra. Munkáját felelősséggel látja el, felkészült. A kibontakozás lehetőségét adja másoknak, mottója: „Legyél, aki vagy! Én ehhez foglak hozzásegíteni!” (K. I.) Azt gondolja, hogy a célközönséget nem lehet megnyerni a vallásos tartalmaknak közvetlen üzenettel. A párbeszéd a vallásos tartalmakról való beszéd új módja, a közönség bevonását és a tudás megosztását jelenti. Tartalmilag széles a spektrum, mert minden téma akkor tekinthető vallásosnak, ha maga a megközelítés egy vallásos ember szemével néz rá. „A vallási téma nem azonos a jámbor oldallal, ez nem prédikáció, hanem valamiféle vallási reflexió.” (K. I.)

A szereporientáció és a szerepteljesítmény a tanár tartalomgyártók esetében a következőképpen írható le.

Szereporientáció, mely a vallási tartalom előállító elvárásaira irányul:

- *Normatív (mit kell tenni?)* – „egy keresztény értelmiséginek sajátos missziós feladata van.” (K. I.)
- *Kognitív (hogyan kell csinálni?)* – „Valahogy egy keresztény szemszögből való reflexiónak kellene megjelennie ajánlatunkban.” (K. I.)

Szerepteljesítmény:

- *Gyakorlat (mit csinálsz valójában a gyakorlatban?)* – „Gondoskodok a vallási témákról, mert mindig van benne vallásos reflexió. A vallásos aspektus benne van a kérdéseimben [...] Ahogy a jó tanár az órára készül, úgy én is készülök ezekre a beszélgetésekre.” (K. I.)
- *Elbeszél (hogyan beszél arról, hogy mit gondol arról, amit csinál?)* – „A vallási értékek közvetítőjének tekintem magam. Tájékoztatok és evangelizálok is. [...] Még mindig igyekszem tudásom legjavát nyújtani.” (K. I.)

Elemzésünk adatait a következő táblázatban foglaltuk össze. Kiemeltük azokat a kulcsfogalmakat, amelyeket tevékenységük leírására használnak, továbbá a célközönség elérésének általuk vallott módját. Ezzel is szeretnénk szemléltetni az egyes típusok meghatározó és elkülönülő sajátosságát. Az egyes kategóriákat az interjúkból emeltük át, típusosságuknál fogva, eltekintve forráshoz kötöttségtől tettük őket közre. Segítségével képesek vagyunk a magyarországi tartalomelőállítók differenciálására.

A típusok további reprezentatív vizsgálata, hazai újságírási gyakorlatban részvételi arányuk megállapítása és az online tartalomelőállításban betöltött szerepük alakulása további vizsgálatok tárgyát képezi.

<i>Újságírói szerep</i>	<i>Kulcsfogalmak (melyekkel leírják tevékenységüket)</i>	<i>Célközönség</i>
<i>Katona</i>	feladat, kötelezettség, megerősítés, információ, releváns hírek, pontosság, időszerűség, alakzat, indítás	evangelizálás
<i>Misszionárius</i>	személyes motiváció, hitelesség, kiállás az igazság mellett, közvetítés, kimondás, megérintés a gondolattal, hasznos dolgok	pozitív hatást kifejteni, kapcsolódni a célközönség élethelyzetéhez
<i>Tolmács</i>	működtetés, tartalomkitöltés, csatorna, szervezeti kommunikációs támogatás, nyitás a világ felé, értékközvetítés, szállítás, megerősítés, jelentés, promóció, ötletbörze	vonjon be és szólítson meg minél több embert, akik az egyházhoz tartoznak, szelíd evangelizáció
<i>Felderítő</i>	kiválasztás, különféle források, intuíció, konzultáció, megbeszélés, stimuláció, ébresztés, kérdezés	a hírfogyasztó hasznára, meggyőződéssel beszélve megtalálja azt, akinek ez vonzó; nem az a cél, hogy meghallgassanak, hanem hogy meghallgassák
<i>Tanár</i>	keresztény reflexió, előkészítés, szakértő, áttekintés, megbízható forrás, legjobb tudás	nem mérlegeli a címzettek véleményét, nem akarja meggyőzni őket az igazságról, hanem bevonni szeretné őket

2. táblázat: Az újságírói szerep, a kulcsfogalmak és a célközönség

6. DISZKUSSZIÓ

Az interjúk alapján a szereptipológia kialakítása után néhány következtetést is le tudunk vonni. Bebizonyosodott, hogy az egyes szerepek jól megragadhatók,

elválaszthatók egymástól. Jellemzőjük egy sajátos nyelvi kód, amelyet konkrét idézetek segítségével igyekeztünk szemléltetni. Bár az elemzett interjúk száma nem nagy, azt tapasztaltuk, hogy nincs vegyes típus. A médiatartalom előállítója egy adott szerepben jelenik meg, azonosítja magát annak fogalmi eszköztárával, és beszél saját tevékenységéről, munkájáról, hivatásáról.

Az adott szerepválasztás és a betöltött pozíció között összefüggés figyelhető meg. Az egyházi hivatást választókban a katona szerepe dominál, mindezt az erősen hierarchikus egyházi kommunikáció meglétével magyarázzuk. Ugyanakkor a laikus vallási tartalomkészítők körében egyre növekszik a tolmács és a misszionárius szerepe mint új norma és mérce a vallási tartalom közlésében. A hitüzenetek kevésbé közvetlen közvetítési módjaira fogékonyabb közönség megcélzásának lehetséges terepe a párbeszéd kezdeményezése, amelyhez a tolmács szerepe tűnik a legbiztosabb útnak. Ez a típus hangsúlyozza a szabad választást és a „finom evangélizációt”.

A szereptipológia egyúttal az evangélium terjesztésének módjainak a megváltozását is szemlélteti, melyre a tartalomelőállítói szakma is reflektál. A tanár szerep, bár kimutatható, a régebbi médiatartalom-alkotók produkciójához köthető. Kérdéses ennek a szerepkörnek a további alakulása.

Kutatásunkban Campbellhez képest kevesebb típust találtunk, és kevesebb technológiai tudás jelent meg tekintélyforrásként. Hisszük, hogy ennek történelmi-kulturális okai vannak. Érdeemes lesz azonban megismételni a kutatást, mert a most bemutatott szereptípusok a Covid-19-járvány előtti szerepfelfogásokat mutatják, amelyek a járvány során sokat változtak. Éppen azért, mert a bezárások miatt a digitális térben találkozhattak az egyház és a vallási közösségek.

Forrásjegyzék

2010. évi CLXXXV. törvény a médiaszolgáltatásokról és tömegkommunikációról
2010. évi CIV. törvény a sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól

2010/13/EU irányelv az audiovizuális médiaszolgáltatásokról

MKPK – MAKÚSZ: *Egyházi megnyilatkozások a médiáról*, Szent István Társulat, Budapest, 1997.

Közszolgálati Kódex [online] https://nmhh.hu/dokumentum/169246/kozszolgالاتi_kodex_2016_január_1_tol.pdf [2024. 03. 04.]

Emberközpontú gazdasági elvek a gyakorlatban

A Béres Gyógyszergyár Zrt. tanúsága

BARITZ SAROLTA LAURA OP

Abstract

Human-centred economics is an increasingly well-known term in the literature on alternative economics. In the context of Christian economics, it is the economic paradigm based on Catholic Social Teaching. The values and the structure of human-centred economics are treated by various publications, therefore, the aim of this article is to demonstrate that business administration according to the values of human-centred economics is a viable option not only in theory, but also in practice. The article presents a case study based on interviews made with the owners of Béres Pharmaceuticals Ltd. What emerges from these interviews, is the remarkable fact that the economic and social activity of the Béres company is in complete harmony with the theoretical claims of human-centred economics.

Keywords: *Béres Pharmaceuticals Ltd., human-centred economics, value-driven business administration, common good, family owned business, Catholic Social Teaching.*

Kulcsszavak: *Béres Gyógyszergyár Zrt., emberközpontú gazdaság, értékközpontú gazdálkodás, közjó, családi gazdaság, az egyház társadalmi tanítása.*

A puding próbája az evés. Negyedik éve folyik a KETEG (keresztény társadalmi elvek a gazdaságban) program keretében az oktatás az ún. emberközpontú gazdaságról a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskolán kívül más egyetemeken, intézményekben is. Sokan hallgatták a tantárgyakat, sokan vizsgáztak,

BARITZ SAROLTA LAURA domonkos szerzetesnővér, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Morálteológia Tanszékének oktatója, a Keresztény Társadalmi Elvek a Gazdaságban szakirányú továbbképzés szakfelelőse és a KETEG Oikonomia Alapítvány kurátora; baritz.laura@sapientia.hu

írtak szakdolgozatot, de a végzett hallgatók közül kevesebben vannak, akik elmondhatnák, hogy a gyakorlatban is tapasztalják a tanult elvek megvalósulását. Pedig a képzés akkor éri el célját, ha a gyakorlatban is megvalósul. Ezen cikk szerzője arra vállalkozott, hogy felkutasson és megszólalásra bírjon olyan cégeket, hálózatokat, intézményeket, ahol az emberközpontú gazdasági elvek megvalósulnak, ahol úgy gazdálkodnak, ahogy az egyház társadalmi tanítása, Aquinói Szent Tamás, Firenzei Szent Antonin, Antonio Genovesi és a mai keresztény és nem keresztény közgazdászok közül is sokan tanítanak az etikus, erkölcsi alapú, emberséges, fenntartható gazdaságról mint a jelen főáramú gazdaság lehetséges alternatívájáról.

A gyűjteményből egy könyv is fog születni, de addig is szeretném itt bemutatni az eddig felkutatott cégek közül a legemblematikusabbat, amelyre rábukkantam, és amelyre azt tudom mondani: „Aha! Ez az!” A Béres Gyógyszergyár Zrt. mind értékeiben, mind hitvallásában, mind gazdálkodási stílusában kimondottan tanúsítja a keresztény értékek alapján való működést, a Béres-értékek tovább örökítését, és hozza a gyakorlatban azokat az elveket, amelyeket mi a KETEG keretében az emberközpontú gazdaságról tanítunk. Ebben a cikkben az emberközpontú elvek – a teljesség igénye nélkül való – rövid ismertetésén túl azt fogjuk megnézni, hogy a Béres Gyógyszergyár Zrt. hogyan valósítja meg gazdálkodási és működési gyakorlatában az emberközpontú gazdaságot. Ezt az elemzést a Béres Marcell-lel és Regéczy-Béres Melindával 2023. december 8-án készült interjú alapján fogom megtenni, amelyben a Béres család következő generációja, a cég két vezetője vall a Béres Gyógyszergyár Zrt. működéséről, a Béres család értékrendjéről és gazdálkodásának mikéntjéről.

1. A BÉRES CÉG MŰKÖDÉSÉRŐL

Kevés olyan ember van ma Magyarországon, aki ne hallott volna a Béres Cseppről, amelynek történetét azonban lehet, hogy kevesebben ismerik.

A Béres Csepp története az 1960-as években kezdődött Kisvárdán. A csepp későbbi feltalálója, id. dr. Béres József agrármérnök és kutató, „a burgonyaleromlás okait vizsgálta, a talaj minőségét tanulmányozta, miközben olyan összefüggésekre bukkant, amely a nyomelemek létfontosságú jelentőségére és pótlásuknak szükségességére irányította a figyelmét”.¹ 1972-ben id. dr. Béres

¹ BÉRES GYÓGYSZERGYÁR ZRT.: ÉVES JELENTÉS, Béres Gyógyszergyár Zrt., Budapest, 2022. május., 26.

József megalkotta a nyomelemeket komplex formában tartalmazó humán gyógyászati készítményét, a Béres Cseppet. „Számos betegség kialakulása a szervezetben mutatkozó nyomelem-hiányra vezethető vissza” – állapította meg kutatómunkája alapján. A nyomelemek élettani szerepét, jelentőségét akkoriban még alig-alig ismerte a tudomány, Béres József találmányát értetlenség és politikai elutasítás is fogadta, a tudóst többször érte zaklatás, az ellehetetlenítés kísérlete az akkori politikai rezsimtől. Mindezek ellenére a Béres Csepp gyorsan népszerű lett a betegek körében, híre gyorsan elterjedt. Bérest sokan személyesen keresték fel gyógyító cseppjeiért otthonában, és a feltaláló mindig ingyen adott belőle a rászorulóknak. Több mint öt évet kellett várni a Csepp gyártására, míg végül erős társadalmi nyomásra 1978-ban engedélyezték hivatalos kereskedelmi forgalmazását. A politikai hatalom azonban nem akarta, hogy a találmány sikeres legyen, mindent megtettek a háttérbe szorítására. Jelentős változást hozott a Béres Csepp történetében a rendszerváltozás. 1989-ben megalakulhatott a Béres Részvénytársaság tíz fővel. A társaság elszánt munkájának köszönhetően a Béres Cseppet 2000-ben gyógyszerre minősítették, és feltalálóját, id. dr. Béres Józsefet Magyarország legrangosabb tudományos elismerésével, a Széchenyi-díjjal jutalmazta a magyar állam. 2008-ban szobra bekerült a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumba, s a Béres Cseppet 2013-ban a hungarikumok közé emelték. Azóta is számos elismerésben részesült a Béres Csepp és feltalálója. Id. dr. Béres József életéről filmek, színdarabok készültek, az *Álmok álmódói* című múzeumi kiállítás személyei közé is bekerült.

Az egykor tíz fővel elinduló részvénytársaság 1989 óta hatalmas fejlődésen ment át. A Béres Gyógyszergyár Zrt. ma Magyarország legnagyobb 100%-ig magyar családi tulajdonban levő gyógyszergyára, amely számos piaci szegmensben (pl. immunerősítők, C-vitaminok) piacvezető a betegségmegelőző és egészségmegőrző készítmények gyártása és forgalmazása terén. A cég gyártóbázisa Szolnokon van, ahol 2022-ben 146 féle Béres-terméket gyártottak 244 féle kiszerezésben. A cég árbevétele 2022-ben közel 20 milliárd forintot ért el, adózott eredménye 1,16 milliárd forint volt, dolgozóinak létszáma 631 fő.²

A Béres Gyógyszergyár Zrt. tevékenysége ma már több területre is kiterjed:

„A magas színvonalú, tisztességes, következetes üzleti tevékenység eredménye, hogy a Béres Gyógyszergyár Zrt. mára több üzletágban érdekelt vállalatcsoporttá fejlődött. A Béres Vállalatcsoport készítményeivel az egészségvédő piacon van jelen, érdekeltséggel bír a gyógyszer-nagykereskedelemben, a Tokaji Borvidéken

² Uo. 8–10.

borászatot működtet, és legfiatalabb tagja a robbanásveszélyes berendezések szakértője. A Vállalatcsoport jószolgálati munkáját a Béres Alapítvány koordinálja.”³

A Béres Gyógyszergyár Zrt. karrierjét nem kis mértékben köszönheti a feltaláló, id. dr. Béres József szellemi hagyatéka őrzésének és továbbvitelének, a Béres család mint családi tulajdonos értékmegőrzésének, a családi hagyományok (Béres-értékek) hűséges ápolásának, a családi összetartozásnak.

A Béres-értékek összefoglalásának és átadásának fontos eszköze a vállalatban a Béres Csoport Etikai és Magatartási Kódexe. A benne foglaltakat megismer-
tetik minden alkalmazottal, és elvárják a kódexben foglaltak szerinti munkavégzést, az értékrend elsajátítását. Dr. Béres József, a feltaláló fia a Béres Csoport Etikai és Magatartási kódexének lapjain így vall erről:

„Üzleti sikereinkre méltán lehetünk büszkék, mint ahogy arra is, hogy megőriztük és ápoltuk azt az erkölcsi örökséget, melyet alapítónk hagyományozott ránk. Mert id. dr. Béres Józseftől, Édesapámtól nemcsak nagyszerű találmányát, a Béres Cseppet kaptuk, hanem feddhetetlen erkölcsiségét, egyenességét, tartását és nemes szellemiségét is. A példát, amely szerint érdemes élnünk. Az ő erkölcsi örökségének vagyunk hordozói. A mi felelősségünk és kötelességünk a kapott értékeket tovább vinni, nemcsak a gyermekeink felé, hanem tágabb családukbán, a Béres Csoport vállalataiban is.”⁴

2. MELYEK AZOK AZ ÉRTÉKEK, AMELYEKET A BÉRES CSALÁD ŐRIZ?

Id. dr. Béres József így fogalmazta meg azt, ami a mai napig a vállalat hitvallása: „A gondolat legyen jó és igaz: a természettel harmóniában tégy az ember érdekében, gyógyíts anélkül, hogy ártanál, társadalmi és nemzeti felelősségtudattal, szorgalommal bizonyítsd igazad, munkád erkölcsi és anyagi hasznosságát.”⁵

A vállalat etikai kódexében így határozzák meg a Béres-alapértékeket:

- az élet és az egészség védelme,
- minőség és innováció,

³ Uo. 8.

⁴ REGÉCZY-BÉRES MELINDA (szerk.): *Béres Csoport Etikai és Magatartási Kódex*, Major Ferenc, 2021, 5.

⁵ BÉRES KLÁRA: *Cseppben az élet. Béres József életútja*, Akovita, Budapest, 2016.

- etikus kommunikáció, üzleti tisztesség és partnerség,
- társadalmi és környezeti felelősségvállalás,
- emberközpontú munkahely,
- önállóság és függetlenség,
- értékek védelme.

Id. dr. Béres József találmányával és munkájával egyértelműen elkötelezte magát az emberek egészségének szolgálata mellett: „Biztos vagyok abban, hogy találmányommal emberek millióinak tudok segíteni”; „Az élet az, amiért érdemes és kell is küzdenünk” – vallotta a tudós feltaláló.⁶

Fia, dr. Béres József így fogalmazott a Béres Gyógyszergyár Zrt. minőségi szemlélete kapcsán: „A minőség nemcsak egy szó, hanem elköteleződés, hogy tökéleteset alkossunk.” Ez a magasszintű elköteleződés, az alapító és a család további tagjainak személyes hitvallása biztosítja a Béres-termékek magas minőségét és az életet védő jellegét.

A Béres Gyógyszergyár Zrt. családi tulajdonú vállalat, a családtagok közül jelenleg négyen dolgoznak a cég vezetésében: dr. Béres József elnök; felesége, Béres Klára kommunikációs igazgató, a Béres Alapítvány elnöke; Béres Marcell alelnök, innovációs és portfóliómenedzsment-igazgató; valamint Regéczy-Béres Melinda kommunikációs igazgatóhelyettes.

A családi cégek előnyeiről több szakcikk és vállalkozói vélemény is szól.⁷ A Béres család is úgy véli, hogy a családi vállalkozások számos előnyös tulajdonsággal rendelkeznek, mint például:

- válságállóság, átláthatóság, felelősségviselés,
- hosszútávú szemlélet, elkötelezettség, értékállóság,
- gyorsabb döntéshozatal, kisebb bürokrácia,
- személyesség, családiasság,
- bizalom a munkatársakkal és az üzleti partnerekkel,
- társadalmi felelősség, közösségekre való figyelés.

A család biztosítja a munkában is az igazságosság, a szeretet, az összetartás, az anyagi és erkölcsi biztonság értékeit.

⁶ 30 éves a Béres Alapítvány, *Béres Alapítvány a Teljes Életért*, k. n., h. n., 2023, 3–4.

⁷ Kiemelt könyv a témáról JOSEP TAPIES – JOHN L. WARD: (eds.): *Family Values and value Creation, The Fostering of Enduring Values Within Family-Owned Businesses*, Palgrave Macmillan, 2008. [<https://doi.org/10.1057/9780230594227>]

A Béres Gyógyszergyár Zrt. emberközpontú munkahely. 2023-ban nemcsak termékeivel nyerte el a Magyar Brands elismerését, hanem a Kiváló Munkáltatói Márka kategóriában is. A Béres Csoport Etikai és Magatartási Kódexe így ír a Béres Gyógyszergyár Zrt. munkavállalóihoz való viszonyáról:

„A Béres Csoport megbecsüli alkalmazottjait. Olyan munkahely létrehozására törekszünk, ahol az emberek nap mint nap jól érzik magukat. Azt szeretnénk, ha minden munkatársunk büszke lenne arra, hogy nálunk dolgozik. [...] Fontos számunkra, hogy munkatársaink érezzék, hogy tartalmas munkát végeznek: nemcsak végrehajtók egy gépezetben, hanem számít a véleményük, szükség van az ötleteikre, és szerepük van a döntéshozatalban. Többek között ezt szolgálja a decentralizált döntéshozatal szorgalmazó vállalatirányítási rendszerünk is, melynek célja, hogy a döntéseket azokon a szinteken készítsük elő és hozzuk meg, ahol azokhoz szakmailag a legjobban értenek.”⁸

Ez a gondolat teljesen megfelel az egyház társadalmi tanításában is megjelenő szubszidiaritás elvének, amely elv alkalmazása kívánatos lenne minden vállalat és intézmény irányítási rendszerében.

Az etikai kódexben a versenytársakhoz való viszony is szabályozva van:

„Versenytársainkat tiszteletben tartjuk, hírnevüket nem rontjuk, a piaci játékszabályoknak megfelelően működünk. Versenytársainkról törvényes és tisztességes úton informálódunk. Magatartásunkkal nem ösztönözzük a törvénytelen vagy etikátlan eszközök alkalmazásának elterjedését. Törekszünk az iparági érdekek közös képviselésére.”⁹

A Béres Gyógyszergyár Zrt. tehát a tisztességes versenyre és a nyertes-nyertes helyzetek elérésére törekszik. Ez nem más, mint az emberközpontú gazdaság egyik alapelve.

A Béres cég társadalmi felelősségét, id. dr. Béres József erkölcsi örökségét a legjobban a Béres Alapítvány fémjelzi, amelyet a család vagyonhoz való viszonya jellemez. A Béres Gyógyszergyár Zrt. és család állandó szereplői a hazai TOP 100 listának, mindemellett híresen puritánok. Dr. Béres József a vagyonhoz való viszonyát így írja le: „a pénz nem cél, hanem eredeti tevékenységünk

⁸ *Béres Csoport Etikai és Magatartási Kódex*, i. m., 11.

⁹ Uo. 29.

továbbfejlesztésének alapja”. A céges és magánvagyon szétválasztása transzparens, egyértelmű, szabályszerű.

A Béres Alapítványról, amelynek elnöke Béres Klára, dr. Béres József felesége, így ír a Béres Gyógyszergyár Zrt. 2022-es éves jelentése:

„A Béres Gyógyszergyárat megalakulása óta az egészség és a magyar társadalom iránti elkötelezett felelősségvállalás jellemzi, az e cél érdekében végzett jászolgálati munkát a Béres Alapítvány koordinálja. Támogatásainkat 2022-ben is elsősorban az egészségügy területén nyújtottuk. Segítettük emellett az oktatást, részt vállaltunk a tehetséggondozásban, a magyar kultúra terjesztésében és az egyetemes értékek védelmében határainkon innen és túl.”¹⁰

A Béres Alapítvány a Teljes Életért 1993-ban jött létre, id. dr. Béres József és a Béres Részvénytársaság hozta létre humanitárius, karitatív munka céljából. Feladata a betegségmegelőző és gyógyító tevékenység támogatása, beteg, idős, rászoruló emberek segítése és tudományos, oktatási, értékteremtő, értékőrző kulturális és társadalmi programok patronálása:

„A Béres Részvénytársaság 1989-es megalakulásakor id. dr. Béres József alapító feltaláló életrajzából adódóan a Béres vállalati kultúrájának természetes része lett a másokra való odafigyelés és a segítőszándék. Az üzleti elvárások mellett alapértelmezett kötelezettségünké vált az etikus működés, a fenntarthatóság és a társadalom iránti széleskörű felelősségvállalás is.”¹¹

Az alapítvány tevékenységét hűen illusztrálják a számok:

- A Béres Alapítvány alapítása óta több mint 3 millió üveg Béres Csepel segítette a rászorulókat – ingyen.
- Több mint 2600 civil szervezetet támogatott.
- Több mint fél millió doboz egyéb Béres-terméket adományozott világszerte.
- Több mint 200 egészségügyi intézményt támogatott.
- Több mint 300 fiatal tanulmányait támogatta.
- Több mint 350 kulturális esemény létrejöttéhez járult hozzá.

¹⁰ BÉRES GYÓGYSZERGYÁR ZRT.: *Éves jelentés*, i. m., 30.

¹¹ *30 éves a Béres Alapítvány*, i. m., 3.

- A Covid-19-járvány időszaka alatt több mint 560 millió forint értékű készítménnyel segítette az érintetteket.
- Minden évben több mint 100.000 üveg Béres Cseppet adományoz betegeknek, időseknek, szegényeknek térítésmentesen.
- Külön figyelmet fordít a daganatos betegségben szenvedőkre.
- Az elmúlt 30 évben anyagi támogatásainak összértéke meghaladja a 8 milliárd forintot!¹²

Az emberközpontú gazdaság egyik alapvetése – az egyház társadalmi tanításának alapján – a javak egyetemes rendeltetésének elve, vagyis a magántulajdon kettős rendeltetése. A magántulajdon rendeltetése – a valódi egyéni, családi, közösségi szükségletek kielégítése és tisztas tartalékképzés után a fennmaradó részből – a közjó gazdagítása. Vagyis a magántulajdonnak van egy közösségi rendeltetése is, a közjóhoz való hozzájárulása. A Béres Alapítvány hivatása és a számok bizonyítják: a Béres Gyógyszergyár Zrt. teljesen megfelel ennek az elvnek.

A Béres Marcell-lel és Regéczy-Béres Melindával 2023. decemberében készült interjú alapján majd megláthatjuk, hogy a Béres által képviselt értékrend keresztény értékrend, amit ők nyíltan felvállalnak és nyilvánosan vallanak.

A következőkben áttekintjük az emberközpontú gazdasági elveket, majd pedig azok megvalósulását vizsgáljuk meg a Béres Gyógyszergyár Zrt.-nél.

3. AZ EMBERKÖZPONTÚ GAZDASÁGI ELVEKRŐL

Az emberközpontú gazdaság egy komplett alternatív gazdasági paradigma a főáramú gazdaság alapvetéseihez képest; hagyományai az ókortól az újkor kezdetéig nyúlnak vissza, Arisztotelészről az egyház társadalmi tanításáig és a modern kor etikus szemléletű közgazdászaiig. Ebben a vonulatban markánsan megfigyelhető az a közgazdasági szemlélet, amely a gazdálkodás középpontjának, alapjának és céljának – és nem eszközének – az embert jelöli meg, és a gazdasági élet céljává a haszon maximalizálása helyett az emberi boldogságot, a közjóllétet (*public happiness*, civil gazdaság) vagy közjót¹³ teszi. Már Arisztotelész megkülönbözteti a *Politika* című könyvében¹⁴ az *oikonomia* és a *krematisz-*

¹² Uo. 6–22.

¹³ Lásd az egyház társadalmi tanítását a közjóról.

¹⁴ ARISZTOTELÉSZ: *Politika*, Gondolat, Budapest, 1984.

tika típusú gazdálkodást mint két gyökeresen, alapjaiban eltérő gazdálkodási szemléletet, amely megkülönböztetés ma is jellemzi a különböző gazdasági felfogásokat. Az *oikonomia* a háztartás körüli munkák elvégzését jelenti, a használati értékben gondolkodó szükségletkielégítést, míg a *krematisztika* a végtelenbe mutató határértékkel a pénzből még több pénzt felhalmozó gazdasági gondolkodást képviseli; a pénzértékben, csereértékben való megközelítést. A *krematisztika* és ennek nyomán az angolszász politikai gazdaságtan (klasszikus, neoklasszikus közgazdaságtan) etikai hátterévé a 18. század közepétől az *utilitarizmus* vált, míg az emberközpontú gazdaságot az *erényetikai gondolkodás* jellemzi a kezdetektől fogva máig.

Az emberközpontú gazdaság irodalma ezernyi kötetet tesz ki. Itt csak az említés szintjén érintjük az ókorból Arisztotelészt, az ő *Nikomakhoszi etikáját*, a *Politika* című könyvét; A középkorból Aquinói Szent Tamást, a *Summa Theologiae* II-II. kötetében írt gazdasági értekezéseit és Firenzei Szent Antonin *Summa Moralis* című könyvét; valamint a civil gazdasági paradigma képviselőjét, Antonio Genovesi katolikus papot és közgazdászt a Nápolyi Egyetemről, aki *Értekezések...*¹⁵ kezdetű könyvében írja le a civil gazdaság ismérveit és a kívánatos gazdálkodási módot a 18. századi dél-európai régióból. A civil gazdaság előfutára az emberközpontú gazdaságnak, amely konkrétan *Az Egyház társadalmi tanításában*¹⁶ fogalmazódik meg, a mintegy 13 pápai enciklikában, az 1891-es *Rerum Novarum*tól (13. Leó pápa) Ferenc pápa enciklikáiig.

Az emberközpontúság fogalmát Szent II. János Pál pápának köszönhetjük, aki *Laborem Exercens* kezdetű 1981-es enciklikájában¹⁷ kimondja, hogy a munka alanya és célja az ember. Ez a megfogalmazás a főáram eszközként kezelt emberfelfogása ellenében hangzik el, és alappá válik az egyház társadalmi tanításában. Az emberközpontú gazdaság irodalmi háttere a jelenkori keresztény és nem keresztény, de hasonló gondolkodású közgazdászok, gazdasági szakemberek műveivel, gondolataival egészül ki.

Ebben a tanulmányban – a Béres Gyógyszergyár Zrt.-re fókuszálva – azokat az alapelveket vesszük most górcső alá, amelyeket a Béres Marcell-lel és Béres Melindával 2023. december 8-án készült interjú alapján alá tudunk támasztani. Az itt felsorolt elvek számossága és a Béres Gyógyszergyár Zrt. általi életre

¹⁵ ANTONIO GENOVESI: *Értekezések a kereskedelemről, avagy a polgári gazdaságról. Válogatott részletek*, Kairosz, Budapest, 2016.

¹⁶ TOMKA MIKLÓS – GOJÁK JÁNOS (szerk.): *Az Egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok*, Szent István Társulat, Budapest, 2005.

¹⁷ Uo. 367–414.

hívásuk elégséges bizonyítékot adhat majd arra, hogy kimondhassuk, lehetséges az emberközpontú elvek megvalósulása a gyakorlatban. A bizonyítást az adott elvek részletezésével kezdjük el.

3.1. Értékelvűség

A főáramú gazdaság az értéksemlegességet hirdeti, a gazdaság alapját itt a gazdasági törvények, az értéksemleges műveletek képezik. Ezzel szemben az emberközpontú gazdaság azt vallja, hogy a gazdasági rendszer alapjai az értékek, mégpedig az erkölcsi értékek, tehát az ember. „Amilyen az emberi értékrend, olyan lesz a ráépülő gazdasági rend.”¹⁸ Belátható, hogy a gazdasági rend etikai háttere meghatározza a gazdasági rend milyenségét. Egy utilitarista, haszonelvű emberekből álló piacon egész más gazdasági rend születik, mint egy erényetikusi piacon. A haszonelvű piac mintája a nyertes-vesztes séma, a halálos verseny; a gazdaság legfőbb motiváló ereje a szubjektív önérdékkövetés; az emberi kapcsolatokat az *Én – az* minta jellemzi. A cserementális, a reciprok altruizmus és a nontuizmus uralja az üzleti kapcsolatokat, míg a válságok, krízisek elkerülhetetlenek a gazdasági életben. A piaci egyensúly létrejöttéhez Adam Smith alapján a láthatatlan kéz működésére van szükség. Ezzel szemben az emberközpontú gazdaság hajtómotorja az ún. objektivistái önérdék Erich Fromm nyomán, amely azt jelenti, hogy az én önérdékemben a másik ember jóllétének az akarása is benne van. Képes vagyok figyelembe venni a másik ember érdekeit is a sajátom mellett. Így tudunk együttműködni, nyertes-nyertes helyzeteket elérni, és számomra a másik ember, az üzleti partner nem egy *az*, vagyis az én érdekérvényesítésem eszköze, hanem egy *Té*, akinek emberi méltósága tiszteletet érdemel.

Az üzleti viszonyt az ún. *reciprocitás*,¹⁹ a kölcsönösség írja le, amely során képesek vagyunk egymásnak feltétel nélkül adni, ingyenesen, nagylelkűen, nemeslelkűen (nem a csere reményében), jót akarva a másiknak. Ha kölcsönös ez a mentalitás, és a piaci szereplők képesek így viselkedni, akkor létrejön a piaci egyensúly.

A reciprocitás fogalmához közel áll a *szeretet* fogalma, az üzleti életben is helye van a szeretetnek, mint jóakaratnak a másik fél felé. A munkatársakkal,

¹⁸ BARITZ SAROLTA LAURA OP: *Háromdimenziós gazdaság. Lehet gazdálkodni erényetikai paradigmában*, Kairosz, Budapest, 2016.

¹⁹ A reciprocitás (kölcsönösség) elve Polányi Károlynál, Stefano Zamagninál és Luigino Bruninál is megjelenik mint egy lehetséges gazdálkodási forma.

érintettekkel létre lehet hozni ilyen viszonyt, s így az üzleti klíma elviselhetőbb, élhetőbb lesz. Keresztény üzleti hálózatokban (például Uniapac, ÉrMe Hálózat, Közösségi Gazdaság stb.) megfigyelhető ez a viselkedés a tagok között.

Az emberközpontú gazdasági rend gyökeresen más, mint a klasszikus-neoklasszikus utilitarista rend; belátható, hogy fenntarthatóbb, élhetőbb, mint a válságokkal tarkított. Ebben a paradigmában az Aquinói Szent Tamás-i természettörvény által leírt emberkép honos: az ember alapvető hajlama a jóra való, más alapvető hajlamokkal együtt. (Mint alapvető hajlam a társas lény mivolta, az igazság megismerésére, a lét- és fajfenntartásra irányul.)

A gazdasági rend alapjainak sejtjei a cégek, a gazdasági szereplők, végső soron az emberek. Itt kezdődik el az értékörzés és értékátadás, amelyből adott esetben egy makrogazdasági struktúra is kialakulhat. Ezért az emberi értékrend nevelése, ápolása, az erkölcsi rend is etika alappá és okká válik az emberközpontú gazdaságban.

3.2. Fenntarthatóság, fogyasztás, marketing

A fenntartható fejlődés a mai közgazdaságtan és környezeti diszciplínák leggyakrabban használt fogalma. Bolygónk jövője a fenntarthatóság megvalósításától függ. A fenntarthatóság céges és egyéni szintig fontos eszme és cselekvés; mind környezeti, mind társadalmi és kormányzási szinten érvényes, megvalósítandó lehetőség és kötelesség. Az emberközpontú gazdaság vallja a fenntartható fejlődés és élet megvalósításának kötelességét, minden területén aktív tevékenységet elvárva és kezdeményezve.

A fenntarthatóság egyik záloga a *fogyasztáshoz való viszony* tisztázása, s ehhez kapcsolódva a növekedés kérdése. Jelenlegi gazdasági struktúráinkban a gazdasági növekedés záloga a fogyasztás növekedése, aminek logikája zsákutcába vezet, hiszen a fogyasztás a valódi szükségletkielégítést kellene, hogy fedezze. Valódi, tehát okos, mértékletes, igazságos szükségletek – az ezt fedező fogyasztás pedig nem növekedhet határtalanul. Sőt, jelenlegi helyzetünkben a fogyasztás visszafogása, csökkentése lenne kívánatos, hiszen a valódi, nem gerjesztett szükségletek nem kívánnak mértéken túli fogyasztást. Számítalan fölösleges, a bolygó eltartókéességét túlságosan megterhelő anyagi jóságot és szolgáltatást fogyasztunk, amelynek racionalizálása a fenntarthatóságot segíthetné elő.

A *marketing* – emberközpontú megfogalmazásban – felelős marketing, azt célozza, hogy ráébressze a fogyasztókat igazi szükségleteikre, azok racionális kielégítésére, és tájékoztasson a valódi lehetőségekről. Ne a minél nagyobb haszon realizálása legyen a célja egy-egy terméken, hanem az egyes termék és

szolgáltatás valóságghű bemutatásával az ember javát kéne szolgálnia. Az ember java pedig kiteljesedésének megvalósulása. Ehhez az erények, erkölcsi értékek vezetnek, a család, a közösségi élet fontosságával. Az emberközpontú marketing igazi arca a közjó megvalósítása felé mutat.

3.3. Közjó

A közjó az emberközpontú gazdaság legfontosabb fogalma. Itt a gazdaság legfőbb célja – a haszonmaximalizálás helyett – a közjó megvalósítása. A közjó nem más, mint emberi kiteljesedés mind egyéni, mind közösségi szinten,²⁰ vagyis maga az emberi boldogság. Ez a boldogság céltételezett; a cél elérése közben egyre tökéletesebb, erényesebb, értékeesebb lesz az ember, s ez teszi őt kiteljesedetté, boldoggá. Egy állam, egy cég, ha a közjót akarja megvalósítani, ezt az emberi kiteljesedést kell, hogy megcélozza. Így nemcsak az ember anyagi szükségleteit kell kielégítenie, hanem az immateriális, lelki szükségleteket is: szellemi, kulturális, művészeti, vallási területeket is. A közjó megvalósítása tehát komplex, összetett, holisztikus feladat. A közjó követelményei között foglal helyet a béke iránti elkötelezettség, a jövő nemzedékek gondozása, a klímavédelem stb.

3.4. Nemnövekedés

A fogyasztás tárgyalásánál érintettük, hogy a végtelen növekedés gondolata nem tartozik az emberközpontú gazdaság logikájába. „Egy véges bolygón nem lehet végtelenül növekedni”, hangzik a fenntarthatóság szlogenje, az erőforrások szűkösek, a környezetünk degradálódik. Egyre több közgazdász szájából hangzik el a nemnövekedés gondolata.²¹ Az emberközpontú gazdaság ezt vallja a nemnövekedésről: a végtelen növekedés gondolata helyére a fejlődés fogalmát lehetne helyezni. A fejlődés nem(csak) az anyagi javakban való gyarapo-

²⁰ HELEN J. ALFORD – MICHAEL J. NAUGHTON: *Menedzsment, ha számít a hit*, Kairosz – Mária Rádió Kiadó, Budapest, 2009, 55.

²¹ Emblematisus művek: TIM JACKSON: *Prosperity without Growth. The Transition to a Sustainable Economy*, Sustainable Development Commission, Earthscan, London – New York, 2009; TIM JACKSON: *Prosperity without Growth. Economics for a Finite Planet*, earthscan publishing for a sustainable future, London, Sterling, 2009; DONELLA MEADOWS – JORGEN RANDERS – DENNIS MEADOWS: *A növekedés határai*, Kossuth, Budapest, 2005, 2022; GUNTER PAULI: *A két gazdaság*, PTE KTK Kiadó, Pécs, 2010; POGÁTSA ZOLTÁN: *Fenntartható gazdaság vagy társadalmi összeomlás*, Kossuth, Budapest, 2023.

dást jelenti, hanem az immateriális értékekben való növekedést, az innováció, a K+F előtérbe kerülését, termékfejlesztést, minőségi javulást, hatékonyságjavulást. Ha egy vállalat elért egy kívánatos gazdasági szintet, akkor célja lehet a minőségi fennmaradás, az elért szint minőségi megtartása, s nem feltétlenül az anyagi javakban való tovább növekedés. A Béres Gyógyszergyár Zrt.-nél megláthatjuk ezt a gondolatot, Béres Marcell édesapjára is hivatkozva vall így. A GDP-ben mért gazdasági növekedésnek számos kritikusa van a közgazdászok körében, a GDP helyett más mérőszámok kidolgozása folyik. A GDP mint a gazdasági fejlettség mérőszáma több ponton elégtelennek bizonyul egy reális, emberközpontú gazdasági kép megrajzolásához, hiszen többek között környezetszennyező, erkölcsileg kifogásolható tételeket is magában foglal.

3.5. Profit, pénz

Az emberközpontú gazdaság legizgalmasabb tanítása a profitról és a pénzről szól. A profitról és pénzről való felfogás sarokpontja a két gazdasági paradigma eltérésének. A krematisztika vagy utilitarista gazdaság és az oikonomia, erényetikai emberközpontú gazdaság eltérő profit- és pénzfelfogása magyarázatot ad arra, hogy miért paradigmaértékű a két rendszer eltérése.

A főáramban a profit a legfőbb gazdasági céllá lépett elő, maximális szintjének elérése minden más célt megelőz. A pénz is előkelő helyet foglal el itt: a *fund raising*, a pénz felhajtása elsőrangú cél a klasszikus gazdaság szereplői között. Jézus *mammonnak* hívta, s jelen korunkban az is, legfőbb cél az Isten helyébe lépve.

Ehhez képest az emberközpontú gazdaság a profitról a következőt vallja: a profit nem más, mint egy eszköz egy érték cél megvalósításához, a közjó létrehozásához. A profit és a pénz eszközök az értékhierarchia legalsó fokán: az értékek közötti legalsó szinten. De: a pénz is, a profit is „jó”! Jó eszközök, amennyiben erényes célra használjuk őket. Aquinói Szent Tamás gondolatai ezek, amelyek ma is érvényesek: a pénz egy jó eszköz a „jó” megvalósításához. A „szolgák szolgája”, mert az anyagi javakat is szolgálja. A profitra, ha mint gazdálkodási eszközre tekintünk, szintén a „jó” kategóriáját húzhatjuk, ha erényesen viszonyulunk hozzá: okosan, mértékkel, igazságosan. Ha a profit eszközként erényes dolgot szolgál, a helyén van Szent Tamás szerint. Egyes felfogások szerint a gazdálkodáshoz nincs is szükség profitra,²² ha a belőle fe-

²² POGÁTSA ZOLTÁN: *Fenntartható gazdaság vagy társadalmi összeomlás*, i. m.

dezendő tételeket (pl. munkabér, adók, pihenés) a termék önköltségébe kalkuláljuk bele, és így visszük a terméket a piacra.

3.6. Emberierőforrás-politika, munkatársak

Az emberközpontú gazdaság vállalkozásai a szolgáló vezetés és a team-alapú vezetés szellemében bánnak a munkatársakkal. A vezetési struktúrában megvalósul a szubszidiaritás elve, a munkavállalók elgondolásai, ötletei, döntései helyet kapnak a vállalatvezetésben. A dolgozók méltányos juttatásokban részesülnek, emberi méltóságuk tiszteletet kap. A cég megfogalmazza értékrendjét és magatartását, és ezeket átadja a munkavállalóknak, akik ezeket az értékeket magukévá teszik. Így megőrződik egy cég tradicionális értékrendje, azok az alapértékek, amelyek mentén az adott gazdálkodás folyik. Az emberközpontú munkahelyen a munkavállaló és a vezetők jól érzik magukat. Bérszintjük között mérsékelt különbség van. Ezt látni fogjuk majd a Béres Gyógyszergyár Zrt.-nél is.

Tanulmányom most következő utolsó részében a Béres Marcell-lel és Regézy-Béres Melindával készült 2023. december 8-i interjú szövegének tükrében vizsgáljuk meg azt, hogy a Béres Gyógyszergyár Zrt. működése igazodik-e a fenti elvekhez. Kimondhatjuk-e azt, hogy a Béres Gyógyszergyár Zrt. az emberközpontú gazdaság elveit valósítja meg.

4. AZ EMBERKÖZPONTÚ GAZDASÁG MEGVALÓSULÁSÁRÓL A BÉRES GYÓGYSZERGYÁR ZRT.-BEN (INTERJÚSZÖVEGEK ALAPJÁN)

4.1. Értékelvűség

„Családunk a vállalat megalapításától kezdve részt vesz a cég irányításában. Vezetői munkánkat meghatározza a vállalatunk stabil értékrendje, mely szilárdan jellemzi a társaság mögött álló több mint harminc évet. Ennek alapja nagyapám alapfilozófiája, életszemlélete, hitvallása. [...] Ez egy keresztény értékrend. Mi is gyakorló keresztények vagyunk, és azt gondolom, ez is meghatározó számunkra a cég szempontjából is. Nagyapám református volt, nagymamám görögkatolikus családból származott, édesapám és utána mi is az ő vallását kaptuk és gyakoroljuk. Fontosnak tartottuk, hogy vállalatunknak legyen egy etikai kódexe, amelyben összefoglaljuk a Béres-értékeket, a vállalati működés minden érintettjével kapcsolatos elvárásainkat, amit a munkatársainknak ismerniük kell. Ezt nálunk

minden új belépő megkapja. A munkatársak kiválasztása során fontosnak tartjuk, hogy olyan emberek kerüljenek a Béres-csapatba, akik ezzel az értékrenddel azonosulni tudnak, és azonosulni akarnak.” (*Regéczy-Béres Melinda*)

„Egy különleges családi vállalatnak számítunk, mert a legtöbb családi cégnél az alapító egyben a cég első számú gazdasági vezetője is, míg nálunk ez a kezdetektől másképp volt. Nagypám és szüleim nem tekintettek magukra úgy, mint akik mindenhez értenek, ezért a vállalat operatív vezetését a gazdasági életben jártas, kiváló szakemberekre bízta. Ugyanakkor a család értékrendje mindig meghatározó volt a cég életében. A család szerepe ma is elsősorban a Béres-értékek őrzésében, ápolásában, az ezeken alapuló belső és külső kommunikációban, a cég képviseletében, a vezetők kiválasztásában, a stratégiaalkotásban van. Különösen fontosnak tartjuk a hozzánk hasonló értékrendű felsővezetők megtalálását, mivel ők azok, akik az egész szervezet működését legmarkánsabban meghatározzák. [...]

Azt tapasztaljuk – és én nagyon büszke vagyok rá –, hogy a kollégáinkat is határozott segítő szándék jellemzi a külvilág felé és egymás iránt is. Céges kultúránk része, hogy nálunk jellemzően csapatmunka van, és nemcsak az egyéni törekvések, de a közös célok éppúgy vezérlik a közösséget. [...] törekszünk arra, hogy azt a szellemiséget, amit mi képviselünk, a munkatársaink is értsék, igyekezzünk ezeket számukra átadni. Például a karácsonyi ünnepségen mindig együtt is éneklünk, és a karácsonyt Jézus születésének az ünnepeként ünnepeljük meg. Ez lehet, hogy nem mindenkinek ugyanazt jelenti, és maximálisan tiszteletben tartjuk mindenki hitét, ugyanakkor fontosnak érezzük a lelkeség közvetítését a munkahelyi közösségünk felé is.” (*Béres Marcell*)

„(Az értékek közvetítésében) segít, hogyha egy cég családi tulajdonban van, és hogy a családnak szilárd értékrendje van, amit közvetít a munkatársai felé. [...] akkor tud egy szervezet jól működni, ha az összes tagja az alapvető dolgokban egyet tud érteni, a szervezet számára meghatározó értékekkel képes azonosulni. Minél nagyobb a szervezet, ez annál nehezebb, egyre több tudatosság kell az értékek közvetítéséhez. Egyre több olyan hivatalos rendszer vagy eszköz szükséges, mint például egy etikai kódex, amelyben le vannak írva ezek az értékek. Én abban hiszek, hogy azok a családi cégek fognak tudni fennmaradni, amelyek valós értékekkel bírnak, és az értékeiket meg tudják fogalmazni és tovább tudják adni.” (*Regéczy-Béres Melinda*)

„Nálunk a felsővezetésben jelentős szerepük van a nőknek is. [...] például az édesanyám nélkül ez a cég biztos, hogy nem tartana ott, ahol tart... Nagyon kevés ilyen cég van szerintem Magyarországon, ahol a cég tulajdonosa mellett a feleség ilyen erősen jelen van [...] különösen a vállalati kultúra továbbörökí-

tésében, az értékek megfogalmazásában és átadásában látom fontosnak a nők szerepét. A nők jelenléte elősegíti az emberközpontú szemléletet a szervezeten belül.” (Béres Marcell)

Az idézetekből látszik, hogy az értékelvűség maximálisan megvalósul a Béres Gyógyszergyár Zrt.-ben; elsősorban a családi értékek, hagyományok továbbörökítésében, a vezetői elvek sajátosságaiban és a nők szerepében mutatkozik ez meg az interjú tanúsága szerint.

4.2. Szeretet

„Részemről a szeretet a kollégáim felé abban nyilvánul meg, hogy emberségesen viszonyulok hozzájuk, és ez minden családtagom esetében igaz. Ma már sokan dolgozunk a vállalatban, de sokakkal van személyes kapcsolatunk, a munkatársaink számára elérhetőek vagyunk, bárki megkereshet bennünket. Fontos, hogy a kollégákkal őszinte legyen a viszonyunk. Attól, mert én Béres vagyok, még nem biztos, hogy igazam van, lehet velem egyet nem érteni, velem szemben szakmai kritikát megfogalmazni, és nem kell félnie attól senkinek, hogy ez negatív következményekkel fog járni. Ez egy nyitott kultúra. A szüleinktől örököltük ezt a fajta szemléletet, hogy elérhetőek legyünk, és így fordulunk a kollégákhoz. [...]

És szeretet az is, amit kifele képviselünk, az üzleti partnereink és a vásárlóink felé, alapvetően a tisztesség, a becsület és a hosszú távú gondolkodás révén. Amikor valaki Béres-terméket szeretne venni, akkor tudom azt neki őszintén mondani, hogy ezzel ő jól jár [...] azért, mert az egy minőségi termék. És nem csak arról van szó, hogyha megveszi, azzal én gazdagszom. Tudom azt, hogy amit adok, amit mondok, az jó és igaz, ezért nyugodtan alszom. Lehet, hogy nem keresek rajta annyit, mintha kevésbé lenne minőségi, de tudom, hogy aki megveszi, elfogyasztja, az azt kapja, amire számít. [...] Ez számomra a felebaráti szeretet.” (Béres Marcell)

„A nagyapámra visszatekintve, számomra ő egy nagy példakép olyan szempontból is, hogy ő, amikor följött Budapestre, a vállalatba, a takarítónőtől kezdve a vezetőkig mindenkivel ugyanúgy beszélt. Mindenkivel ugyanolyan kedves volt. Mindenki fontos volt a számára. És szerintem ez bennünk is megvan, én legalábbis törekszem rá. Törekszem, hogy olyan vezető legyek, aki szolgál. Szolgálja a kollégáit, a jót; a társadalmat szolgálja mindennel, amit tesz.” (Regéczy-Béres Melinda)

Az interjúrésztanúsága szerint a szeretet értéke úgy mutatkozik meg a cégben, hogy a család emberi viselkedésében tanúsítja ezt az értéket a munkatársak felé. A termékek minőségének biztosításával a társadalom, illetve a fogyasztók felé mutatkozik meg a szeretet, mintegy jót akarva ezzel az embereknek. A szeretet megnyilvánulásához tartozik a Béres Alapítvány munkája is, amelyen keresztül a cég a társadalomnak nyújt segítséget, elsősorban az egészség, az oktatás, a kultúra és a sport területén.

4.3. Reciprocitás

„A kölcsönösség az, hogy azt is megteszem, ami nem a közvetlen érdekemhez tartozik, hanem csak azért teszem meg, mert jót akarok tenni az emberekkel, és nem várok igazából semmit cserébe.” *(Béres Marcell)*

Béres Marcell itt a reciprocitás lényegét fogalmazta meg, amely azt mutatja, hogy a cég a reciprocitás elve alapján képes működni.

4.4. Fenntarthatóság, fogyasztás, marketing

„A fenntarthatóságnak és a gazdasági rendszernek az kellene, hogy az alapja legyen, hogy csökkentjük az ipari kibocsátást, csökkentjük a fogyasztást [...] Amíg a jelenlegi fogyasztási szint fennáll, sőt növekszik, nincs olyan gazdasági rendszer, nincsenek olyan alternatív energiák, amelyekkel valós változás lenne elérhető. Alapvető változás kellene a szemléletünkben. Nem az a lényeg, hogy minél több pénzt vigyek haza, és az sem mindegy, hogy a pénzt mire költöm. Például nem Porschét veszek, ami jó sokat fogyaszt, hanem megelégszem kisebbel, az árát visszaforgatom a cégbe, vagy odaadom a rászorulóknak. Szerintem nagyon fontos törekvés, hogy a pénzemet vagy a céges vagyont nem olyan dolgokra költöm el, ami tönkreteszi a bolygót.

A vállalatban mindent megteszünk annak érdekében, hogy a kibocsátásunkat, a környezeti terhelésünket csökkentsük. A gyárunk kibocsátása a lehetőségekhez képest minimális szintű. A szállítmányozásban szintén törekszünk a minél kisebb kibocsátásra, ezért amit csak lehet, lokálisan szerzünk be pl. a csomagolóanyagok tekintetében [...] Én nagyon szeretnék sokkal fenntarthatóbban élni, de a jelenlegi rendszerben látom ennek a korlátait is. Amit meg tudok tenni, azt megteszem. Az biztos, hogy én nem fogok soha az életben ötszáz négyzetméteres házban lakni, saját medencével csak azért, mert az nekem jól esik, vagy mert meg tudom tenni. A céget is próbáljuk úgy irányítani, hogy amikor döntési pontok vannak, és lehet választani, akkor a fenntarthatóbb irányba menjünk.

Az elmúlt években nagyon sok mindent tettünk a fenntarthatóság érdekében, és sok mindenre büszkék is lehetünk. Most azon dolgozunk, hogy ezt artikuláljuk kifelé és a munkatársaink felé is. [...] Szülőként is fontos, hogy milyen példát mutatunk. Jelenleg az egész világ már kisgyerekkorban arról szól, hogy tárgyak vesznek minket körül, és akinek nagyobb van meg több van, meg több ajándékot kapott, az a jobb fej. És amíg a világ így működik, és a szülők ezt tanítják, és elhalmozzák a gyerekeket játékokkal, és a gyerekek azt tanulják meg, hogy már tizenéves korban okostelefonnal kell közlekedni, addig fölösleges az egészről beszélni, mert addig a fogyasztói társadalom csak virul. Tényleg az lenne az első pont, hogy ciki legyen a fogyasztás, hogyha ciki lesz az, hogy az apukának autója van, meg ciki lesz az, hogy az apukának nagy autója van. [...] Ha a gyerek nem úgy megy be az osztálytársai közé, hogy az én apukámnak ekkora Mercedes van, meg a Kanári-szigeteken nyaraltunk, hanem úgy, hogy én a Balatonig mentem vagy csak a kertig, és ez a menő, na, akkor elkezdődik a változás.

A marketingnek túl nagy szerepe van a világunkban [...] a jelenlegi rendszerben egy naiv átlagfogyasztó nem lát bele a mélyébe a dolgoknak, kívülről nézi, és vásárlásában csak a marketing alapján dönt. [...] Természetesen a Béresnél is professzionális marketingmunka folyik, de abban a tekintetben erős kontroll van nálunk, hogy a számunkra helyesnek tartott értékrendben készüljenek a reklámfilmjeink is, és ezek soha nem szólhatnak a fogyasztók megtévesztéséről. Biztos vagyok benne, hogy mindig meglesz az a fogyasztói réteg, akinek fontos az általunk képviselt értékrend. El kell tudunk hozzájuk jutni.” (Béres Marcell)

Béres Marcell itt a fenntarthatóság igazi elveiről, a fogyasztás kíváncsi mi-kéntjéről és a cégben megvalósuló helyes, felelős marketingről tesz tanúságot, ezzel támasztva alá az emberközpontú elvek vállalását a Béresben.

4.5. Közjó

„A közjó szolgálata a napi nyolc órában elvégzett munkával kezdődik, amit az alaptevékenységében végez a cég [...] mert szeretem az embereket, akiknek eladom a termékeimet, és azt akarom, hogy ők – a profitérdeken túlmutatóan is – meggyógyuljanak, egészségesebbek legyenek...” (Béres Marcell)

A Béres Gyógyszergyár Zrt. közjó iránti elkötelezettségének rövid, frappáns megfogalmazását látjuk itt.

4.6. Nemnövekedés

„Ha engem kérdez, akkor azt mondanám, de az édesapám is ezt mondaná, hogy ha mi nem növekednénk, hanem ugyanazon a szinten megmaradnánk, amit eddig elértünk, annak is örülnénk. Nekünk a növekedés nem lenne az elsődleges. Azt szoktuk mondani, hogy nem növekszünk mindenáron [...] én nagyon boldog lennék, hogyha az egész gazdasági rendszert át lehetne állítani valamilyen csoda folytán egy nemnövekedés-orientált rendszerre, ami fenntartható, ami tényleg az emberi szükségleteket célozza, és nem a vágyakat. Az egy sokkal jobb jövő lenne. [...] A Béres is abban jobb, meg néhány példaértékű cég, hogy nem jövő évi nagy profitot akar, hanem itt akar lenni 10, 20, 100 év múlva is; nem akar óriásira nőni, elég neki a kisebb növekedés, csak fenn akar maradni, és azt akarja csinálni, amiről úgy gondolja erkölcsileg is, hogy jó. (Béres Marcell)

A nemnövekedés, a fennmaradás, a kisebb növekedés, tehát a fenntartható gazdálkodás a Béres Gyógyszergyár Zrt. hitvallásához tartozik, ezzel támasztva alá az emberközpontúságot.

4.7. Profit, pénz

„Olyan tulajdonosok is vannak, és munkatársak is, akiknek nemcsak a pénz fontos, vagy nem elsősorban a pénz a fontos. Az ilyen ember az anyagi javakra egyfajta eszközként tekint. Nekünk nem az a lényeg, és édesapáméknak sem az volt, hogy minél több pénzt tudjunk az év végén kiszedni a cégből. [...] Felvállalhatóan élünk, nem kell eltitkolnunk semmit. [...] Mi közelebb állunk ahhoz a szemlélethez, ami nem a profitmaximalizálásról szól, hanem inkább az érintetteket jelenti, elhivatottságot. Vagyis azt, hogy én egy közösségnek kívánok értéket adni, értékeset előállítani. Természetesen cél az anyagi haszon, szeretnénk a befektetéseink – a munkánk, az anyagi és szellemi befektetéseink – megtérülését, de más értékeket is szem előtt tartunk. Nemcsak a »mi«, hanem a »hogyan« is fontos. Nem az a cél, hogy rövid távon jól járjunk, hanem hogy fenntartsuk, működtessük a szervezetet. [...] Például amikor szűkösebb idők járnak, nem az értékekből és a minőségből adunk le, hanem visszafogjuk az igényeinket. Tehát ez az érintetti szemlélet, a *stakeholder value* a *share-holder* helyett...” (Béres Marcell)

Béres Marcell itt leírta az emberközpontú gazdaság profit- és pénzszemléletét, az anyagi javakhoz való viszonyt, tanúsítva, hogy a cég ebben a szellemben tekint a pénzre és a profitra.

4.8. Emberierőforrás-politika, munkatársak

„A világban sok helyen azt látjuk, hogy óriási különbségek vannak pl. a bérekben, azt, hogy egy felsővezető akár százszor, ezerszer is többet keres, mint a beosztott, pedig a beosztott gyakran sokkal többet robotol összességében. Nálunk nincs ilyen kirívó különbség. És nem is szeretnénk olyan vezetőt alkalmazni, aki miatt bérfeszültség jönne létre. Nem az egyszemélyes show-ban, hanem a csapatmunkában hiszünk.” (Béres Marcell)

„Én attól vagyok boldog, hogy bejövök a munkahelyemre, és itt jól érzem magam; hogy szeretem a kollégáimat, és azt érzem, hogy ők is szeretnek. Az embert mindennap jó érzés tölti el. Én ettől vagyok elsősorban boldog, és nem attól, hogy mennyit keresek. Azt is tudom, hogy van olyan kollégánk, aki biztos, hogy a tudása alapján máshol akár többet is kereshetne, mégis itt marad. És azért, mert neki is jó érzés itt dolgozni. Ez szerintem nagyon fontos, és számomra megerősítés és nagy öröm, hogy ilyen munkatársaink vannak!” (Regéczy-Béres Melinda)

Béres Marcell és Regéczy-Béres Melinda a bérkülönbségek és a munkahelyi légkör érintésével tanúságot tesz az egyház társadalmi tanítása szerinti emberierőforrás-politikáról, amely többek között azt mondja ki, hogy a legalacsonyabb és legmagasabb bérek közti különbség egy cégen belül ne legyen hat-nyolcszorosnál nagyobb, és a munkatársak felé nyilvánuljon meg az emberi méltóság tisztelete.

Az interjúrészletek magukért beszélnek. Ha összehasonlítjuk az emberközpontú gazdasági elvekről leírtakat Béres Marcell és Regéczy-Béres Melinda tanúságtételével, láthatjuk, hogy a Béres Gyógyszergyár Zrt. tevékenysége a gyakorlatban hűen illusztrálja, alátámasztja ezeket az elveket. Így tehát kimondhatjuk a tételt: az emberközpontú gazdaság létezik a gyakorlatban, megvalósítható. A záró táblázatban így foglaljuk ezt össze:

<i>Emberközpontú gazdaság</i>	<i>Az érték megjelenése az interjúban</i>	<i>A vezető értékei</i>
<i>Értékelvűség</i>	– családi értékrend, keresztény lelkeség – csapatmunka, szakmai vezetők, nők	Béres Marcell Regéczy-Béres Melinda
<i>Szeretet</i>	– személyes kapcsolat a munkatársakkal – minőséget adni az embereknek, – Béres Alapítvány – segítség a társadalomnak	Béres Marcell Regéczy-Béres Melinda
<i>Reciprocitás</i>	– jót tenni az emberekkel, és nem várni érte cserébe semmit	Béres Marcell
<i>Fenntarthatóság</i>	– a cég erőfeszítései a fenntarthatóságért	Béres Marcell
<i>Fogyasztás, marketing</i>	– fogyasztáskritika, felelős marketing a cégben	
<i>Közjó</i>	– napi nyolc órában, alaptevékenységgel – „Szeretni az embereket.”	Béres Marcell
<i>Nemnövekedés</i>	– hosszútávú fennmaradás, fenntarthatóság – gazdálkodás: „Azt akarjuk csinálni, amiről úgy gondoljuk erkölcsileg is, hogy jó.”	Béres Marcell
<i>Profit, pénz</i>	– „Nekünk nem az a lényeg, és édesapáméknak sem az volt, hogy minél több pénzt tudjunk az év végén kiszedni a cégből.” – „Más értékeket is szem előtt tartunk.” – érintetti szemlélet	Béres Marcell
<i>Munkaerő-politika</i>	– csapatmunka, nem kirívó bérkülönbségek	Béres Marcell
<i>Munkatársak</i>	– „Jó érzés itt dolgozni.”	Regéczy-Béres Melinda

Renzo Gerardi: A szeretet öröme.
A keresztény élet teológiája
az *Ordo Amoris* fényében

Szent István Társulat, Budapest, 2024.
(ford. Tözsér Endre)

Örömmel veszünk a kezünkbe minden új morálteológiai kiadványt, különösen, ha nem régi, hanem mai, jó nevű professzorok könyveit sikerül a magyar olvasók elé tárni. Renzo Gerardi a római Pápai Lateráni Egyetemen a morálteológia nyugalmazott professzora, a jelen könyv mintegy tömör összefoglalása életművének.

Ha erkölccsel foglalkozó szakember vesz kézbe egy új morális könyvet, akkor elsősorban az érdekli, hogy milyen koncepció alapján építi fel a szerző az egészet, s hogyan bántik a kényes kérdésekkel. Szakmai szempontból a mű koncepciója kifejezetten dicsegetést érdemel. A katolikus morálteológia a Tridenti Zsinat óta eltolódott a bűnmorál felé: a gyónás szentségét igyekeztek elősegíteni, így a morál olyasmiságot lett, mintha valami ellen – azaz a bűn ellen – élnénk. Aztán Immanuel Kant óta fontos lett az etika univerzális dimenziója, így az etika eltolódott a filozófia, majd a pszichológia felé. Ráadásul a katolikus morálteológiában mindig is erősen jelen volt a törvényközpontúság, ami miatt legalista tendenciát öltött. Mindezen árnyékok közepette végre olyan morálteológiai koncepciót találhatunk Renzo Gerardi könyvében, amely a szeretetre épít. Az újszövetségi etika alapvetően a szeretet etikája: a szeretet az *optio fundamentalis*, s mindent ennek a perspektívájában értelmezzünk. A tízparancsolat kikerülhetetlen jelentőségű a keresztény etikában, de néha olyan érzése van az embernek, mintha az új bort a régi tömlőbe erőltetnék, s ennek a katekizmus morális szerkesztése sem tett jót. Gerardi professzor a szeretet irányai alapján beszél az erkölcsi meghívottságunkról: meghívottak

vagyunk Isten, a felebarát és önmagunk szeretetére. Különösen szép, ahogy a hívás-válasz dialogikus keretében értelmezi az erényeket is: „meghívott vagyok a szeretetben, hogy igazságosan, bátran, mértékletesen éljek”.

Nagyobb teret kap a műben a boldogságmondások elemzése, ami kifejezetten újszövetségi: a keresztény ember ugyanis nem egyszerűen természetjogi univerzalizmusra kapott meghívást, hanem Krisztus követésére, akinek tanítása, élete, halála és feltámadása új antropológiát és boldogságot hozott el. Ebben lesz hangsúlyos az „öröm”, amely szintén különös hívó szó a mai fül számára is. Krisztus a szeretet legitim, igazi örömére hív, azaz a morál nem elnyomó, heteronóm, legalista akar lenni, hanem az ígéret, az öröm etikája. A modern-posztmodern fül számára is fontosak az ilyen szavak – hívás, öröm, szeretet, ígéret – és az ilyen hangnem.

Amikor az általános etikai fejezeteken túl a konkrét, speciális morál következik, azt tapasztaljuk: a szerző egyrészt pontosan felvázolja a katolikus egyház morális tanítását, másrészt tud megállni, és tud finoman bánni a kényes morális dilemmákkal. Gerardi professzor biztos kézzel írja le a katolikus morális tanítást, idézve a katekizmust, a tanítóhivatali álláspontokat és a klasszikus szerzőket, de tud megállni, és helyet hagyni a későbbi kutatásoknak, a helyben tanító teológiai professzornak, az adott ország kulturális sajátosságának, annyira, amennyire ennek legitim helye van. Így a könyv mindenképpen kiegészítendő az öt féléves morális oktatás során: egy általános iránymutatást ad, de a lelki vezetőknak, a gyóntatóknak és a kényes kérdésekre válaszolni akaró hitoktatóknak mindenképpen ki kell egészíteni részleteiből útmutatásokkal. A lombikbébi-eljárás, a családtervezés, az eutanázia, a politika, a homoszexualitás még kutatandó. A morálteológiának, ha autentikus akar lenni, éberen figyelnie kell a kutatásokat, és interdiszcipli-

náris eljárással, valamint a Lélek vezetésével kell megalkotnia a morális ítéletét.

Két dolog nagyon hiányzik a műből, ha kell kritikai észrevételt is tenni. Egyrészt az újkori filozófia: a szerző bevallottan elfogult Szent Ágoston és Aquinói Szent Tamás teológiája felé, sokat is idéz tőlük, s aztán nagy ugrással mai kutatókat, teológusokat, pszichológusokat idéz, szinte kihagyva az újkori szellemtörténet nagyjait. Másrészt fájoan hiányzanak a keleti teológusok: ha van hely protestáns teológusokat idézni, akkor biztosan lenne helye az ökumenikus „sorrendben” előrébb elhelyezkedő keleti, ortodox teológusok gondolatainak. A keleti teológia gazdagítani, megerősíteni is tud, és termékeny feszültségbe is tud hívni.

„A szeretet öröme” c. könyv kiadásában nagy érdemei vannak dr. Monostori Lászlónak, aki szakmailag és technikailag is egyengette a könyvkiadást a Szent István Társulatnál. Külön figyelmet érdemel a fordító, Tözsér Endre piarista szerzetes, aki a fordítás finom munkáján túl egy többletmunkát is elvégzett: a 2015-ben kiadott eredeti olasz művet a megfelelő lábjegyzetekben kiegészítette Ferenc pápa későbbi meglátásaival. Így a magyar olvasó gazdagabb könyvet vehet a kezébe, mint az eredeti mű.

A keresztény etika – bármilyen felekezeti is – alapvetően az evangélium, az örömhír etikája. Renzo Gerardi műve ennek szellemében meghívás „a szeretet örömére”.

Papp Miklós

**Dom Samuel: A világosság
gyermekai megpróbáltatás idején.**
Vigilia, Budapest, 2023. (ford. Muraközy
Nóra)

Hogyan lehet Krisztus követésében hűségesen megmaradni? Az utóbbi évtizedek és a

jelenkor nagy krízisei a kérdést újra meg újra felvetik, sőt mára egyre sürgetőbb módon a középpontba helyezik. A keresztény hittől és az egyháztól való eltávolodás Európában és szerte a világon nyomasztó probléma lett. Az egyházi élet sok helyütt felbukkanó krízise a történelmi hagyománnyal rendelkező szerzetesközösségeket is fájdalmasan érinti. Dom Samuel – teljes nevén Samuel Laurus – francia trappista szerzetes e könyve jelentős hozzájárulás ahhoz, hogy a nagy veszélyekkel járó próbatételek idején is el tudjunk igazodni.

A próbatétel önmagában is fontos szó, mert rögtön teológiai megvilágításba helyezi a kérdést: maga Isten az, aki valamilyen akadály elé állítja gyermekeit azért, hogy a szeretetben növekedni tudjanak. A konfliktusok és a válsághelyzetek mindig alkalmat jelentettek az egyház tagjai számára arra, hogy jobban megismerjék Istent, és a korábbinál teljesebb választ adjanak szeretetére. A jelenlegi próbatételek is elsősorban a megújulás lehetőségeiről szólnak. Korunk kihívásairól Dom Samuel bölcsességgel és derűvel ír. A helyzet tisztázására hív akkor, amikor elének tár jó néhány hétköznapi és kevésbé hétköznapi problémát, amelyekre a megoldás nem könnyű, mert hosszabb keresést vesz igénybe.

Bár a könyv főként franciaországi (Sept-Fonds) és csehországi (Nový Dvůr) trappista szerzetesközösségek tapasztalatait idézi fel, nyilvánvalóan mégsem egyszerűen csak magukat a szerzeteseket érinti. Minden megkeresztelt ember bizonyos értelemben „a világosság fia”. A szerzetesség a keresztségi kegyelemmel elnyert világosság intenzív átélése. Ezért a szerző e művét korántsem pusztán csak azoknak szánta, akik a szerzetesi életben élnek, hanem mindazoknak, akik komolyan veszik keresztény hitüket és egyházhoz tartozásukat. A világban dúló szellemi viharok és az egymást gyorsan váltó tendenciák a szerzetesközösségeket sem kímélik. Éppen ezért jó olvasni ezt a könyvet, amely olvasmányos

módon, élvezetes stílusban, átélt tapasztalatokon és konkrét példákon keresztül nyújt betekintést egy szerzeteselőjáró és az általa vezetett közösség viszonytagságos életébe.

Dom Samuel, aki 1954-ben vallásos családban született, fiatalkorában évekig eltávolodott a hittől. A megtérés vágya a Sept-Fonds-i apátságban tett látogatása során ébredt fel benne. A szerzetesek liturgiája oly mélyen hatott rá, hogy elhatározta: visszatér a keresztény hithez. Ezt követően úgy döntött, hogy trappista szerzetes lesz. Először Sept-Fonds-ban élt, ma pedig egy csehországi trappista közösség előjárója. A ciszterci szerzetesség e szigorúan obszerváns ágát Rancé abbé alapította a 17. században. A szerzetesi élet e formája először a La Trappe-i kolostorban jelent meg. A trappista szerzetesség főbb elemei: kórusima, csendes elmélkedés, rendszeres fizikai munka, önmegtadázás és a hústételtől való teljes tartózkodás. Ezen elemek minden korábbinál következetesebb gyakorlásával és összehangolásával jött létre a trappista rend, mely főleg Franciaországban, de a világ sok más országában is elterjedt. (Néhány éve jómagam is töltöttem néhány napot a Sept-Fonds-i trappista kolostorban, ahol megérintett az ott élő szerzetesek liturgiája, elmélyült, aszketikus életmódja.)

A könyv címe, ahogy láttuk, már önmagában sokat elárul e megközelítés teológiai és spirituális mélységéről, de az alcímnél is érdemes megállni: *Egy szerzetes arról, hogy a viszonytagságok közepette is egynek kell maradnunk*. A közösségi életben Dom Samuel gyakran szembesült szerzetestársai sokféleségével. Hogyan lehet a sokszínűségben és a véleménykülönbségben megőrizni az egységet? Olyan kérdés ez, amely kezdettől fogva foglalkoztatott minden egyházi közösséget. Az itt felmerülő kérdések lényegében nem újak. A világban uralkodó nagyfokú megosztottság az egyházat is arra készteti, hogy ma újraértelmezze a vitatkozást és a konfliktusok ke-

zelését. A nézetek ütköztetése nem kerülhető ki, és egy egészségesen működő közösség életéhez mindig hozzátartozik. A viták azonban gyakran konfliktushoz is vezethetnek. A kritikák és az ellenséges támadások megkeseríthetik egy jó szerzetes életét is. E nehéz mozzanatokról humorral és bölcsességgel ír a szerző. Segíthet a konfliktus helyes hordozásában akár a fizikai munka is: a favágás példáját többször is felhossa, mert az ténylegesen oldja a feszültségeket. Mélyebben pedig az alázat fokainak alaposabb felfedezése teszi a leginkább lehetővé a szerzetes számára az előtte tornyosuló akadályok leküzdését és a konfliktusok feldolgozását. A szerzetesnek valóban fejlődnie kell az alázatban, vagyis a helyes önismeretben ahhoz, hogy a nehézségek össze ne roppantsák, ahogy erre már Szent Benedek Regulája is felhívta a figyelmet.

A közösség megmaradása az egységben sokrétű kérdés, amit gondosan körüljár a szerző. Nem menekül száraz fejtegetésekbe, hanem konkrét példákon keresztül érzékelteti a problémákat és a lehetséges megoldásokat. Azt sugallja, hogy nem előregyártott receptekben kell gondolkodni, hanem Istennel és a közösséggel együtt kell keresni a kiutat és venni az akadályokat. Alapvető, hogy a közösség minden egyes tagja megélje meghívását a világosságra. A szerzetes feladata Krisztus fényének befogadása és kiárasztása. (Természetesen tágabb értelemben ez minden keresztény emberre vonatkozik.) Ám a világosság mellett ott van a sötétség, a rossz, sőt a rosszindulat is. A világosságban élő ember ismeri a Gonosz ártó hatalmát; el tudja helyezni a Szentlélek segítségével; okos higgadtsággal veszi számba a lehetséges válaszokat. A sötétség le van győzve, de azért létezik. A fény mellett mindig marad árnyék is. Nagy elődjünk, a szentek pontosan tudták, hogy életük Isten kezében van; ezért kell példájukat követni, és megmaradni

Isten imadásában és a hűségben, akkor is, ha a jelenlegi folyamatok az egyházban gyakran kedvezőtlennek tűnnek.

A szerzetesi életet Dom Samuel távolról sem a hagyományos felfogás alapján mutatja be, amely régebben főleg tökéletességi állapotot látott ebben az életformában, és a szerzetest szinte megközelíthetetlennek tartotta. A szerzetes a Krisztus világosságában élő megkeresztelt ember, aki hivatását közösségben gyakorolja. Imádkozó ember, aki folyamatosan támaszkodik Isten kegyelmére, és építi a közösséget. Hivatásának objektív feltételeit és dinamizmusát éppen a közösség biztosítja. Ehhez szükséges, hogy buzgón és alázattal kövesse a Szentlélek sugallatait, aki rajta keresztül is építeni akarja a közösséget. A szerzetesközösség mintegy az egyház kicsinyített másaként áll előttünk. Törékeny, sebezhető emberekből áll, akik ki vannak téve a sátán cselfogásainak.

Dom Samuel attól sem fél, hogy saját előjárói szerepét viszonylagossá tegye: az is előfordul, hogy maga az előjáró sem áll a helyzet magaslatán, mivel ő is sebezhető ember. Azért igyekszik egyre jobban rábízni magát Isten akaratára, hogy a rábízott közösséget Isten felé vezethesse. A rosszul viselt próbatételek a szerzetest meggyengíthetik és elszigetelhetik. Krisztus jelenléte és szeretete az, amely a közösséget egyben tartja és a tagokat a Főhöz vonzza. A kor nagy kísértéseivel szemben a szerzetes igyekszik Krisztus fényét árasztani akkor is, amikor a sötétség szemmel láthatóan nyomul előre. A mű tehát nemcsak a szerzetesi életről és a szerzetesi közösségről szól, hanem általában a megkeresztelt embereket is meg akarja szólítani.

A könyv őszinte hangvétele kifejezetten megragadja az olvasót. Szívből kívánom, hogy minél több magyar olvasó tudja felfedezni ezt a könyvet, mely nagy átgondoltsággal tárja elénk a szerzetesi életben felbukkanó problémákat és általában az egyházi

közösségek előtt álló jelenlegi kihívásokat. E próbatételek jobb megismerése és tudatosabb kezelése végeredményben bárki lelki hasznára válhat.

Szabó Sándor Bertalan OP

Andrea Riccardi: Perifériák. Az egyházat érintő válságok és újdonosságok.

Vigilia, Budapest, 2023. (ford. Thullner Zsuzsanna)

Korunk katolikus egyháza és tágabban maga a kereszténység is – ahogyan ez a kortárs teológiai diskurzusban kifejeződik – globálissá vált.

A jelenben az egyház sokfélesége egyre láthatóbbá válik. Kihívásai nemcsak, hogy sokasodnak, hanem mindezek nagyon különböző – földrajzi, etnika, gazdasági – problémákból erednek. Ezek megértése, megoldása leginkább egy egységes, ezt a fragmentációt újra egyesíteni, értelmezni tudó fókuszpontot kíván meg. A Nyugat posztkeresztény kultúrája éppen úgy, mint a dél-amerikai vagy az afrikai egyházak élő és fejlődő közösségei, a *globális dél* egy sajátos, új teológiai értelmezést igényel. Ferenc pápa teológiai, tanítóhivatali megnyilvánulásai ezt az értelmezési keretet igyekeznek megteremteni.

Andrea Riccardi munkája ennek a ferenci „keretezésnek” az egyik legfontosabb fogalmával, mondhatjuk fókuszpontjával, a perifériákkal foglalkozik.

A periféria Ferenc pápának és így korunk egyházi tanítóhivatalának a kulcsfogalma. A periféria Ferenc pápánál és így Riccardi kötetében sem csak egy „konkrét” fogalom, sokkal inkább egy folyamatosan alakuló perspektíva, az evangelizáció és így az egyház mindenkori helye.

„A perifériák témája nem az egyház üzenetének egy »jó« aspektusa, hanem az egyház

alapvető beilleszkedése korunk földrajzába" (41.).

Riccardi fő mondanivalója, hogy az egyház sosem volt periféria nélkül, sőt, a kötetből néha úgy tűnhet, hogy maga az egyház is majdnem mindig periféria volt. Ezt kell újra megtalálni és megérteni ahhoz, hogy az egyház újra meg tudja érteni önmagát és hivatását. A periféria ebben a kontextusban egy új kapcsolatot jelent az egyház és korunk kultúrája között.

A recenzált kötet egyik nagy értéke, hogy rövid terjedelme ellenére a periféria perspektívájából kísérletet tesz az egyháztörténet néhány kitüntetett pontjának végigolvasására. Ez önmagában grandiózus vállalkozás, amely jelen korlátok között csak annyit tesz lehetővé, hogy a szerző felmutassa az általa választott példákat az egyház és a periféria viszonyával kapcsolatban. Fontos, hogy Riccardi rámutat, a modern kereszténység „újra” városi, és attól jelenleg elválaszthatatlan, ezért meg kell találni az egyház jelenét, nyelvét és cselekvésének lehetőségeit a *globális városban*, amely már nem a hagyományos struktúrák szerint épül fel. Ehhez Riccardi rengeteg előképet sorol fel. Mindez jól mutatja, hogy mennyire fontos lehet a kortárs társadalom megéléséből kialakított fogalmak mentén újraolvasni és értelmezni a kereszténység és a teológia történetét.

Feltűnt-e már valakinek, hogy Péter apostol egy nyelvileg is periférikus közegeből, Galileából származott? Apró, de mégis milyen fontos perspektíva, hogy Simon Pétert a beszédéből felismert galileai származása miatt sorolták Jézus követői közé (vö. Lk 22, 54–63).

Riccardi elegánsan mutat rá, hogy az egyház és a kereszténység még az akkori Júdeához képest is periférikusabb közegeből születik meg. Ha mindezt Lukács evangéliumának fényében olvassuk, akkor szépen kirajzolódik a periféria útja egészen Rómáig.

Nagy Szent Gergely pápa már egy perifériává vált város püspöke, mégis minden nehézség ellenére missziós lelkülettel és gyakorlattal fordul a mai Anglia felé. A periféria egy dinamikusan változó jelenség, ezt jól mutatja a korai szerzetesség kapcsán a város és a sivatag viszonya. Remete Szent Antal kivonulva a városból, a periféria viszonyainak mentén építi fel szerzetesi közösségét. Ezután a város is *kifelé* indul hozzájuk, és fordítva; a szerzetesi tradíció később visszaindul a városba, amely ekkor már újra periférikus. Ebből is jól látszik, hogy a periféria kapcsán nem egy statikus állapotról van szó. A középpont sem állandó, és ennek megértése korunk egyházának nagy feladata. Andrea Riccardi munkája nagyban hozzájárul ahhoz, hogy ezt a pólusváltást megértsük. A kortárs nyugati, Róma-központú egyház egyszerre élheti meg saját periférikus voltát a *globális dél egyházaival* szemben, másfelől pont ebből értheti meg magát a perifériát mint az evangelizáció elsődleges helyét.

A periféria a múltban és a jelenben is megadja az egységet, amelyben az egyháznak élnie kell.

Riccardi kötetének egyik legnagyobb erénye, hogy közérthetően, de ugyanakkor komplex, kompakt formában vezeti be az olvasóit korunk egyházának legfontosabb problémáiba, mindeközben képes felmutatni a kortárs tanítóhivatali, teológiai válaszokat is. A kötet megjelenése ebből a szempontból hiánypótló munka a közép-európai olvasó számára. Egy olyan introdukciónak, amely sok tekintetben segít megérteni a kortárs kereszténység változásait, kihívásait és lehetőségeit. Külön ki kell emelni, hogy Riccardi gondolkodása, akárcsak Ferenc pápáé, gyakorlati. A mindennapi keresztény élet perifériáira: személyekre, intézményekre, azok életére és működésére helyezi a hangsúlyt. Ebből következően a kereszténység és vele az egyház

egy, a perifériákból kiinduló evangelizáló cselekvésként tűnik fel a kötetben.

Sághy Ádám

Pukánszky Béla – Sárkány Péter (szerk.): Pedagógia és kereszténység. Teológiai, neveléstörténeti és nevelésfilozófiai metszetek

Szent István Társulat, Budapest, 2023.

A tanulmánykötet a Pázmány Péter Katolikus Egyetem II. János Pál Pápa Kutató-intézete és az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Társadalomtudományi Intézete által szervezett és 2022. június 2-án Egerben tartott konferencia előadásaiból készült tanulmányokat adja közre. A konferencia, amint a könyvbemutatón is elhangzott, mérföldkő a két intézet működésében, de a nyomtatásban megjelent tanulmányok is fontos szerepet töltenek be a keresztény alapú neveléstudomány megismerésében.

A kötet szerzői a hazai neveléstudomány és nevelésfilozófia kiváló képviselői, a kötet tehát abban az értelemben reprezentatívnak tekinthető, hogy a benne szereplő tanulmányok szerzői a hazai katolikus felsőoktatás és a keresztény pedagógiához köthető neveléstudomány területén tanító és kutató szakemberek. Némi hiányérzet támadhat az olvasóban, mert nem teljesen a címben megjelölt tartalommal találkozunk a kötetben, hiszen a szerzők főként katolikus kötődésűek, így a tanulmányok is szinte kizárólag katolikus szempont alapján íródtak. Azonban a kötet összegyűjtött írásait olvasva ez a hiányérzet eltűnik, mert mind szerkezetét, mind a tanulmányok színvonalát tekintve a kötet szerkesztői és a konferencia szervezői gondos munkát végeztek.

A tanulmányok négy csoportba vannak rendezve, amelyek a keresztény pedagógia minden lényeges aspektusát lefedik. Az első részben a biblikum segítségével és a Tanítóhivatal megnyilatkozásainak tükrében járják körbe a szerzők a pedagógia kérdéskörét (Racs Csaba, Kocsis Imre, Juhász Attila). Az első tanulmány a tradíció és a nevelés szerepét elemzi az ókori Izraelben, alapos biblikus tárgyalásmóddal, a második írás szintén a biblikumot érinti, és Jézus tanítói gyakorlatát elemzi. A harmadik írás ebben a részben a tanítóhivatali megnyilatkozások pedagógiai vetületét vizsgálja meg, értékes összefoglalót adva ebből a szempontból.

A második csoportban neveléstörténeti aspektusok mentén rendeződnek a tanulmányok (Virág Irén, Németh András, Pukánszky Béla, Schaffhauser Franz). Természetesen a tárgykör szerteágazó volta miatt itt csak szemelvényekről lehet szó, és a tanulmányok egy-egy érdekes kérdést vitatnak meg, így a filantropista pedagógia vallási aspektusait, a reformpedagógia és az újjavallásos mozgalmak kapcsolatát, Schneller István, illetve Békefi Remig nevelői, illetve neveléstudományi munkásságát.

A harmadik fő részben – szintén a teljesség igénye nélkül – nevelésfilozófiai kérdések kerülnek elő. A három tanulmány egy-egy fontos filozófiai kérdést vizsgál a katolikus neveléstudomány szempontjából (Somos Róbert, Heidl György, Schwendtner Tibor). A filozófiai kérdésfelvetés érinti az alexandriai iskolát, Szent Ágostont és a *Bildung* fogalmának hatását a keresztény nevelésre.

A negyedik csoportban található tanulmányok pedagógiai reflexiók, amelyek a jelenlegi világnézet kapcsán mutatnak rá aktuális kérdésekre (Kuminetz Géza, Novák István, Gloviczki Zoltán, Sárkány Péter). Ilyen kérdés például, hogy teljesen el lehet-e választani a világnézettől a pedagógiát, vagy hogy a szekularizáció hogyan hatott a vallási neve-

lésre. A harmadik tanulmány Jacques Maritain és a pedagógia kapcsolatát vizsgálja a *Gravissimum Educationis* dekrétum kapcsán. Az utolsó tanulmány a keresztény pedagógia filozófiai alapvetésére reflektál.

A tanulmányok tehát széles spektrumot ölelnek fel. A tudományos konferencia és így a tanulmánykötet jellege nem tette lehetővé, hogy akár csak a négy fő téma terén teljes merítést adjanak a szerzők a tárgykörrel, de ez egy ilyen tudományos fórum esetén nem is lehet elvárás. Viszont azt a célt, amit a tanulmányok összegyűjtésével a szerkesztők kitűztek, úgy tűnik, hogy sikerült elérni: a tanulmányok releváns körképet adnak mind a négy fontos kutatási területen, és bepillantást engednek abba a műhelymunkába is, amely a hazai felsőoktatást és kutatóhelyeket jellemzi.

A kiadvány külön erénye, hogy mind a kötet címe, mind a fő tanulmánycsoportok címe megfelelően jelzi, hogy miről van szó: merítésről, reflexiókról és nem átfogó, tankönyvi jellegű tudásátadásról.

A tanulmánykötetet ajánlom mindazoknak, akik érdeklődnek a pedagógia teológiai, neveléstörténeti, nevelésfilozófiai megközelítései iránt, ugyanis az egyes tudományterületek érintése által a kötet kapcsolódási pontokat villant fel, vezetve az olvasót a keresztény pedagógia mélyebb megismerésében és megértésében.

Hetesi Edit

Rónay Tamás:
Rejtélyes vatikáni diplomácia.
Mit tesz a pápa a békéért?
Európa, Budapest, 2023.

A „Háború vagy béke?” kérdés talán sohasem volt aktuálisabb és égetőbb, mint napjainkban, hiszen mind a Közel-Keleten, mind Európa keleti részén bármelyik

pillanatban eszkalálódhat a helyzet, és számos nemzetet érintő háborúvá szélesedhetnek a jelenlegi fegyveres konfliktusok. Amint a béke kérdésével kapcsolatban mindig, így most is szinte naponta találkozhatunk a sajtóban a Szentatyának a békéért imádkozó és esengő, a háború borzalmainak elkerülését kérő szavaival, aki elődeihez hasonlóan Krisztus földi helytartójaként szívügyének tekinti az emberiség közös boldogulását és fejlődését, amely csak békében és békés együttélésben valósítható meg úgy, hogy mindenki javára váljon.

Maga a szerző nem ismeretlen a sajtó és a média világában, díjnyertes újságíróként (Pethő Tibor-emlékérem, Fejtő Ferenc-díj) a *Népszava* külpolitikai rovatvezetője. Számos könyve jelent meg egyháztörténeti témában, melyek közül több jelenleg is megtalálható a könyvesboltok polcain és weboldalain (a teljesség igénye nélkül: *Forgószelel a Vatikánban* [Szent XXIII. János pápáról], *Kanyarok után a pápai trónon* [XVI. Benedek pápáról], *Halál, itt Ferenc pápa!* [a jelenlegi Szentatyáról]), néhány éve olvasható (2021) a volt német kancellárról, Angela Merkelről írt életrajza is. Jelen műve címében szinte folytatása az *Egyházi rejtélyek nyomában* címmel megjelent kötetének (2021), melyben Krisztus korától napjainkig mutatja be a katolikus egyháztörténelem sokak számára ismeretlen eseményeit.

Érdekesség, hogy a copyright oldalon a címként a következő szerepel: *Pápák a béke nevében. Vatikáni kezdeményezések a magyar sajtó tükrében*. A könyv borítóra nyomtatott címét olvasva (*Rejtélyes vatikáni diplomácia*) és a fekete-fehér vörös színű borítót látva az olvasó méltán gondolhatja azt, hogy a Vatikán titokzatos, izgalommal teli belső diplomáciájának világába kap betekintést, hiszen a „rejtélyes” szó a címben, valamint a művet több kiadóval (Alexandra, Moobius – Alexandra Kiadócsoport) együttesen megjelentető Európa Könyviadó jól ismert *Skadináv*

Krimik sorozatának külső borítójára kísértetiesen emlékeztető kötés erre enged következtetni. Ha valaki így ül le a könyv olvasásához, s nem futja át a hátsó borító sorait, valamint nem nézi meg a copyright oldalon szereplő címet, gyorsan csalódní fog: Rónay Tamás célja annak bemutatása, hogy a magyar (és a külföldi) sajtó miként tájékoztatott a 20–21. század pápáinak a békéért végzett tevékenységéről az első világháború kirobbanásától, 1914-től kezdődően. Teszi mindezt történet-szi igényességgel a külföldi sajtóforrások és a főként az Arcanum digitális adatbázisa által biztosított korabeli magyar nyelvű sajtótörténeti dokumentumok alapján. A külföldi és az itthoni sajtóban megjelent pápai üzeneteket, megnyilatkozásokat a szerző történelmi kontextusba helyezi, részletesen bemutatva főként a 20. század háborús eseményeinek történetét és az azokkal kapcsolatos pápai béketörekvéseket.

A hét oldalra kiterjedő *Előszó*ban először Ferenc pápának a jelen ukrajnai háborús helyzetre vonatkozó tevékenységéről olvassunk (mely rész akár a könyv zárásaként is szolgálhatna), majd egy részletes vázlatot ismerünk meg a könyv tartalmáról.

Mivel a mű legutolsó, már nem számozott oldalán (381.) található tartalomjegyzék nem fejezetszámokat hoz, így a katolikus egyház vezetésében ellátott szolgálatuk sorrendjében az egyházfők nevei szolgálnak egy-egy fejezet címeként.

Elősként XV. Benedek pápa (1914–1922) béketevékenységét ismerjük meg, aki az első világháború borzalmait és értelmetlen megszárlása ellen küzdött minden diplomáciai és humanitárius célú, a háború szenvedőieért végzett tevékenységén keresztül, elítélve a totális háborút, amely soha nem lehet igazságos. Mindezt úgy kellett megtennie, hogy közben a vatikáni diplomáciának a Vatikán Olasz Királysággal való, még nem rendezett kapcsolatára is figyelnie kellett.

Utóda, XI. Piusz pápa (1922–1939) egyházfősége alatt mindvégig a totalitárius rendszerek ellen küzdött a béke érdekében, így a kommunizmussal és a lassan tért nyelő nacionalizmussal szemben emelte fel szavát az egyház és a társadalom tagjainak védelmében. A pápa az olasz fasizmus, főként Mussolini túlkapásaival, majd a hitleri Németország náci ideológiájával szemben először kereste a megegyezés lehetőségét (vö. 1929-es lateráni egyezmény mint a Vatikán és az Olasz Királyság közötti helyzetet rendező megállapodás), majd ezek sikertelenségét tapasztalva megszólalásaiban és nyilatkozataiban – melyek közül külön kiemelendő a *Mit Brennender Sorge* kezdetű német nyelvű enciklika – keményen bírálta és elítélte a nácizmus agresszív politikáját. Jelentős a spanyol polgárháború alatti években (1936–1939) végzett, a békét előmozdítani szándékozó tevékenysége is, mely szintén megkívánta a vatikáni diplomácia részéről az okosság erényének gyakorlását annak érdekében, hogy a veszélyes politikai helyzetben a lehető legkevesebb sérelem érje a katolikus egyház híveit. A téma súlyossága, valamint a Vatikán és Németország között egyre kiélezettebb konfliktus részletes bemutatása miatt sem véletlen, hogy ez a mű hosszabb fejezete: a szerző összesen 177 oldal (33–210.) keresztül ír a II. világháborúig vezető problématerhes időszakról, ez a fejezet tehát jóval kiterjedtebb, mint a többi 20. századi pápa béketevékenységének bemutatása (összesen 155 oldal).

A soron következő pápa, XII. Piusz (1939–1958) a II. világháború kitörése előtt nem sokkal lett Szent Péter utódja, s azt várták tőle, hogy javítsa és rendezze a Vatikán és Németország között fennálló, nem éppen barátságos kapcsolatot. Miután a világháború szeptember 1-jei kirobbanását megelőző augusztusi békefelhívása nem vezetett sikerre, bebizonyosodott számára, hogy a háborús helyzetben a legfontosabb feladat a civilizáció és ke-

resztény értékek minden áron való védelme. A háború alatti békeüzenetei a Vatikáni Rádió hullámain keresztül jutottak el az emberekhez, a pápa rádiószózatiban az igazságos háború, a konfliktusok békés rendezése mellett szólalt fel, sikertelenül. Noha sokan bírálták és bírálják a pápát, hogy nem állt ki nyíltan a zsidóüldözéssel szemben, a vatikáni archívum számos forrása megerősíti, hogy a vatikáni diplomácia a színpalán mögött igenis fellépett ellene. A könyv szerzője külön kitér XII. Piusz pápa két fontos, a béke ügyével kapcsolatos megnyilvánulására: a pápa 1964-ban elutasította a német nép kollektív bűnösségének elvét, valamint az 1956-os magyar forradalom kapcsán együttérzéséről biztosította a magyar népet, és imádkozott a békéért. A magyarországi forradalommal kapcsolatos szimpátiáját az évi két enciklikája (*Luctuosissimi eventus* és *Laetatur admodum*) is tanúsítja, melyek közül utóbbról „természetesen” egy szó sem jelent meg a magyar sajtóban.

A II. világháborút követően nem sok hírről adott tájékoztatást a magyar sajtó a Szentszék tanításával és tevékenységével kapcsolatban, köszönhetően a szocialista rendszer ideológiájának és rendelkezéseinek – csupán valamelyik szocialista vagy nyugat-európai kommunista lap sorait idézték. Noha XXIII. János pápa 1963-ban, a békének a hidegháborús korszakban való előmozdítására írt *Pacem in terris* kezdetű enciklikájának Magyarországon is kedvező volt a sajtóvisszhangja, a pápának a kubai válság során vállalt és sikerrel járt, a szovjet és az amerikai fél között betöltött közvetítői szerepe rejtve maradt a közvélemény előtt. A szembenálló felek közötti sikeres közvetítés és az atomháború megakadályozása, a nagyszerű békére felhívó szociális/társadalmi enciklika megírása és a Szentatya kelet felé nyitni kezdő politikája mind azt bizonyítják, hogy a 20. század pápai közül XXIII. János volt a legsikeresebb békekezdeményező és válságkezelő katolikus egyházfő.

VI. Pál 1963 és 1978 közötti pápasága alatt folytatta elődje kelet felé irányuló nyitottabb politikáját. A katolikus egyház II. Vatikáni Zsinatot (1962–1965) követő nyitása a világ felé, továbbá a pápai diplomácia aktivitásának fokozása a közös érdekében, VI. Pálnak az ENSZ Közgyűlésen való felszólalása, amelyben a békére hívta fel a nemzetek képviselőinek figyelmét (1965) kiemelkedő fontosságúak nemcsak az egyház, de a világ 20. századi történetében is. Jóllehet a vietnámi háború lezárásáért többször felszólalva nem járt sikerrel a Szentatya, hatalmas érdeme, hogy az ő pápaságához fűződik a béke világnapjának bevezetése, és annak január 1-jén, Szűz Mária istenanyaságának ünnepén való megünneplése (1968). A szerző szavaival élve: ezzel az aktuussal VI. Pál pápa „lényegében megkoronázta a megbékélésre tett erőfeszítéseit” (329.).

Könyve utolsó, *II. János Páltól napjainkig* című fejezetében Rónay összesen 15 oldalban ír az utóbbi néhány évtized pápai béketevékenységeiről. Ez a „rövidség” talán annak köszönhető, hogy – amint azt az *Előszóból* megtudjuk – II. János Pál pápaságától kezdődően (1978) a magyar sajtóból már rendszeresen értesülni lehetett a pápáknak a békével kapcsolatos felszólalásairól, el lehetett olvasni a békével kapcsolatos megnyilatkozásaikat, dokumentumaikat. Magának II. János Pálnak hatalmas szerepe volt a szocialista vasfüggöny leomlásában (vö. *Centesimus annus* kezdetű körlevél [1991]), a békevilágnapi szózatában már nemcsak a fegyverkezéssel kapcsolatos problémákra, a helyi konfliktusokra, az igazságtalanságra, hanem a békét fenyegető új veszélyre: az ökológiai válság erkölcsi jelenségére és problémájára is felhívta a figyelmet. A pápa elítélte az öbölháborút (1990), a ruandai népirtást (1990–1994), a New York elleni terrortámadást (2001), 2002. január 1-jei üzenetében a béke, az igazságosság és a megbocsátás szoros összefüggését emelte ki:

„nincs béke igazságosság nélkül, nincs igazságosság megbocsátás nélkül”. Utóda, XVI. Benedek pápa (2005–2013) békeüzeneteiben a béke (a szerző szerinti) mellékágaira hívja fel a figyelmet: a teremtet világ védelmére, a vallásszabadság jelentőségére, a belső és a külső béke kapcsolatára, valamint az antropológiai válságra és a nihilizmus veszélyeire. Ferenc pápa (2013–) békevilágnapi levelei ezt a gondolatsort viszik tovább: a társadalom kirekesztettjeinek segítése, az erőszakmentesség megvalósítása, a korrupció visszaszorítása mind erőforrásokként szolgálnak a béke megteremtésére az emberek és a nemzetek között. Ferenc pápának az ukrainai háborús konfliktus érdekében tett megnyilatkozásairól – noha ide kíváncsnának – e fejezetben nincs szó, azokra az *Előszó* tér ki részletesen. A szerző befejeztül Radnóti Miklós *Himnusz a békéről* című költeményének sorait idézi, de előtte a fejezet és egyben műve zárásaként megállapítja: „minden emberben van valami jó, így igenis van lehetőség a teljes megbékélésre” (350.).

A könyv *Függelékében* található a szövegben előforduló lapok jegyzéke és azok rövid bemutatása (jellemezése), valamint egy névmutató. A szerző számos idegen nyelvű sajtóforrást használt műve megírásához, így

angol, finn, francia, lengyel, német, olasz, orosz, spanyol újságok cikkeit idézi a számos magyar nyelvű forrásmű mellett.

Az összesen 379 oldalas mű érdekes és izgalmas olvasmány, különösen a történelem, az egyháztörténelem, valamint a vatikáni diplomácia iránt érdeklődők számára ajánlható olvasmányként, illetve a témával foglalkozók számára forrásanyagként. Könyve fejezeteiben a szerző nemcsak a sajtóban napvilágot látott külföldi és/vagy magyar híreket ismerteti, hanem igyekszik beszámolni a pápai nyilatkozatok és tettek mögött megbújó, az esetek többségében nem nyilvános diplomáciai tevékenységekről, melyek által még inkább érhetővé válik az adott egyházfő béke iránti elkötelezettsége és az azért folytatott szorgos, bár sokszor sajnos kudarcba fulladó tevékenysége. Mindezek alapján érthető, hogy Rónay Tamás (vagy a kiadó) miért választott figyelemfelkeltő és hatásvadász könyvcímet műve borítójára, de hogy erre a vatikáni titkokra, rejtélyekre éhes olvasó rájöjjön, és időközben ne dobja a könyvet a sarokba, kitartóan és lelkiismeretesen végig kell olvasnia a teljes könyvet.

Kék Emerencia

A RECENZIÓK SZERZŐI

PAPP MIKLÓS görögkatolikus pap, a Sapientia Főiskola Morálteológia Tanszékének vezetője; papp.miklos@sapientia.hu

SZABÓ SÁNDOR BERTALAN domonkos szerzetes, a Sapientia Főiskola Dogmatika Tanszékének adjunktusa; szabo.bertalan@sapientia.hu

SÁGHY ÁDÁM teológus, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi, Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának megbízott előadója; saghy.adam@htk.ppke.hu

HETESI EDIT a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Pedagógia Tanszékének oktatója, a Pécsi Tudományegyetem Neveléstudományi Doktori Iskolájának hallgatója; hetesi.edit@sapientia.hu; hetesi.edit@pte.hu

KÉK EMERENCIA teológus, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Morálteológia Tanszékének docense; kek.emerencia@sapientia.hu

2024. február–június

- 2024. február 8.** Sapientia Szabadegyetem, 2023/2024. 2. félév 5. előadás
Meditatív béke – belső harc címmel. Előadók: Fehérváry Jákó OSB és Guba András SchP.
- 2024. február 13.** Naphimnusz Műhely, 2023/2024. 2. félév 5. előadás. Bevezeti: Nemes Csaba meteorológus, klímaváltozási, környezetvédelmi és fenntarthatósági szakértő. A beszélgetés előtt a teremtvédők szentségimádása.
- 2024. február 23.** *A mesterséges intelligencia 3.* Előadó: Prószekey Gábor Széchenyi-díjas magyar programtervező matematikus, nyelvész, a MorphoLogic cég alapítója, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Információs Technológiai és Bionikai Karának egyetemi tanára, a Nyelvtudományi Kutatóközpont (korábban: MTA Nyelvtudományi Intézet) főigazgatója.
- 2024. március 7.** Sapientia Szabadegyetem, 2023/2024. 2. félév 6. előadás
A vallásbéke Cusanusnál és Piconál címmel. Előadó: Bakos Gergely OSB.
- 2024. március 9.** Sapientia Nap. *A bor „ízei” a teológiában, filozófiában, életünkben.* Megnyitó: Hortobágyi Cirill OSB pannonthalmi főapát, előadók: Paul Béré SJ (Pontificio Istituto Biblico), Czigliányi Zsolt (SSZHF), Jackánics Fülöp OFM (SSZHF), Szatmári Györgyi (SSZHF), Rófusz Ferenc, Szeiler Zsolt (PPKE BTK, SSZHF) Fehérváry Örs Jákó OSB (SSZHF), Hernádi Mária (PPKE BTK VJTK). A konferencia moderátora: Balogh Katalin (SSZHF). A kerekasztal moderátora: Nobilis Márió (SSZHF). Borkóstoló Hortobágyi Cirill OSB pannonthalmi főapáttal.
- 2024. március 12.** Naphimnusz Műhely, 2023/2024. 2. félév 6. előadás.
A fogyasztási szokások változása által elérhető ÜHG-csökkentés lehetőségei. Bevezeti: dr. Huszár András, a Green Policy Center társalapítója és igazgatója. A beszélgetés előtt a teremtvédők szentségimádása.
- 2024. március 14.** *A Keleti teológia, bizánci lelkiség* című előadás-sorozat VI. féléve. *Az európai kereszténység a számok tükrében: keleti és nyugati közösségek* címmel Rosta Gergely (PPKE BTK) vallásszociológus előadása.
- 2024. március 22.** *András kereszt* címmel Guba András SchP rektorhelyettes beszélget Visky András *Kitelepítés* című könyve kapcsán.

- 2024. március 25.** Nagyheti elcsendesedés öregdiákok és hallgatók részére dr. Révay Edit OCV vezetésével.
- 2024. április 6.** A győri bencés templomban főiskolánk hallgatóját, Németh Miksa OSB szerzetest pappá szentelik.
- 2024. április 9.** Naphimnusz Műhely, 2023/2024. 2. félév 7. előadás. „*Sze-
lídek öröklík a Földet*”. Bevezeti: dr. Szilvácsku Miklós Zsolt, a Respect Tanácsadói Közösség társalapítója. A beszélgetés előtt a teremtvédők szentségimádása.
- 2024. április 11.** A *Keleti teológia, bizánci lelkiség* című előadás-sorozat VI. féléve. *Viták a nők pappá szenteléséről a katolikus és az ortodox teológi-
ában* címmel Görföl Tibor teológus (PTE BTK, Szent Atanáz GHF) előadása.
- 2024. április 11.** Sapientia Szabadegyetem, 2023/2024. 2. félév 7. előadás. *Az
1568-as tordai vallásszabadság és a katolikus autonómia, illetve az Erdélyi
Római Katolikus Státus* címmel. Előadó: Dr. Holló László (Babes-Bolyai
TE Kolozsvár, RK Teológiai Kar).
- 2024. április 23.** 777 OFFLINE a Sapientia Főiskolán. Beszélgetés az Egyház
és a gyermekvédelem témájáról Dobszay Benedek ferences szerzetessel,
Pető Attila Dániel korábbi áldozattal, gyermekvédelmi aktivistával és
dr. Puskás Balázs gyermekvédelmi szakemberrel, a Gyermekjogokért
Egyesült alelnökével.
- 2024. április 25.** A *Keleti teológia, bizánci lelkiség* című előadás-sorozat VI.
féléve. *Az ortodox teológia a modern társadalomban* címmel András Sza-
bolcs (Babes-Bolyai TE Kolozsvár, RK Teológiai Kar) előadása.
- 2024. április 26.** Megjelenik a Sapientia Füzetek sorozat 42. kötete *Egymásra
utalva. Közösség- és szervezettefejlés az egyházakban* címmel, amely a
2023. március 18-án tartott Sapientia Nap tanulmányi napon és konfe-
rencián elhangzott előadások szövegét tartalmazza.
- 2024. május 3.** *A mesterséges intelligencia 4.* Előadó: Prószéky Gábor Széche-
nyi-díjas magyar programtervező matematikus, nyelvész, a Morpho-
Logic cég alapítója, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Információs
Technológiai és Bionikai Karának egyetemi tanára, a Nyelvtudományi
Kutatóközpont (korábban: MTA Nyelvtudományi Intézet) főigazgatója.

- 2024. május 9.** *A Keleti teológia, bizánci lelkiség* című előadás-sorozat VI. féléve. *A görögkatolikus egyház küldetése* címmel Kocsis Fülöp érsek-metropolita előadása.
- 2024. május 14.** Naphimnusz Műhely, 2023/2024. 2. félév 8. előadás. *Az óceán-élmény, avagy gondolatok a teremtmények önértékéről.* Bevezeti: dr. Bagyinszki Ágoston OFM rektorhelyettes (SSZHF). A beszélgetés előtt a teremtsévédők szentségimádása.
- 2024. május 16.** Párbeszédben – Várszegi Asztrik pannonhalmi főapát és Palotai Gabriella pszichiáter könyvbemutatója.
- 2024. május 16.** Sapientia Szabadegyetem, 2023/2024. 2. félév 8. előadás. *Békés gazdaság XXIII. János pápa Pacem in Terris enciklikájából kiindulva.* Előadók: Kék Emerencia (SSZHF), Baritz Sarolta Laura OP (SSZHF) és Neulinger Ágnes (PTE KTK).
- 2024. május 21.** Oktatók és munkatársak kirándulása Bakonybélbe Baán Izsák OSB perjel vezetésével.
- 2024. június 5.** *A gyermekekre leselkedő veszélyek – Alapvető ismeretek az emberkereskedelemről* című előadás, amely a Bartimeus előadássorozat része. Előadó: dr. Martony Ágnes jogász, a Solwodi Hungary Egyesület elnöke.
- 2024. június 15.** Gács Botond Paszkál OFM és Kis Balázs Efrém OFM áldozópappá szentelése Mátraverebély-Szentkúton.
- 2024. június 27.** Te Deum a Ferenciek terei Alkantarai Szent Péter-templomban Főcelebráns: Kálmán Peregrin OFM templomigazgató.

ÁGOSTON BAGYINSZKI OFM	The Idea of “Participatory Knowledge” and the Document of the International Theological Commission (Theology Today, 2011)
VIKTÓRIA HEDVIG DEÁK OP	Saint Thomas Aquinas and the Cult of Relics: Theological Question and Personal Devotion
JUDIT KÁRMÁN SZABÓNÉ	A Historical Witness of Catholic Education Theory: Explorations of the First Hungarian Journal of Education (Religion and Education 1841-1930). Second Part
ÁDÁM LÉVAI	Saving Logos: The Logos Theology of Saint Justine Martyr
MÓNIKA ANDOK, DÓRA P. SZILCZL, ANDRÁS RADEZKY	The Role Perceptions of Creators of Religious Media Content in Hungary
SAROLTA LAURA BARITZ OP	Principles of Human-Centred Economics In Practice: The Testimony of the Béres Company

